

การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา ให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

พระครูปคุณสังฆกิจ

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2567

การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา ให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

พระครูปคุณสังฆกิจ

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2567

ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE

PHRAKRUPAKHUNSANGKHAKIT

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY

FACULTY OF BUDDHISTIC SOCIOLOGY

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2567

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์	:	**การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา ให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระครูปคุณสังฆกิจ**
ชื่อปริญญา	:	**ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**
ปีพุทธศักราช	:	2567
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	:	**รองศาสตราจารย์ ดร. กันตภณ หนูทองแก้ว**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	:	**ดร. วชิรวิชญ์ อิทธิธนาศุภวิชญ์**

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์

คณบดีคณะสังคมศาสตร์ .....

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์)

คณะกรรมการสอบดุษฎีนิพนธ์ :

ประธานกรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์ ดร. ปัญญา เลิศไกร)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก) .....

(รองศาสตราจารย์ ดร. กันตภณ หนูทองแก้ว)

กรรมการ/อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม .....

(ดร. วชิรวิชญ์ อิทธิธนาศุภวิชญ์)

กรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์ ดร. เดชชาติ ตรีทรัพย์)

กรรมการ .....

(ดร. สุปรีชา ชำนาญพุฒิพร)

(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

Dissertation Topic	:	Enhancement of Social Leadership for Ecclesiastic According to Buddhism in Songkhla Province.
Student's Name	:	Phrakrupakhunsangkhakit
Degree Sought	:	Doctor of Philosophy
Program	:	Buddhistic Sociology
Anno Domini	:	2024
Advisor	:	Assoc. Prof. Dr. Kantaphon Nuthongkaew
Co-Advisor	:	Dr. Vachiravitch Ittithanasuphavitch

Accepted by the Faculty of Social Sciences, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (Buddhistic Sociology)

Dean of Faculty of Social Sciences .....

(Phramaha Surakrai Jinabuddhisiri, Asst. Prof.)

Dissertation Committee :

Chairman .....

(Assoc. Prof. Dr. Punya Lertgrai)

Member (Advisor) .....

(Assoc. Prof. Dr. Kantaphon Nuthongkaew)

Member/Co-Advisor .....

(Dr. Vachiravitch Ittithanasuphavitch)

Member .....

(Assoc. Prof. Dr. Detchat Treesap)

Member .....

(Dr. Supreecha Chamnanphuttiphon)

(Copyright of Mahamakut Buddhist University)

บทคัดย่อ

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์	:	**การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระครูปคุณสังฆกิจ**
ชื่อปริญญา	:	**ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**
ปีพุทธศักราช	:	**2567**
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	:	**รองศาสตราจารย์ ดร. กันตภณ หนูทองแก้ว**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	:	**ดร. วชิรวิชญ์ อิทธิธนาศุภวิชญ์**

ดุษฎีนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา 2) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีและหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม 3) เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยรวบรวมข้อมูลทางเอกสาร สัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 10 รูป/คน และ จัดเวทีเสวนากลุ่ม จากผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา พบว่า ด้วยปัจจุบันเป็นยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ มีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยเกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

2. แนวคิดทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม พบว่า ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องเป็นผู้มีคุณภาพ รอบรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรมต้องเป็นผู้ที่ศึกษาเรียนรู้หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และ เข้าใจ แตกฉานในภาษาบาลี มีความประพฤติดีมีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ 1) หลักทศพิธราชธรรม มาใช้เป็นหลักธรรมสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่

เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังนั้น ทศพิธราชธรรม จึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ 2) หลักสัปปุริสธรรม มาใช้เพื่อให้เข้าใจชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข 3) หลักพละธรรม มาใช้ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ 4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความเมตตา กรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา 5) หลักสังคหวัตถุธรรม มาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี 6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ ซึ่งธรรมเหล่านี้ถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

3. การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา พบว่า พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งที่มีความเหมาะสมกับตำแหน่ง มีความหลากหลายในด้านความรู้ ความสามารถ จุดเด่นและจุดด้อยแตกต่างกันออกไป แต่ด้วยในโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว จำต้องมีการปรับตัวให้ทันตามยุคสมัย โดยการนำหลักธรรมมาใช้ควบคู่กับหลักทางโลก ซึ่งผู้นำที่ดีต้องมีคุณลักษณะที่ดีทั้งภายในและภายนอก คือ คุณลักษณะภายใน ได้แก่ ต้องมีวิสัยทัศน์ ต้องใฝ่รู้ ไม่ล้าหลัง ต้องมั่นคงในหลักการอุดมการณ์ ต้องมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องมีใจรักในงาน ต้องมีคุณธรรม ต้องมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการ ต้องมีวิจารณญาณที่ดี ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม และคุณลักษณะภายนอก ได้แก่ ต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดีเรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้อื่น ต้องมีวินัยในตนเอง ต้องกล้ารับผิดชอบ ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแก้ปัญหา ต้องทุ่มเทในงาน ต้องรู้จักสื่อสารที่ดี ต้องกล้าหาญ ต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน มีน้ำใจและต้องเป็นผู้ฟังที่ดี คุณลักษณะความเป็นผู้นำมีบทบาทในการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ผู้นำที่ดีย่อมทำให้องค์กรมีความก้าวหน้าและบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ กล่าวคือ ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องมีการเสริมสร้างความรู้ในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจหรือไม่รู้ พร้อม ๆ ไปกับการพัฒนาในสิ่งที่รู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องมีการทบทวนอยู่เสมอ ตลอดจนนำมาประยุกต์หลักธรรมและหลักทางโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

4. การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ผ่านรูปแบบที่เรียกว่า KADC Model ประกอบด้วย K (Knowledge) = ความรู้ A (Adapt) = การปรับตัว D (Dhamma) = หลักธรรม C (Character) = บุคลิกภาพ

คำสำคัญ : การเสริมสร้าง, ภาวะผู้นำ, พระพุทธศาสนา

ABSTRACT

Dissertation Topic	:	**Enhancement of Social Leadership for Ecclesiastic according to Buddhism in Songkhla Province.**
Student's Name	:	**Phrakrupakhunsangkhakit**
Degree Sought	:	**Doctor of Philosophy**
Program	:	**Buddhistic Sociology**
Anno Domini	:	**2024**
Advisor	:	**Assoc. Prof. Dr. Kantaphon Nuthongkaew**
Co – Advisor	:	**Dr. Vachiravitch Ittithanasuphavitch**

The objectives of this research were as follows : 1) To analyze the problem of enhancement of Social Leadership for Ecclesiastic according to Buddhism in Songkhla Province. 2) To analyze theoretical concepts. and Buddhist principles regarding social leadership. 3) To create knowledge about social leadership according to Buddhism in Songkhla Province 4) To present knowledge on strengthening social leadership according to Buddhism in Songkhla province This research is a qualitative research by collecting document data. In-depth interviews with 10 persons and a group discussion stage. From 10 persons. Research tools include interviews and data analysis using descriptive methods.

The findings were as follows :

1. The problem of enhancing social leadership according to Buddhism for the monks in Songkhla Province was found that the present is an era that is prosperous with material things. modern technology Education is changing rapidly and advancing. As a result, the monks may encounter problems with learning new knowledge. There may be an attitude that is not yet up to date with the times. Reduce your own role in providing knowledge and religious wisdom to the villagers. Including not strictly adhering to the discipline, causing violations of discipline. causing a loss of faith from the people.

2. Concepts, theories, and principles in Buddhism Regarding social leadership, it was found that leaders or monks must be quality people. Well-versed

in both the worldly and religious worlds, one must be a person who has studied in the Dhamma Studies program at the bachelor's, master's, and doctorate level and has a thorough understanding of the Pali language. Have good behavior There are moral precepts and abilities as well. They should also use Dhamma principles in governing themselves, managing people, and managing work by applying the principles of Buddhism, including: 1) Dassabhidhara Dhamma. It is used as an important principle, especially the so-called threefold principles, which are morality, concentration, and wisdom, which are the characteristics of celibacy in Buddhism. Therefore, the Dassabhidhara Dhamma consists of the Threefold Path in its entirety. 2) Sappurisadhamma. Used to understand life and be able to live happily. 3) Brahma Dhamma. Used to help administrators perform their duties efficiently. 4) Brahma Vihara Dhamma. It is used to make administrators show behavior in helping others with kindness and kindness and preserve the Dhamma with equanimity. 5) Sangha Vatthu Dhamma. Let's use it to hold people's hearts. Bind people's hearts and unite people into unity. 6) The 6 directions are used in organizing plans. Perform one's duties correctly and appropriately with the status related to that person. These virtues are considered basic virtues. that leaders must have in their minds in order to lead to good and appropriate expressions and to inspire faith from other people.

3. Integrating knowledge on enhancing social leadership According to the Buddhist guidelines for the Sangha Administrators in Songkhla Province, it was found that the Sangha Administrators are the appointed leaders who are suitable for the position. There is diversity in knowledge, abilities, strengths and weaknesses. But in today's world where there is rapid development in every aspect. There must be an adjustment to keep up with the times. By applying Dhamma principles together with worldly principles. A good leader must have good characteristics both inside and outside, namely, internal characteristics include having a vision, being eager to learn, not falling behind, being firm in the principles and ideology. Must have a good attitude to work. You must have passion for your work. Must have morality Must be efficient according to academic principles Must have good judgment Must be an initiative person And external characteristics include being a good servant, learning from the practices of others. Must have self-discipline Must dare to take responsibility

Must have good human relations, must be charming, have a good personality, must be a person who knows how to solve problems. Must be dedicated to work You must know how to communicate well, you must be courageous, you must be clear in every aspect. Be considerate and must be a good listener. Leadership qualities play a huge role in management. A good leader will make the organization progress and achieve its goals. In other words, the leader or monk must enhance knowledge of things that are not yet understood or unknown, along with developing the things that are known to be more understandable. richer It also needs to be constantly reviewed. as well as applying Dhamma principles and worldly principles for maximum benefit.

4. Enhancement of Social Leadership for Ecclesiastic according to Buddhism in Songkhla Province. Through a model called the KADC Model consisting of K (Knowledge) A (Adapt) D (Dhamma) C (Character).

Keywords: Reinforce, Leadership, Buddhism

กิตติกรรมประกาศ

ดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จเรียบร้อยลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายฝ่าย ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง และขอกราบขอบพระคุณผู้ประสิทธิประสาทวิชาทุกท่าน ที่มีความเมตตากรุณาให้ความรู้ ความเข้าใจตลอดจนคำแนะนำและให้คำปรึกษาต่าง ๆ ด้วยดีตลอดมา

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. กันตภณ หนูทองแก้ว อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ในการวิจัย และอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ดร.วชิรวิชญ์ อิทธิธนาศุภวิชญ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำในการทำดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ อีกทั้งยังได้สละเวลาในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเมตตาแก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณคณะผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้อนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย ให้สัมภาษณ์ และเสวนากลุ่ม ซึ่งได้ให้คำแนะนำอย่างดียิ่งในการจัดทำเครื่องมือวิจัย และขอขอบคุณคณาจารย์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช ทุกท่านที่ได้ให้คำแนะนำพร้อมทั้งอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหาข้อมูล ตลอดจนถึงนักศึกษาร่วมรุ่นปริญญาเอกสาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ทุกท่านที่คอยให้กำลังใจและให้คำปรึกษาต่าง ๆ ในการทำวิจัยอย่างสม่ำเสมอ

ขอกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระทุก ๆ ท่าน และผู้เข้าให้คำสัมภาษณ์อันเป็นประโยชน์ รวมถึงผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านที่เสียสละเวลาอันมีค่าเข้าร่วมเสวนากลุ่มที่ได้ให้ข้อมูลและความคิดเห็นและอำนวยความสะดวกด้วยดีในการดำเนินการขั้นตอนการเก็บข้อมูล พร้อมทั้งถวายคำแนะนำต่าง ๆ ให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย อันเป็นประโยชน์ในการจัดทำดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบคุณโยมแม่อรุณ เถาถวิล และพระเดชพระคุณ พระนิโครธธรรมธาดา เจ้าคณะรัฐเคดาห์ - เปอร์ลิส เจ้าอาวาสวัดนิโครธาราม ประเทศมาเลเซีย ซึ่งท่านทั้งสองได้สนับสนุนค่าเล่าเรียนจนสำเร็จการศึกษาในครั้งนี้

คุณความดีและประโยชน์ที่ได้รับจากดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้แด่บุพพการีที่ให้กำเนิด และผู้มีพระคุณทุก ๆ ท่าน อนึ่งงานวิจัยฉบับนี้ หากมีความผิดพลาด บกพร่องที่พึงจะมี ผู้วิจัยขอน้อมรับเพื่อดำเนินการแก้ไขปรับปรุงในโอกาสต่อไป

พระครูปคุณสังฆกิจ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิกำ 2500 และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล : พระสุตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ภาค 2 เล่ม 2 ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

ที.ปา.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกฺวคฺค
ม.ม.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก
ม.มู.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณากส์
สำ.ส.	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
องฺ.จตุกฺก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
องฺ.ติก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ.สตฺตก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิปาต
ขุ.ชา.จตฺตารีส	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จัตตารีสนิปาตชาดก
ขุ.ชา.เอกฺก	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต ชาดกปาลิ
ขุ.ชา.นวก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	นวกนิปาต ชาดก
ขุ.อิติ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก
ขุ.อิติ.อ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก อรรถกถา

คำชี้แจงในการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขอักษรย่อในคัมภีร์ในพระไตรปิฎก จะแจ้ง เล่ม /ข้อ/หน้า เช่น ที.สี. (บาลี) 9/276/97 หมายถึง ทีฆนิกาย ลีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ ภาษาบาลี เล่ม 9 ข้อ 276 หน้า 97 ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก 2500

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ระบบการบริหารมีกลไกสำคัญที่จะทำให้ดำเนินการไปสู่จุดหมาย คือ “ผู้นำ” เป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหารการจัดการความคิดริเริ่มในการวางแผน การกำกับ และดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ผู้นำจึงมีอิทธิพลต่อความเป็นไปขององค์กรในการกำหนดทิศทาง ดังนั้น ตามที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต) (2549, หน้า ก) กล่าวว่าทุกองค์กรจึงจำเป็นต้องมีผู้นำที่ดี พระพุทธศาสนาถือว่าการเป็นผู้นำนั้นต้องมีคุณสมบัติหลายประการ จึงจะทำให้ผู้ตามเกิดความเชื่อมั่น และเป็นผู้ตามที่ให้ความร่วมมือ เพื่อที่จะนำสังคมไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ความสำคัญของผู้นำที่มีต่อสมาชิกในกลุ่มก็ยิ่งทวีความสำคัญเป็นเงาตามตัว กลุ่มใดได้ผู้นำดี สมาชิกในกลุ่มก็ดีไปด้วย ในทางตรงกันข้าง กลุ่มใดได้ผู้นำที่ไม่ดี สมาชิกในกลุ่มก็ต้องประสบความลำบาก ซึ่งผู้นำในเชิงปฏิบัติมีความหมาย คือ ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยการจูงใจริเริ่มและประสานงานโดยใช้อำนาจหน้าที่ (Authority) และอำนาจบารมี (Power) เป็นเครื่องมือในลักษณะที่เป็นพิธีการ (Formal) และแบบไม่เป็นพิธีการ (Informal) เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ (อุทัย หิรัญโต, 2520, หน้า 9) และผู้นำคือบุคคลที่สามารถชักจูงให้บุคคลอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเขาสามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ และสามารถนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ภาวะผู้นำ คือ บุคคลที่มีอิทธิพลสามารถที่จะนำกลุ่มของตนให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม และสามารถทำให้คนในกลุ่มคล้อยตามพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง หรือคำแนะนำของบุคคลนั้น และการที่ผู้นำนั้นใช้ความรู้ ความสามารถใช้ศิลปะวิธี ใช้สติปัญญาหรืออำนาจอิทธิ พลต่าง ๆ ในการจูงใจผู้อื่น หรือชักนำพาผู้อื่นให้ร่วมปฏิบัติงานหรือร่วมกิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ (ปัญญา สวัสดิ์เสรี, 2539, หน้า 32)

ผู้นำองค์กรต่าง ๆ พึงศึกษาภาวะผู้นำทั้งในทางคดีและคดีธรรม แล้วนำมาประยุกต์ในความเป็นผู้นำที่ทันสมัยและรู้ทันโลกอยู่เสมอ ผู้นำที่ดี พึงรู้จักบุคคล กลุ่มคน บริษัท องค์กร เพื่อกำหนดสถานการณ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ขององค์กรที่ตนบริหารจัดการ และหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในการใช้คนอันไม่เหมาะแก่งาน แม้เรื่องเล็กน้อย ผู้นำพึงตระหนักเช่นเดียวกัน เลือกใช้บุคคลแต่ละจริตให้เหมาะสม ควรแก้ด้วยการสาธิตงานหรือมีผู้ช่วยทำงานและทำงานเป็นกลุ่ม (Team Works) เพื่อลดปัญหาความไม่เข้าใจในการทำงาน ผู้นำที่ดี พึงเรียนรู้ศาสตร์สมัยใหม่ให้รู้เท่าทันเครื่องมือสื่อสารต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันเพราะการพัฒนาภาวะผู้นำของพระสงฆ์ที่ได้รับการพัฒนาภาวะผู้นำจะมีความสามารถในการชี้แนะ และดลใจให้ฆราวาสประพฤติปฏิบัติตนไปสู่เป้าหมายที่ต้องการของ

พระพุทธศาสนา (ปกรณ์ วงศ์รัตนพิบูลย์, 2553, หน้า 1) ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (องฺ.จตุกก. (ไทย) 21/70/115-116) “...เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เช่นกัน ผู้ใดได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติเป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข...” พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นความสำคัญของผู้นำต่อความอยู่รอด สันติสุขของสังคมและประเทศชาติ

วัดจัดเป็นองค์กรสำคัญองค์กรหนึ่งที่อยู่ควบคู่กับสังคมมาเป็นระยะเวลานาน ตั้งแต่อดีตวัดมีบทบาททั้งในด้านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งเป็นแหล่งศึกษาวิชาความรู้ เป็นโรงเรียนของชาวไทยมาตั้งแต่โบราณกาล เป็นโรงพยาบาล เป็นที่พำนักพักใจและเป็นอะไรอีกมากมาย ดังนั้น วัดเองก็ต้องมีการบริหารจัดการเพื่อความเป็นระบบระเบียบและให้เหมาะสมกับเป็นสถานที่ที่ผู้คนในชุมชนและสังคมทั่วไปมีความเลื่อมใสศรัทธา หากแต่ปัจจุบันนี้คนในสังคมกลับให้ความเลื่อมใสต่อวัดน้อยลง ซึ่งส่วนหนึ่งก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงไปของยุคสมัยที่ทำให้จิตใจและความคิดของคนทั้งในเขตเมืองและชุมชน ภายในวัดเจ้าอาวาส หรือ “พระสังฆาธิการ” จะมีบทบาทหน้าที่ในการบริหารจัดการ ปกครองและดูแลความเรียบร้อยของวัดและมีความใกล้ชิดกับประชาชนในชุมชนมากที่สุด มีความสำคัญเป็นหนึ่งในกุญแจที่ช่วยแก้ไขปัญชาชุมชนตลอดสังคมไทยด้วย และพระพุทธศาสนานั้นจะเจริญได้ด้วยความเลื่อมใสของประชาชน พระสังฆาธิการจึงเป็นตัวช่วยที่สำคัญในการยึดรวมจิตใจของคนในชุมชนเอาไว้ เพื่อส่งผลดีต่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา แต่หากวัดมีเจ้าอาวาสหรือพระสังฆาธิการที่ยังไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง ทำให้การบริหารจัดการวัดขาดประสิทธิภาพ ก็คือ บางท่านยังขาดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่นำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการวัด ไม่มีศักยภาพในการพัฒนาวัด บกพร่องด้านความเป็นผู้นำ ละเลยหรือขาดความรู้ในการสั่งสอนประชาชน เจ้าอาวาสจำนวนมากยังปล่อยปละละเลยพระภิกษุสามเณรในการปกครองให้ประพฤติปฏิบัติไปตามยถากรรมไม่มีการศึกษาอบรมพระธรรมวินัย จึงส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดไม่มีความเป็นหนึ่งในการตัดสินใจ อาจเนื่องจากการแทรกแซงการบริหารของเหล่ากรรมการวัดหรือประชาชนที่เข้ามามีบทบาทครอบครองกิจการของวัด จนทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นในวัด ดังจะเห็นได้ว่า บางวัดเจ้าอาวาสตัดสินใจในการดำเนินงานทุกอย่างด้วยตนเองไม่ปรึกษาหารือไม่ยอมรับฟังความคิดของคณะสงฆ์และกรรมการวัด เพราะเจ้าอาวาสเป็นผู้นำแบบเผด็จการ ย่อมไม่ได้รับความเชื่อถือและความร่วมมือจากคณะสงฆ์และกรรมการวัดเท่าที่ควร ทำให้ผลการปฏิบัติงานในตำแหน่งเจ้าอาวาสย่อมมีประสิทธิผลมาก พระใบฎีกาสมชาย ธมฺมธโร (สีหบุตร) (2555, หน้า ก)

ได้ศึกษาบทบาทของการบริหารพระสงฆ์ คณะสงฆ์ อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี พบว่า ปัญหาเกี่ยวกับการบริหารงานคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งของปัญหานั้น ๆ เช่น การขาดภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการทำให้ไม่สามารถบริหารจัดการวัดให้ประสบความสำเร็จได้ ทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผล ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับบทบาทการบริหารกิจการคณะสงฆ์ เช่น ด้านการปกครองของพระสังฆาธิการ 1) ผู้บริหารสั่งงานปฏิบัติการได้ไม่ค่อยสมบูรณ์ตามพระธรรมวินัย 2) การออกกฎระเบียบ ข้อบังคับของพระธรรมวินัย พระสังฆาธิการส่วนใหญ่ไม่ค่อยตั้งใจเท่าที่ควร 3) ชาวบ้านบางคนยังไม่เข้าใจกฎระเบียบพระธรรมวินัยภายในวัด 4) การขัดแย้งกันและไม่เข้าใจกันในเรื่องพระธรรมวินัย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546, หน้า 24 – 27) กล่าวว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่า ความเป็นผู้รู้จักเหตุ คือรู้ความจริง รู้หลักการความเป็นผู้รู้จักผล คือ รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่เกิดขึ้น ความเป็นผู้รู้จักตน คือ ประพฤติตนให้เหมาะสม รู้จักองค์กรที่เราบริหารเป็นอย่างดีว่ามีจุดด้อย จุดแข็งอย่างไร ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือต้องพิจารณาให้รู้จักประมาณในความเพียงพอขององค์กร ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม ความเป็นผู้รู้จักชุมชน การบริหารจัดการที่สร้างความสัมพันธ์ด้วยความเมตตา เป็นภาพลักษณ์ที่ดีขององค์กร ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างของบุคคล ให้ยึดหลักการอยู่รวมกันและรู้ทันโลก ผู้บริหารต้องเข้าใจความแตกต่างของผู้ใต้บังคับบัญชา มีความยืดหยุ่น ถ้าตรงเกินไปหรือปล่อยเกินไปก็ไม่ดี ต้องมีผ่อนสั้น ผ่อนยาว ความเสมอภาค การแบ่งพรรคแบ่งพวกไม่ควรมี ควรนำหลักธรรมที่นำเข้ามาใช้ในการบริหารจัดการเป็นของหลักการครองตน ครองคน ครองงาน การบริหารที่ยากและสำคัญที่สุด คือการบริหารคน

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษา “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระ พุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงพุทธตามหลักธรรมมาใช้ในการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ให้เข้าถึงพุทธศาสนิกชน พัฒนาตน พัฒนาวัดอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา เป็นอย่างไร

1.2.2 แนวคิด ทฤษฎีและหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยในการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม เป็นอย่างไร

1.2.3 องค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา เป็นอย่างไร

1.2.4 นำเสนอรูปแบบองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1.3.2 เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

1.3.3 เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1.3.4 เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ขอบเขตด้านเอกสาร ได้แก่ งานวิจัย ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ตำรา หนังสือ บทความ งานเขียนจากหอสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและจากหอสมุดมหาวิทยาลัย รวมถึงสื่อสารสนเทศต่าง ๆ โดยเน้นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2. ขอบเขตประเด็นที่ศึกษา การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การศึกษาการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2.1 ศึกษาสภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2.2 ศึกษาแนวคิดทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม

2.3 ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2.4 นำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1.4.2 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรกลุ่มเป้าหมาย ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In–depth Interview) แบบเจาะจงบุคคล ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับ

พระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา ประชาชน พระภิกษุ สามเณร จำนวน 10 รูป/คน และจัดการเสวนากลุ่ม (Focus Group) จำนวน 10 รูป/คน

1.4.3 ขอบเขตด้านพื้นที่

จังหวัดสงขลา

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) จากบุคคลซึ่งเป็นผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ในประเด็นที่สัมภาษณ์ หรือเป็นบุคคลที่รู้รายละเอียดในประเด็นที่สัมภาษณ์ สามารถให้รายละเอียดข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง คือเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงให้ได้อย่างลึกซึ้งและมีการจัดเวทีเสวนาเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา สำหรับวิธีการดำเนินการวิจัยมี 4 ขั้นตอน ดังนี้

1.5.1 การศึกษาเอกสาร

ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. สำรวจข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ตำรา หนังสือ บทความ งานเขียนจากหอสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและจากหอสมุดมหาวิทยาลัย รวมถึงสื่อสารสนเทศต่าง ๆ โดยเน้นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2. นำข้อมูลที่ได้มาจัดแบ่งประเภท วิเคราะห์ อธิบายความ ตีความ แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

3. ขอคำแนะนำจากคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย

1.5.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview)

1. ก่อนการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้ คือ สร้างเครื่องมือในการสัมภาษณ์เป็นแบบไม่มีโครงสร้าง (In–depth informal interview) ผ่านการตรวจสอบโดยที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ เป็นการสัมภาษณ์โดยใช้คำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา ประชาชน พระภิกษุ สามเณร จำนวน 10 รูป/คน สามารถแสดงความคิดได้อย่างอิสระ ในประเด็นของคำถามที่สัมภาษณ์ มีลักษณะคำถามกว้าง ๆ และมีความยืดหยุ่นสูงนอกจากนี้เพื่อให้ผู้สัมภาษณ์สามารถปรับเปลี่ยนคำถามได้ตามความเหมาะสมกับผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนได้ จึงมีแบบรายการสัมภาษณ์ (Interview guide) เป็นแนวทางในการพูดคุย ซักถามและจดบันทึกหลังจาก

นั้นก็ดำเนินการเรียบเรียงและนำเสนอการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ในรูปของดุษฎีนิพนธ์ฉบับสมบูรณ์

2. ตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยได้นำไปให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการปกครอง นักพัฒนาสังคม และผู้นำด้านศาสนา ทั้งที่เป็นภิกษุและฆราวาส รวมทั้งสิ้น 5 รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความแม่นยำและมีความน่าเชื่อถือได้มากที่สุด

3. ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้มีหนังสือขออนุญาตในการเก็บข้อมูลและการสัมภาษณ์จากทางบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโศกราช เพื่อติดต่อขออนุญาตเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ ตามวันและเวลา ที่ผู้ถูกสัมภาษณ์สะดวกให้การสัมภาษณ์ โดยกลุ่มผู้ทรง คุณวุฒิในการศึกษาครั้งนี้ จากนั้นจึงจัดเวทีเสวนากลุ่ม (Focus group) โดยรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์มาบูรณาการองค์ความรู้และนำเสนอในเวทีเสวนากลุ่มเพื่อตรวจสอบและตกผลึกความคิดในการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลาต่อไป

1.5.3 การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion)

การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ประกอบด้วย ลักษณะสัมภาษณ์ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยกำหนดประเด็นตามวัตถุประสงค์ ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มย่อย ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา ประชาชน พระภิกษุ สามเณร จำนวน 10 รูป/คน หลังจากนั้นผู้วิจัยนำข้อมูลบทสัมภาษณ์มาเขียนเพื่อเตรียมวิเคราะห์ข้อมูล

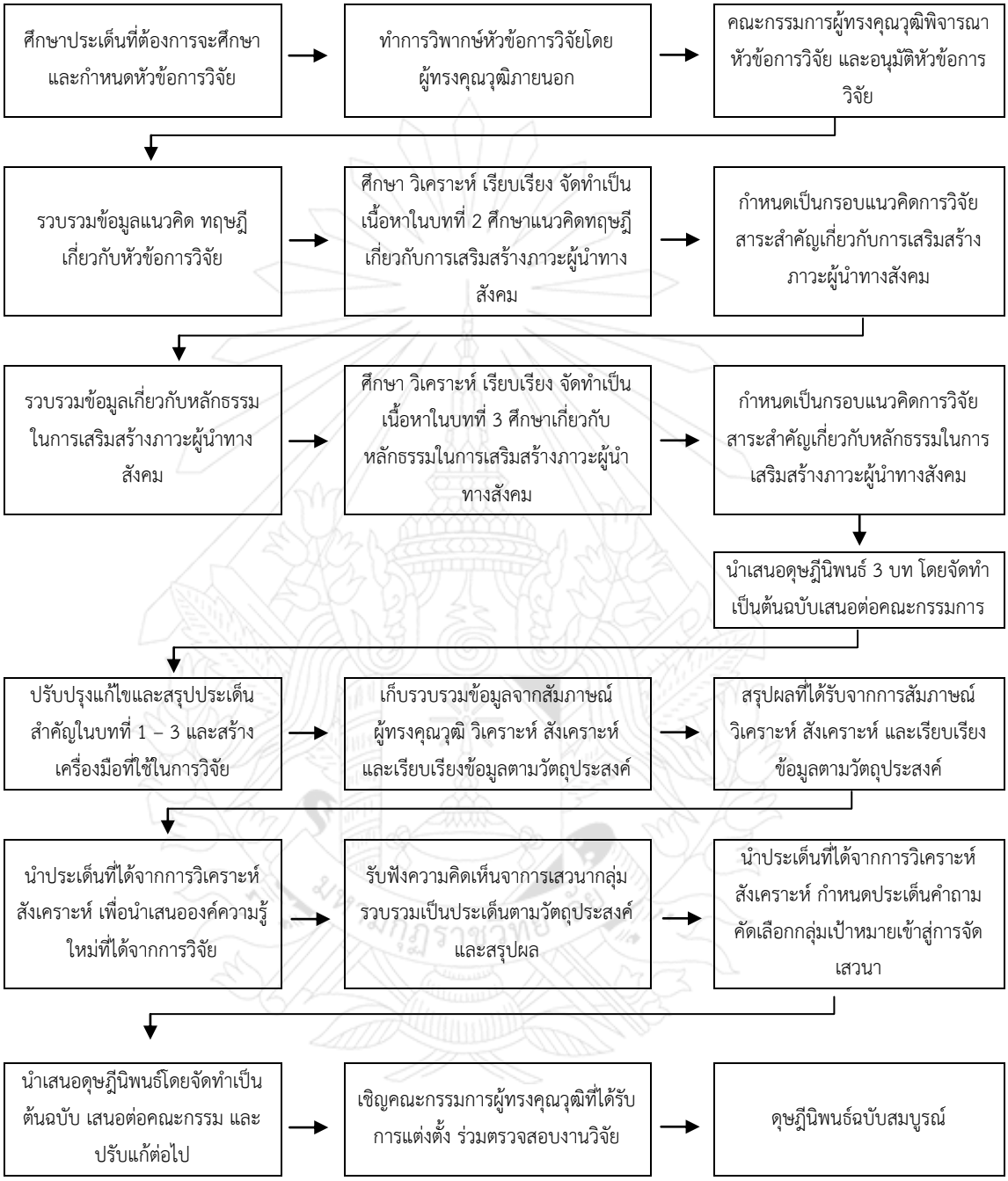
1.5.4 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยนำเสนอผลงานการวิจัยตามลำดับขั้นตอนด้วยวิธีการบรรยายในรูปแบบเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์และเนื้อหา หลังจากนั้นก็ดำเนินการเรียบเรียงและนำเสนอการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับ“การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ในรูปของดุษฎีนิพนธ์ฉบับสมบูรณ์

1.5.5 การตรวจสอบข้อมูลจากคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

เมื่อผู้วิจัยนำข้อมูลที่รวบรวมได้เสร็จสิ้นจำนวน 5 บทแล้ว เสนอแก่กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์เพื่อให้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ความน่าเชื่อถือของข้อมูล เมื่อคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์มีความเห็นอย่างไรกับข้อมูล ผู้วิจัยจะปฏิบัติตามคำแนะนำของคณะกรรมการและดำเนินการในขั้นตอนของการวิจัยต่อไปผู้วิจัยได้สรุปเป็นแผนภูมิ “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” โดยมีรายละเอียดและขั้นตอนกรอบแนวคิดของกระบวนการวิจัยประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงขั้นตอนกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1.6.2 ทำให้ทราบแนวคิด ทฤษฎีและหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยในการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

1.6.3 สามารถเสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ไปประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการต่อไป

1.6.4 สามารถนำผลวิจัยนี้เป็นแนวทางการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม เป็นการพัฒนาพระสังฆาธิการ และองค์กรตามแนวพระพุทธศาสนาให้มีศักยภาพ และประสิทธิภาพที่ยั่งยืนสืบไป

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูปริยัติคุณาวุธ (2565, หน้า 346) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำแนวพุทธ : ในยุคการเปลี่ยนแปลง” ผลการวิจัยพบว่า ภาวะผู้นำแนวพุทธ จะต้องเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะต้องมีทักษะเป็นผู้นำเก่งทั้งงานและเก่งทั้งคน มีความสามารถในการติดต่อสื่อสาร การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสร้างทีมงานเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจ และนำศักยภาพของคนในองค์กรออกมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ภาวะผู้นำที่ดีต้องมีความรับผิดชอบ คือ ทั้งรับผิดและรับชอบทั้งเรื่องของงานและเรื่องส่วนตัว การแสดงความรับผิดชอบนั้นจะช่วยสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตัวเราเอง ผู้นำที่ดีต้องรู้จักมองเห็นปัญหาตั้งแต่เนิ่น ๆ สามารถวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงและหาวิธีการที่ดีที่สุดมาแก้ไขเพื่อลดความเสียหายให้เร็วที่สุด ทั้งปัญหาในเรื่องงานและเรื่องความขัดแย้งระหว่างเพื่อนร่วมงาน การเป็นผู้มีภาวะผู้นำเชิงพุทธที่ดี จะสามารถนำเอากรอบหลักคิดหลักธรรมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และการสร้างความปรองดองของคนในสังคมไปประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นหลักคิดหลักธรรมในการทำงานร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดำเนินการ ในองค์การ และอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อก่อให้ เกิดสันติสุข สันติภาพ ภราดรภาพ ของคนในสังคมภาวะผู้นำที่ดี คือ ต้องมีคุณสมบัติภาวะผู้นำทางการจัดการเชิงพุทธ คือ มีศีล มีสติปัญญา มีความดีงาม มีความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงามได้

พระคำรณ รติโก (สำราญ) (2565, หน้า ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาภาวะผู้นำเชิงพุทธของพระครูปิยธรรมาภรณ์ (เปี่ยม ปุณฺณโก)” ผลการวิจัยพบว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการพัฒนาชุมชนของพระครูปิยธรรมาภรณ์ (เปี่ยม ปุณฺณโก) ท่านได้นำ 9 หลักธรรมไปพัฒนาชุมชน ได้แก่ 1) สังคหวัตถุ 4 2) พรหมวิหาร 4 3) สัปปุริสธรรม 7 4) ฆราวาสธรรม 4 5) อคติ 4 6) กุศลกรรมบถ 10 7) อกุศลกรรมบถ 10 8) ศีล 5 และ 9) จริยธรรม คุณธรรม ประโยชน์ของชุมชนที่ได้รับจากการ

พัฒนาภายใต้แนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธ คือ 1) ด้านเศรษฐกิจชุมชนอยู่แบบหลักเศรษฐกิจพอเพียง 2) การครองตัวครองตนตามหลักสังคหวัตถุ 4 3) ด้านครอบครัวมีความซื่อสัตย์ต่อครอบครัว โดยยึดหลักฆราวาสธรรม 4 4) ด้านหมู่บ้านชุมชน ชุมชนมีวิถีชีวิตตามภูมิปัญญาชาว บ้าน 5) ด้านการใช้ชีวิตชุมชนนำหลักธรรมและศีล 5 ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อพัฒนาทางกายและใจ

พระปลัดกิตติศักดิ์ ฐานจาโร (อุ้ยทรัพย์) (2565, หน้า ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำเชิงพุทธในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระเทพปริยัติโสภณ (ปัญญา วิสุทฺธิปญฺโญ) วัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจบุรี” ผลการวิจัยพบว่า าแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ การ ประชุมคณะสงฆ์จึงมีประโยชน์ต่อการทำงานร่วมกัน การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ก็เพื่อการเป็น ผู้นำที่ดีและคำสั่งสอนที่สำคัญ ๆ ของพระพุทธองค์ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผู้นำที่ดีหรือวิถีทาง ของการที่จะเป็นผู้นำที่ดีเพื่อใช้สำหรับเป็นแนวทางที่จะนำไปปฏิบัติ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม 10 ประการ, อธิษฐานธรรม 4, พรหมวิหารธรรม 4, อคติ 4, คิหิสุข 4, สังคหวัตถุ 4, ขันติโสรัจจะ หิริ โอตตัปปะ, อิทธิบาท 4, เวสารัชชกรณะ 5, ยุติธรรม 5, อปริหานิยธรรม 7, นาถกรณธรรม 10, กัลยาณมิตรธรรม 7 และบารมี 10 ประการ (ทศบารมี) ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหาร และจัดการสมัยใหม่ได้

ประเวช วะทาแก้ว (2563, หน้า 94) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบภาวะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนานั้น ผู้นำจะต้องมีหลักสัปปุริสธรรม หลักกัลยาณมิตรธรรม หลักพรหมวิหาร และหลักทศพิธราชธรรม คุณลักษณะของผู้นำดังกล่าวนี้มีผลต่อการบริหารและพัฒนาองค์กรในด้านการบริหารงาน ด้านวิชาการ ด้านการบริหารงานบุคคล ด้านการบริหารงบประมาณ และการบริหารงานทั่วไป นอกจากนี้รูปแบบของภาวะผู้นำจะต้องกอปรด้วยหลักธรรมที่จะนำพาผู้ใต้บังคับบัญชาไปสู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยผู้นำจะต้องมีความรักต่อบุคคลอื่นอย่างจริงใจ มีความเห็นอกเห็นใจ และช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นตลอดจนมีใจเป็นกลางต่อสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างสุดวิสัย

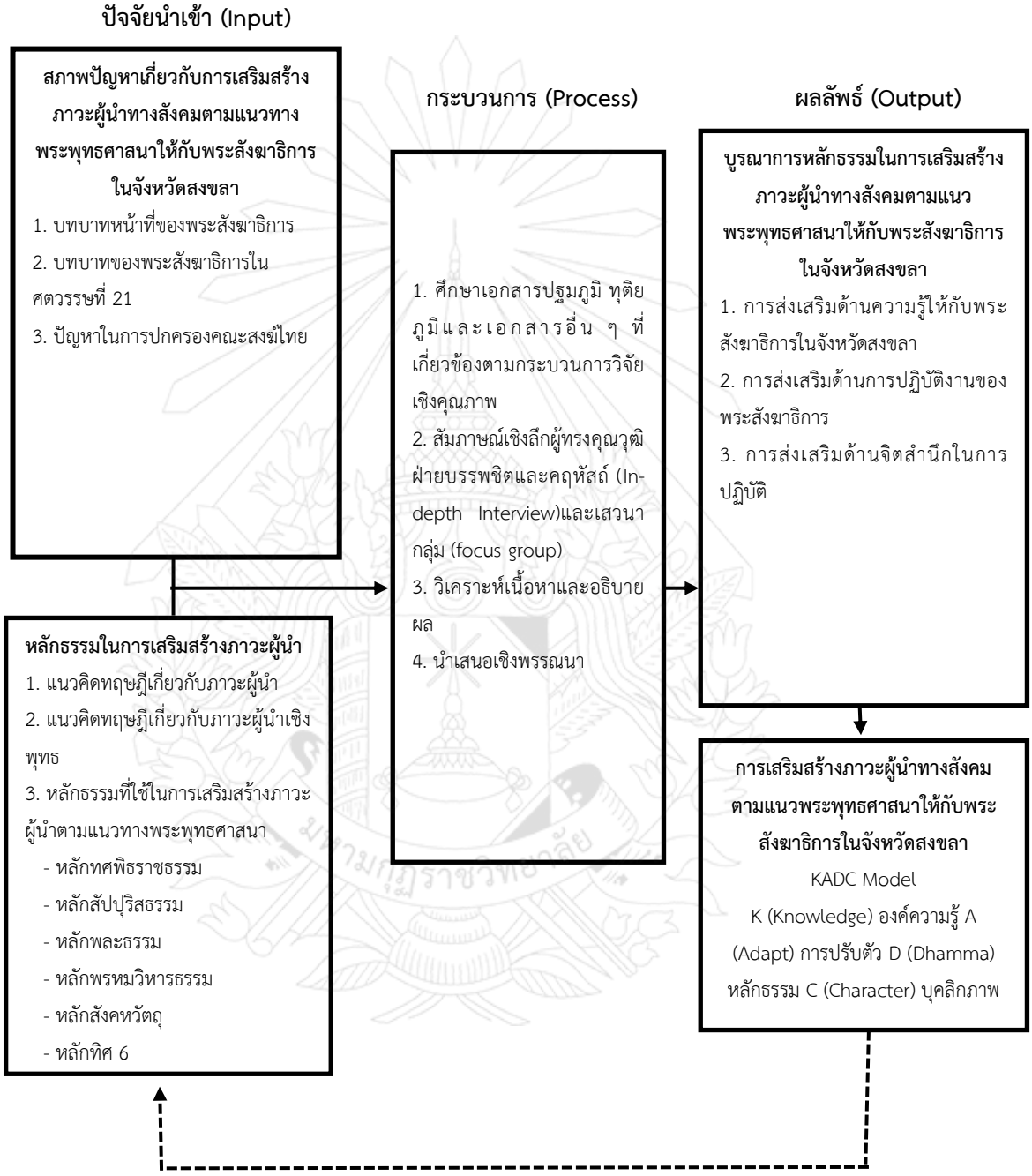
สิน งามประโคน, พระครูโอภาสนนทกิตติ์ และพระมหาสมบัติ ธนปณฺโญ (2563, หน้า 28 – 29) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณลักษณะภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า มีความศรัทธา ความรู้ ความสามารถ วิสัยทัศน์ มนุษยสัมพันธ์ เป็นต้นแบบในการปฏิบัติและเป็นเอตทัคคะในทางพระพุทธศาสนาในส่วนของพระสงฆ์ไทย พบว่า มีความศรัทธา มีความรู้ ความสามารถในการประยุกต์หลักพุทธธรรมเข้ากับบริบทของสังคมในปัจจุบัน มีวิสัยทัศน์และมนุษยสัมพันธ์เป็นกัลยาณมิตร ได้รับสมณศักดิ์ตามความรู้ ความสามารถในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในแต่ละสาขาทั้งสายวิชาการและสายปฏิบัติเครือข่ายของพระสงฆ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ระดับวิชาการ มีคุณลักษณะด้านจักขุมาในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระมหากัสสปะเถระ ได้เป็นกำลังที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

โดยแต่ละองค์นั้นมีความโดดเด่นในการเผยแพร่ด้วยเอตทัคคะในแบบของตนเองที่พระพุทธเจ้าได้ยกย่อง สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต มีการจัดทำหนังสือ เอกสาร สื่อออนไลน์ทั้งใน YouTube เว็บไซต์ ที่เป็นผลงานการเผยแผ่และท่านยังมีเครือข่ายร่วมกับพระภิกษุรุ่นใหม่ในการจัดทำค่ายคุณธรรม พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ท่านได้สร้างมหาวิชชาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อเป็นทางเลือกให้กับพุทธศาสนิกชนทั่วโลก เป็นต้นแบบของพระนักคิด นักเขียนนักพัฒนา โดยท่านได้สร้างเครือข่ายเชิงวิชาการอยู่ที่ศูนย์วิปัสสนาสากล ไร่เชิญตะวันจัดให้สถานที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้หลักเศรษฐกิจพอเพียงให้กับคนไทยและชาวต่างชาติ ระดับการบริหารการศึกษา มีคุณลักษณะ ด้านวิธูโร ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระอุรุเวลกัสสปะ พระจูฬปันถกเถระ พระราหุลเถระ พระปุณณมันตานีบุตรเถระ เป็นพระมหาเถระผู้มีความรู้ ความสามารถในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นกำลังสำคัญในสมัยพุทธกาลอย่างมาก โดยตำแหน่งเอตทัคคะที่แตกต่างกัน ตัวอย่าง พระอุรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นพระเถระผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีบริวารมาก สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พุทธทาสภิกขุ พระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) และ พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. ระดับการปฏิบัติมีคุณลักษณะ นิสสยสัมปันโน ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ อัญญาโกณฑัญญะ พระโสณกุฏิกัณณเถระเป็นพระมหาเถระที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ส่งผลให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสร้างศรัทธาแก่ประชาชน สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อวิริยังค์ สิรินธโร) และสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ) พระมหาเถระทั้ง 4 ท่าน ได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีแก่พุทธศาสนิกชน ทำให้มีลูกศิษย์มากมายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ

งานวิจัยที่ได้ยกมาเกี่ยวข้องทั้งหมดล้วนเป็นงานวิจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ทั้งนี้เป็นบทสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการภาวะผู้นำ ซึ่งการวิจัยในลักษณะดังกล่าวมีผู้ได้ทำการวิจัยไว้มากมาย แต่เสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการนั้น ยังไม่พบการวิจัยในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ต่อไป

1.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยได้สรุปกรอบแนวคิดในการวิจัยดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1.2 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

1.9 คำนิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยและเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัย จึงได้ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

การเสริมสร้าง หมายถึง การทำให้เพิ่มพูนให้ดีหรือมั่นคงยิ่งขึ้น

ภาวะผู้นำ หมายถึง คือกระบวนการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือมากกว่า พยายามใช้อิทธิพลของตนหรือกลุ่มตน กระตุ้น ชี้นำ ผลักดัน ให้บุคคลอื่น หรือ กลุ่มบุคคลอื่น มีความเต็มใจและกระตือรือร้นในการทำสิ่งต่าง ๆ ตามต้องการ โดยมีความสำเร็จของกลุ่ม หรือองค์การเป็นเป้าหมาย

พระพุทธศาสนา หมายถึง ศาสนาที่ถือว่าธรรมะเป็นความจริงสากล ที่ใครก็ตามหากสิ้นกิเลสก็จะพลได้ด้วยตนเอง แต่ผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีจนตรัสรู้ และสามารถตั้งพุทธบริษัทปัจจุบันขึ้นได้

พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ

หลักทศพิธราชธรรม หมายถึง จริยวัตร 10 ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรม ประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมือง ให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาที่เป็นผู้บริหารระดับสูงในทุกองค์กรก็พึงใช้หลักธรรมเหล่านี้ ประกอบด้วย ทาน, ศีล, บริจาค, อาชวะ, มัททวะ, ตบะ, อักโกธะ, อวิหิงสา, ขันติ และอวิโรธนะ

หลักสัปปุริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษธรรม ที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติของคนดี คำว่า สัตบุรุษ หมายถึง คนที่มีความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ คือมีพฤติกรรมถูกต้องตามทำนองคลองธรรมหรือเรียบร้อยดีไม่มีโทษ เป็นผู้มีจิตสงบระงับจากบาปอกุศลธรรม ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ประกอบด้วย ธัมมัญญุตา, อัตถัญญุตา, อัตตัญญุตา, มัตตัญญุตา, กาลัญญุตา, ปริสัญญุตา และ ปุคคลปโรปรัญญุตา

หลักพละธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง, ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง ประกอบด้วย ปัญญาพละ, วิริยพละ, อนวัชชพละ และ สังคหพละ

หลักพรหมวิหาร หมายถึง ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ หลักธรรมนี้ ได้แก่ เมตตา, กรุณา, มุทิตา และอุเบกขา

หลักสังควัตถุ หมายถึง ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ประกอบด้วย ทาน, ปิยวาจา, อัตถจริยา และสมานัตตตา

หลักทิศ 6 หมายถึง ระเบียบแบบแผนอันประเสริฐ เพราะเป็นการทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ 6 ทิศด้วยกัน ได้แก่ 1) ทิศเบื้องหน้าคือบิดามารดา 2) ทิศเบื้องขวาคือครูอาจารย์ 3) ทิศเบื้องหลังคือบุตรและภรรยา 4) ทิศเบื้องซ้ายคือมิตร 5) ทิศเบื้องล่างคือลูกน้อง 6) ทิศเบื้องบนคือนักบวช

บทที่ 2
สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

การวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ในบทที่ 2 นี้จะเป็นการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม โดยประกอบด้วย บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการ บทบาทของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21 และปัญหาเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ไทย ซึ่งจะได้กล่าวเป็นลำดับดังต่อไปนี้

2.1 บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการ

2.2 บทบาทของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21

2.3 ปัญหาเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ไทย

2.1 บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการ

2.1.1 ความหมายของพระสังฆาธิการ

คำว่า พระสังฆาธิการ มาจากคำว่า “สังฆะ” และ “อธิการ” เป็นพระสังฆาธิการ แปลตามรูปศัพท์ว่า ภิกษุผู้ทำงานโดยสิทธิขาดในทางคณะสงฆ์ หรือพระภิกษุผู้ทำงานในคณะสงฆ์โดยมีอำนาจเต็มตามตำแหน่ง จึงหมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ (สำนักงานพระพุทธศาสนาอำนาจเจริญ, 2547, หน้า 8)

ประมวลพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (2549, หน้า 84) ให้พระสังฆาธิการ เป็นคำรวมตำแหน่งพระภิกษุผู้ปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เริ่มใช้มาแต่ พ.ศ.2506 จนถึงปัจจุบัน โดยมีกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2506) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ กำหนดนามเป็นครั้งแรก โดยเปลี่ยนคำว่า “พระคณาธิการ” มาเป็น “พระสังฆาธิการ” ให้สอดคล้องกับลักษณะการดำเนินกิจการคณะสงฆ์ รวมคำว่า “พระ” “สังฆ” และ “อธิการ” เป็น “พระสังฆาธิการ” แปลตามรูปศัพท์ว่า “พระภิกษุผู้ทำงานโดยสิทธิขาดในทางคณะสงฆ์” “พระภิกษุผู้ทำงานคณะสงฆ์โดยมีอำนาจเต็มตามตำแหน่ง” ซึ่งในแม่บทท่านบัญญัติว่า หมายถึง “พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์” มีตำแหน่งดังนี้

1) เจ้าคณะใหญ่

2) เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค

3) เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด

4) เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ

5) เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล

6) เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

ผู้ดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการดังกล่าว จะมีอำนาจเต็มตามกฎหมายคณะสงฆ์กฎมติคำสั่งของมหาเถรสมาคมครอบคลุมงานทุกส่วนในเขตปกครองหรือในวัด พระสังฆาธิการจึงมีลักษณะความเป็นผู้นำในการพัฒนาพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัดในหมู่บ้าน และในชุมชน โดยใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

พระธนดล นาคสุวณฺโณ (นาคพิพัฒน์) (2551, หน้า 4) กล่าวว่า พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ โดยกำหนดตำแหน่งพระภิกษุดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ตามลำดับชั้นไว้ ได้แก่ ระดับเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส ภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว จะมีอำนาจเต็มตามกฎหมายคณะสงฆ์ กฎ มติ คำสั่งของมหาเถรสมาคมครอบคลุมงานทุกส่วนในเขตปกครองหรือในวัด พระสังฆาธิการจึงมีลักษณะความเป็นผู้นำในการพัฒนาพระภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัด ในหมู่บ้าน และในชุมชน โดยใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5 (2506, หน้า 65) ให้ความหมายคำว่า “พระสังฆาธิการ” ว่าเป็นคำรวมตำแหน่งพระภิกษุผู้ปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เริ่มใช้มาแต่ พ.ศ. 2506 จนถึงปัจจุบัน โดยมีกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2506) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ กำหนดนามป็นครั้งแรกโดยเปลี่ยนคำว่า ”พระคณาธิการ” มาเป็น “พระสังฆาธิการ” ให้สอดคล้องกับลักษณะการดำเนินกิจการคณะสงฆ์รวมคำว่า “พระ” “สังฆ” และ ”อธิการ” เป็น “พระสังฆาธิการ”แปลตามรูปศัพท์ว่า “พระภิกษุผู้ทำงานโดยสิทธิขาดในทางคณะสงฆ์” “พระภิกษุผู้ทำงานคณะสงฆ์โดยมีอำนาจเต็มตามตำแหน่ง” ซึ่งในแม่บทท่านบัญญัติว่า หมายถึง “พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์” มีตำแหน่ง ดังนี้

1) เจ้าคณะใหญ่

2) เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค

3) เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด

4) เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ

5) เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล

6) เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

เจ้าคณะและเจ้าอาวาสดังกล่าวนี้ เป็นผู้ทำงานคณะสงฆ์อย่างมีอำนาจเต็มตามกฎหมาย และครอบคลุมงานทุกส่วนในเขตปกครองหรือในวัด ส่วนรองเจ้าคณะ รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส จะมีอำนาจหน้าที่เต็มตามตำแหน่ง ก็เพราะได้รับการมอบหมาย จึงบัญญัตินามว่า “พระสังฆาธิการ” ซึ่งเทียบได้กับข้าราชการของฝ่ายราชอาณาจักร ส่วนเลขานุการเจ้าคณะและเลขานุการรองเจ้าคณะ หาได้เป็นพระสังฆาธิการไม่ เพราะเป็นเพียงผู้ทำการเลขานุการ

สรุปได้ว่า พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ประกอบด้วย 1) ระดับเจ้าคณะใหญ่ 2) เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค 3) เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะจังหวัด 4) เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ 5) เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และ 6) เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส

2.1.2 ความสำคัญของพระสังฆาธิการ

กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5 (2506, หน้า 30) พระสังฆาธิการเป็นผู้ปกครองดูแลคณะสงฆ์ในเขตปกครองและวัดให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ และพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช มีหน้าที่ควบคุมและส่งเสริมรักษาความเรียบร้อยดีงามของคณะสงฆ์ จัดการและพัฒนา การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้เป็นไปด้วยดี พระสังฆาธิการจึงมีความสำคัญในการดูแลพระภิกษุสามเณร ดูแลวัด ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ให้ภิกษุ สามเณร มีจริยาวัตรงดงาม ประพฤติปฏิบัติตนตามหลัก พระธรรมวินัย นับว่าพระสังฆาธิการเป็นผู้จรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ดูแลความประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุ สามเณร มิให้ออกนอกพระธรรมวินัย และพระสังฆาธิการโดยเฉพาะเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส จะต้องบำรุงรักษาจัดการวัดและสมบัติของวัดให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่พำนักอยู่ในวัดปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และเป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

กรมการศาสนาและกระทรวงศึกษาธิการ (2540, หน้า คำนำ) ระบุถึงความสำคัญของพระสังฆาธิการ ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติจะเจริญรุ่งเรืองถาวรสืบไป ก็ด้วยจะต้องอาศัยพระสังฆาธิการเป็นสำคัญ เนื่องด้วยพระสังฆาธิการเป็นผู้ใกล้ชิดกับประชาชนโดยเฉพาะพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นที่เคารพและเลื่อมใสศรัทธาของประชาชน ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เจ้าอาวาสจึงมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารและการจัดการวัดให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า พระสังฆาธิการ จึงเป็นพระภิกษุที่ปฏิบัติตามภารกิจของพระพุทธศาสนามีส่วนช่วยส่งเสริมทำนุบำรุงศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และ สร้างความเข้มแข็ง และ ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

2.1.3 การแต่งตั้งและถอดถอนพระสังฆาธิการ

กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (2541, หน้า 403) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ การแต่งตั้งและถอดถอน ไว้ดังนี้

คุณสมบัติทั่วไปของพระสังฆาธิการ ว่าด้วยการแต่งตั้งและถอดถอนพระสังฆาธิการ ได้กำหนดคุณสมบัติทั่วไปของพระสังฆาธิการไว้ 7 ข้อ ดังนี้

1. มีพรรษาสมควรแต่ตำแหน่ง
2. มีความรู้สมควรแก่ตำแหน่ง
3. มีความประพฤติเรียบร้อยตามพระธรรมวินัย
4. เป็นผู้ฉลาดในการปกครองสงฆ์
5. ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือน ไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นวัณโรค ในระยะอันตรายจนเป็นที่น่ารังเกียจ
6. ไม่เคยต้องคำวินิจฉัยลงโทษในอธิกรณ์ที่พึงรังเกียจมาก่อน
7. ไม่เคยถูกถอดถอนหรือถูกปลดจากตำแหน่งใด เพราะความผิดมาก่อน

การแต่งตั้งพระสังฆาธิการ ตามกฎมหาเถรสมาคม มีดังนี้

1. การแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ต้องมีคุณสมบัติโดยทั่วไปแล้วจะต้องมีพรรษาพ้น 30 และมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่ารองสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ โดยเห็นชอบของมหาเถรสมาคม

2. การแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะภาค ต้องมีคุณสมบัติโดยทั่วไปแล้ว จะต้องมีพรรษาพ้น 20 และกำลังดำรงตำแหน่งเจ้าคณะภาคนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 2 ปี หรือกำลังดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดในภาคนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 4 ปี หรือมี สมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นเทพหรือเป็นพระราชาคณะซึ่งเป็นพระคณาจารย์เอกหรือเป็นเปรียญธรรม 9 ประโยค ในการแต่งตั้งเจ้าคณะภาคเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะใหญ่ พิจารณาคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติ เสนอมหาเถรสมาคมพิจารณาเพื่อมีพระบัญชาแต่งตั้งตามมติมหาเถรสมาคมเจ้าคณะภาคจะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี และอาจได้รับการแต่งตั้งอีกได้ ในกรณีที่รองเจ้าคณะภาคพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ ให้รองเจ้าคณะภาค ซึ่งได้รับแต่งตั้งแทน อยู่ในตำแหน่งตามวาระของผู้ซึ่งตนแทน

3. การแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด ต้องมีคุณสมบัติทั่วไปแล้วจะต้องมีพรรษาพ้น 10 กับมีสำนักอยู่ในเขตจังหวัดนั้น และกำลังดำรงตำแหน่งรองเจ้าคณะจังหวัดนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 2 ปี หรือกำลังดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอในจังหวัดนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 4 ปี หรือมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นสามัญ หรือเป็นพระคณาจารย์โทขึ้นไป หรือเป็นเปรียญธรรมไม่ต่ำกว่า 6 ประโยค ในการแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดในภาคใด ให้เจ้าคณะภาคนั้นพิจารณาคัดเลือก

พระภิกษุผู้มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ เสนอเจ้าคณะใหญ่พิจารณา เพื่อมีพระบัญชาแต่งตั้งตามมติมหาเถรสมาคม

4. ในการแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ ต้องมีคุณสมบัติโดยทั่วไปแล้วมีพรรษาพ้น 10 กับมีสำนักอยู่ในเขตจังหวัดนั้น และกำลังดำรงตำแหน่งรองเจ้าคณะอำเภอนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 2 ปี หรือกำลังดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบลในอำเภอนั้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 4 ปี หรือมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าชั้นสัญญาบัตร หรือเป็นพระคณาจารย์ตรีขึ้นไป หรือเป็นเปรียญธรรมไม่ต่ำกว่า 4 ประโยค ในการแต่งตั้งเจ้าคณะอำเภอในจังหวัดใด ให้เจ้าคณะจังหวัดนั้นคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ เสนอเจ้าคณะภาค เพื่อพิจารณาแต่งตั้งโดยอนุมัติของเจ้าคณะใหญ่

5. ในการแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล ต้องมีคุณสมบัติโดยทั่วไปแล้วจะต้องมีพรรษาพ้น 5 กับมีสำนักอยู่ในเขตอำเภอนั้น และกำลังดำรงตำแหน่งรองเจ้าคณะตำบลนั้นมาแล้ว ไม่ต่ำกว่า 2 ปี หรือกำลังดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสในตำบลนั้นมาแล้ว ไม่ต่ำกว่า 4 ปี หรือเป็นพระภิกษุมีสมณศักดิ์ หรือเป็นพระคณาจารย์ หรือเป็นเปรียญธรรม หรือเป็นนักธรรมชั้นเอก ในการแต่งตั้งเจ้าคณะตำบลในอำเภอใด ให้เจ้าคณะอำเภอนั้นคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติดังกล่าว เสนอเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาแต่งตั้ง เมื่อได้แต่งตั้งแล้ว ให้แจ้งกรมการศาสนา และรายงานเจ้าคณะภาคเพื่อทราบ

6. การแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามราษฎร์ ต้องมีคุณสมบัติทั่วไปแล้วจะต้องมีพรรษาพ้น 5 และเป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในถิ่นนั้นในการแต่งตั้งเจ้าอาวาสนอกจากพระอารามหลวงในตำบลใดให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าสังกัด ถ้าไม่มีรองเจ้าคณะอำเภอ ไม่มีรองเจ้าคณะตำบล ให้เจ้าคณะอำเภอเลือกเจ้าอาวาสในตำบลนั้น รวมกันทั้งหมดไม่น้อยกว่า 3 รูปร่วมกันพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้วให้เจ้าคณะอำเภอรายงานเสนอเจ้าคณะจังหวัดเพื่อพิจารณาแต่งตั้ง

ถ้าพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดอยู่ด้วย ให้เจ้าคณะอำเภอรายงานเสนอเจ้าคณะจังหวัด เพื่อเจ้าคณะภาคพิจารณาแต่งตั้งในการแต่งตั้งรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส นอกจากพระอารามหลวง ให้เจ้าอาวาสวัดนั้นพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุ ผู้มีคุณสมบัติและระบุหน้าที่ที่ตนจะมอบหมายให้ปฏิบัติ แล้วเสนอผู้บังคับบัญชาตามลำดับ เพื่อเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาแต่งตั้ง

7. การแต่งตั้งพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร ต้องมีคุณสมบัติโดยเฉพาะอีกส่วนหนึ่งคือ มีพรรษาพ้น 10 เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์และมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นราช สำหรับพระอาราม

หลวงชั้นเอก ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นสามัญ สำหรับพระอารามหลวงชั้นโท ไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอก

ส่วนพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในจังหวัดอื่น นอกจากกรุงเทพ มหานคร ต้องมีคุณสมบัติโดยเฉพาะอีกส่วนหนึ่ง คือ มีพรรษาพ้น 10 เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ และมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นสามัญสำหรับพระอารามหลวงชั้นโท ต้องมีตำแหน่งไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอก สำหรับพระอารามหลวงชั้นตรี ต้องมีตำแหน่งไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโท หรือพระครูสัญญาบัตรที่มีนิตยภัตไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโท สำหรับพระอารามหลวงชั้นตรี การแต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดคัดเลือกพระภิกษุที่มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้วแต่กรณีเสนอผู้บังคับบัญชาตามลำดับ เพื่อมหาเถรสมาคมพิจารณา ถ้าพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดอยู่ด้วย ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะภาคดำเนินการในการแต่งตั้งรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงให้เจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้น พิจารณาคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติและระบุหน้าที่ที่มอบหมายให้ปฏิบัติ แล้วรายงานเจ้าคณะจังหวัดเพื่อพิจารณาเสนอตามลำดับ จนถึงมหาเถรสมาคม สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงตามมติมหาเถรสมาคม

การพ้นจากตำแหน่งหน้าที่พระสังฆาธิการ พระสังฆาธิการจะพ้นจากตำแหน่งได้ในกรณีมรณภาพ หรือพ้นจากความเป็นพระภิกษุหรือลาออก หรือย้ายออกไปนอกเขตพื้นที่ตนมีสำนักอยู่ หรือให้ออกจากตำแหน่งหน้าที่ โดยถูกปลดจากตำแหน่งหน้าที่ ถูกถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่ (กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 , 2541, หน้า 403)

การปกครองคณะสงฆ์ เป็นการปกครองตามพระธรรมวินัย คือ การปกครองคณะสงฆ์จะยึดถือพระธรรมวินัยเป็นธรรมนูญการปกครองโดยใช้อำนาจรัฐและจารีต เป็นหลักอุดหนุนการปกครองคณะสงฆ์ หากมีความไม่เรียบร้อยเกิดขึ้น ในคณะสงฆ์ต้องอาศัยอำนาจรัฐมาช่วยจัดการแก้ไขความไม่เรียบร้อย ในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงถวายอำนาจรัฐช่วยคณะสงฆ์จัดระบบการปกครอง ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 มาในรัฐสมัยพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 จัดระบบการปกครองใหม่ ให้มีรูปคล้ายกับการปกครองแบบราชอาณาจักร มาในสมัยพระบาทสมเด็จพระภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เพื่อจัดการปกครองคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ จึงได้ทรงตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และถัดมาในปี พ.ศ. 2535 ได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ใช้เป็นรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นหลักจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้ระบุตำแหน่งสกลมหาสังฆปรินายก เป็นประมุขสงฆ์ไทย และสงฆ์อื่นทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคมตามอำนาจ กฎหมายและพระธรรมวินัยและทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย พระธรรมวินัย และกฎมหาเถรสมาคม และสมเด็จพระสังฆราชทรงอยู่ในฐานะที่ผู้ใดจะหมิ่นประมาท ดูหมิ่นหรือแสดงความมาฆาตมาตรร้ายมิได้โดยมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองสูงสุด คณะสงฆ์และสามเณรต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานและกรรมการโดยตำแหน่งและกรรมการแต่งตั้ง

ในการปกครองคณะสงฆ์ แบบแผนการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหลักการกำหนดหน่วยงาน เขตการปกครอง ผู้ปกครองหรือผู้รับมอบหมายงาน หรือผู้มอบหมายงานปฏิบัติงานคณะสงฆ์ และส่วนย่อย ๆ ได้แก่ แบบแผนการกำหนดอำนาจหน้าที่ การควบคุมบังคับบัญชา การประสานงาน การตั้งผู้รักษาราชการแทน และการวางระเบียบการปฏิบัติอื่น ๆ ระเบียบการปฏิบัติปกครองคณะสงฆ์ กำหนดให้มีเจ้าคณะมหานิกายและเจ้าคณะธรรมยุตปกครองบังคับบัญชาวัด และพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้น ๆ โดยมีแบบการปกครอง คณะสงฆ์ส่วนกลางและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค (พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญฺโญ), หน้า 2)

ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง มีมหาเถรสมาคมเป็นศูนย์กลางรวมอำนาจปกครองและกิจการคณะสงฆ์ทั้งสิ้นของคณะสงฆ์ไทย เป็นศูนย์รวมเขตการปกครองและ เจ้าคณะส่วนกลาง ซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง โดยกำหนดเขตการปกครอง ได้แก่ เขตการปกครองบังคับบัญชาเจ้าคณะ เจ้าอาวาสและภิกษุสามเณรในนิกายนั้น ๆ ในส่วนกลาง จะแยกส่วนการปกครอง เป็นนิกายเรียกว่า “หน” มี 4 หน คือ หนกลาง หนเหนือ หนตะวันออก และหนใต้ ในส่วนของคณะธรรมยุต เรียกว่า คณะธรรมยุติ จะรวมเขตปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค เรียกว่า หน มีเจ้าคณะหนใหญ่ 5 หน คือ

1) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง
2) เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ
3) เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก
4) เจ้าคณะใหญ่หนใต้
5) เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

อำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ของเจ้าคณะหนใหญ่ในเขตปกครองของตนมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 184) ดังนี้

1. ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

2. ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี

3. วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นภาค หรือ มีอำนาจหน้าที่ในกรณีที่ได้รับมอบหมายอย่างอื่นจากมหาเถรสมาคม

4. แก้ไขข้อขัดแย้งของเจ้าคณะภาคให้เป็นไปโดยชอบ

5. ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชา หรือ อยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

6. ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตการปกครองของตน

ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาค การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ได้กำหนดส่วนหนึ่งไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 21 ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ได้จัดเขตการปกครองออกเป็นภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล จำนวนตำบล และเขตการปก ครองให้เป็นไปตามกำหนดในกฎมหาเถรสมาคม ส่วนมาตรฐาน 22 กำหนดให้พระภิกษุเป็นผู้ปกครองตามชั้น ตามลำดับชั้นคือ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบล เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะจัดให้มีรองเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะอำเภอ และรองเจ้าคณะตำบล เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะชั้นนั้น ๆ ด้วยก็ได้

สรุปได้ว่า พระภิกษุผู้ปกครองคณะสงฆ์ ทุกตำแหน่ง เรียกว่า พระสังฆาธิการเป็นภิกษุผู้ทำงานโดยสิทธิขาดทางคณะสงฆ์ โดยมีอำนาจเต็มแบบรวมตำแหน่งซึ่งนอกเหนือจะตำแหน่งดังกล่าวข้างต้นแล้วยังรวมไปถึงเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส เจ้าคณะ และเจ้าอาวาสเป็นผู้ทำงานคณะสงฆ์อย่างมีอำนาจเต็มกฎหมาย และควบคุมงานทุกส่วนในเขตปกครองหรือเขตวัด

2.1.3 บทบาทอำนาจหน้าที่พระสังฆาธิการ

พระธรรมญาณมุนี (ทองย้อย กิตฺติทินฺโน) (2542, อ้างถึงใน พระปลัดเกียรติศักดิ์ ศินทวีวรกุล, 2548, หน้า 20) กล่าวว่า พระสังฆาธิการมีบทบาทหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์โดยมีหลักการปกครอง คือ มุ่งความสงบเรียบร้อย มุ่งความเจริญงอกงาม และมุ่งความสามัคคีปรองดองซึ่งทั้ง 3 ประการนี้เป็นเครื่องวัดสมรรถภาพของการปกครอง ในขณะเดียวกันในการปกครองพระสงฆ์ให้ได้ผลดีตามหลักการดังกล่าวนั้น

พระครูมลคลศีลวงศ์ และคณะ (2542, อ้างถึงใน พระปลัดเกียรติศักดิ์ ศินทวีวรกุล, 2548, หน้า 20) กล่าวว่า พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสทุกรูป ต้องพัฒนาตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยก่อนเป็นประการแรก ประการที่สองจะต้องมีรูปแบบการปกครองในวัดวาอารามให้เรียบร้อย และประการสุดท้ายจะต้องจัดรูปแบบในการศึกษาเล่าเรียนแผนกพระปริยัติธรรมขึ้น เช่น แผนกนักธรรม แผนกบาลี ขึ้นในวัดของตน นอกจากนี้จะต้องอบรมวิปัสสนากรรมฐานให้กับพระภิกษุสามเณร เรียกว่า พัฒนาจิตใจของพระภิกษุสามเณรให้มีความมั่นคง เพื่อพระภิกษุสามเณรจะได้นำหลักการพัฒนาจิตใจนี้ไปสู่เด็กหรือเยาวชนหรือยุวพุทธให้หันเข้ามาศึกษาหาความรู้ด้านพระพุทธศาสนา เรียกว่า จริยธรรม การให้การศึกษาด้านจริยธรรมก็คือการเปิดโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น การเปิดโรงเรียนเด็กเล็กที่เรียกว่าเด็กก่อนเกณฑ์ ซึ่งเป็นโครงการของมหาเถรสมาคม ก็เพื่อเป็นการชักจูงเด็กเล็กให้หันเข้ามาพึ่งพระสงฆ์ พระสงฆ์ก็มีบทบาทช่วยเหลือเด็กเล็กด้วยเมตตาธรรม เด็กเล็กเหล่านี้ ก็คือ ลูกหลานชาวบ้านที่ต้องออกไปประกอบอาชีพ เมื่อวัดรับดูแลลูกหลานให้ความเลื่อมใสศรัทธาต่อวัด ต่อพระพุทธศาสนาก็บังเกิดขึ้นกับประชาชน จึงเห็นได้ว่าพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส นอกจากจะมีหน้าที่ในการดูแลวัดพัฒนาวัดแล้วยังต้องช่วยเหลือและพัฒนาชุมชนพร้อมกันไปด้วย

พระสังฆาธิการ เป็นนามบัญญัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2538 ได้กำหนดบทบาทอำนาจหน้าที่การปกครองคณะสงฆ์ ในเขตปกครองของตน ได้แก่ การรักษาความเรียบร้อยดีงาน การศาสนศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ การศึกษาสงเคราะห์ และการสาธารณสงเคราะห์ รวมทั้งการนิคหกรรมหรือการวินิจฉัย อธิกรณ์ หรือความผิดทางพระธรรมวินัยของพระภิกษุ

กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการได้กำหนดจริยาพระสังฆาธิการซึ่งพระสังฆาธิการต้องปฏิบัติตามบทบาทของพระสังฆาธิการดังต่อไปนี้

1. ต้องเคารพเอื้อเฟื้อต่อกฎหมาย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวงกฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชสังวร และปฏิบัติตามพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด

2. ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ซึ่งสั่งโดยชอบด้วยอำนาจหน้าที่ถ้าไม่เห็นพ้องด้วยคำสั่งนั้น ให้เสนอความเห็นทัดทานเป็นลายลักษณ์อักษรภายใน 15 วัน นับแต่ วันที่ได้รับทราบคำสั่งและเมื่อได้ทัดทานดังกล่าวมานั้นแล้ว แต่ผู้มิได้ถอนหรือแก้คำสั่งนั้น ถ้าคำสั่งนั้นไม่ผิดพระวินัยต้องปฏิบัติตาม ต้องรายงานจนถึงผู้สั่งในกรณีมีการทัดทานคำสั่งให้ผู้สั่งรายงานเรื่องทั้งหมดไปยังผู้บังคับบัญชาเหนือตนเพื่อพิจารณาสั่งการต่อไป ในการปฏิบัติหน้าที่ ห้ามทำข้ามผู้บังคับบัญชาเหนือตน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตพิเศษเป็นครั้งคราว

3. ต้องตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ด้วยความระมัดระวัง มิให้เกิดความเสียหายแก่การคณะสงฆ์และการพระศาสนา และห้ามมิให้ละทิ้งหน้าที่โดยไม่มีเหตุอันควร

4. ต้องปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ และห้ามมิให้ใช้อำนาจหน้าที่ในทางที่ไม่สมควร

5. ต้องสุภาพเรียบร้อยต่อผู้บังคับบัญชาเหนือตน และผู้อยู่ในปกครอง

6. ต้องรักษาส่งเสริมสามัคคีในหมู่คณะและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทางที่ชอบ

7. ต้องอำนวยความสะดวกในหน้าที่การคณะสงฆ์และการพระศาสนา

8. ต้องรักษาข้อความอันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์ที่ยังไม่ควรเปิดเผย

ทั้ง 8 ข้อนี้เป็นจริยาอันพระสังฆาธิการต้องถือปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด เพราะละเมิดแล้ว ย่อมได้รับโทษฐานละเมิดจริยา

2.1.4 บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์

บทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์หรือสถาบันสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้า จะทรงดูแลด้วยพระองค์เอง ทรงอยู่ในฐานะประมุขและทรงให้ความสำคัญเสมอภาค ในการบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ พระองค์จะทรงทำท่ามกลางสงฆ์ สังฆกรรมต่าง ๆ ที่กระทำต้องได้รับเสียงเอกฉันท์จากคณะสงฆ์จึงจะสามารถดำเนินต่อไป ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปอย่างรวดเร็ว สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงทิ้งไว้เป็นมรดกมาถึงปัจจุบันก็คือ พระธรรมวินัย ซึ่งจะเป็นหลักในการที่สถาบันสงฆ์จะใช้เป็นสื่อในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับชาวโลกต่อไป และจะเป็นสิ่งกำหนดบทบาทหรือจุดยืนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์กับสังคมชาวโลกในปัจจุบันและอนาคต

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ จึงเป็นภาระหน้าที่โดยตรงของพระสังฆาธิการที่มีความสำคัญต่อพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังเช่นที่ความเรียบร้อยดีงามของประเทศชาติเกิด ได้จากความสำเร็จของการบริหารจัดการของแต่ละชุมชน ฉันใด ความเรียบร้อยดีงามของพระสงฆ์ก็เกิดได้จากความสำเร็จของการบริการจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในแต่ละระดับ ฉันนั้น โดยที่ขอบข่ายของการบริหารงานนี้ หมายถึงงานทั้ง 6 ด้าน ได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสาธารณสงเคราะห์ และด้านการสาธารณูปการ ซึ่งมีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

1. ด้านการปกครอง

การปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้ได้มีการพัฒนาเป็นลำดับจากการได้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในรัชกาลที่ 5 และในรัชกาลที่ 8 มีตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. 2484 กำหนดรูปแบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 9 ปัจจุบันมีการตราพระบัญญัติคณะสงฆ์อีกสองฉบับ คือ ฉบับ พ.ศ. 2505 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ที่ชัดเจนและเป็นสัดส่วน ในการบริหารงานคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้นและมีการพัฒนาการด้านเทคโนโลยีบูรณาการด้วยหลัก

พุทธธรรมนำการปกครองไปพร้อมกับความเจริญและมีกฎหมาย พระราชบัญญัติ ข้อบังคับ ระเบียบต่าง ๆ มาเกื้อกูลพระธรรมวินัยโดยเฉพาะการปกครองคณะสงฆ์มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนมาก เช่น ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปการมีรูปแบบที่ปฏิบัติชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้น รูปแบบแนวคิดและวิธีการในการปกครองคณะสงฆ์เชื่อว่ามีส่วนสำคัญยิ่งในการบริหารจัดการให้องค์คณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผล ฉะนั้น ผู้ที่จะเป็นผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้ต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ความสามารถ และเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยจริยาวัตรข้อปฏิบัติ เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และสังคมโดยรวม

พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุตฺติเมธี) (2546, หน้า 59) เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา ได้อธิบายเกี่ยวกับนโยบายคณะสงฆ์ในหัวข้อบรรยายเรื่อง “นโยบายการคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา” ว่าพระพุทธศาสนาถือว่าสูงสุด ซึ่งอยู่ในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และนโยบายคณะสงฆ์และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของบ้านเมือง เพื่อการดำรงสมณธรรม ปฏิบัติสมณกิจ ให้เกิดการพัฒนาการมั่นคงถาวรและเรียบร้อยดีงามแห่งพระพุทธศาสนาทั้งเพื่ออำนวยประโยชน์สุข แก่ประชาชนและสังคมสืบต่อไป จนไม่มีเวลาว่างเหลือไว้ให้ทำความเสื่อมเสีย ตลอดจนถึงสถาบันสงฆ์ และประเทศชาติโดยให้พระอุปัชฌาย์และเจ้าคณะพระสังฆาธิการผู้ปกครองคณะสงฆ์ทุกชั้นมีจิตสำนึกรับผิดชอบควบคุมสอดส่องดูแล และส่งเสริม โดยถือหลักเป้าหมาย 5 ข้อ คือ

1) เพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพ
2) เพื่อรับทราบปัญหาข้อขัดแย้ง
3) เพื่อรับทราบให้ช่วยกันทำงานตามอำนาจหน้าที่
4) เพื่อติดตามมาชี้แจงเพิ่มเติมและดูแลงานตามที่สั่ง
5) เพื่อติดตามฟังข้อเสนอแนะนำไปแก้ไขปรับปรุงกิจการคณะสงฆ์ให้ดีขึ้น

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539, หน้า 76) ได้กล่าวถึงการปรับระบบบริหารองค์การชาวพุทธไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนา ในยุคโลกาภิวัตน์ว่า การบริหารองค์การชาวพุทธควรจะกระจายอำนาจให้มากขึ้น แม้แต่การปกครองคณะสงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบระบบราชการที่ชักช้าไม่ทันการและคณะสงฆ์อาจจะคิดระบบการปกครองให้มุ่งพัฒนาให้วัดแต่ละวัดให้เข้มแข็งเป็นที่พึ่งของชุมชนอย่างแท้จริง จากนั้นวัดทั้งหลายก็ต้องสร้างเครือข่ายโยงใยร่วมกันทำงานทั่วประเทศ ทั้งพยายามลดขั้นตอนสายบังคับบัญชาที่ซ้ำซ้อนไม่ทันการ โดยปรับปรุงระบบพระสังฆาธิการหรือทำเอนจิเนียริ่งให้กับการบริหารกิจการคณะสงฆ์

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ถือว่าเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีการบังคับบัญชากันลงไปตามลำดับชั้น นับตั้งแต่ระดับมหาเถรสมาคมลงไปจนถึงเจ้าอาวาส ส่วนความหมายของคำว่า “การปกครอง” หมายถึง ภารกิจที่วัดโดยภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสหรือคณะเจ้าปกครองดำเนินการสอดส่องดูแล รักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ ที่อยู่ในวัดหรือในการปกครองปฏิบัติพระธรรมวินัยกฎหมาย กฎข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่งประกาศของมหาเถรสมาคมหรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมไปถึงการที่พระภิกษุได้ทำหน้าที่ปกครองทุกระดับ นับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะใหญ่ (หน) นอกจากนี้ ยังรวมถึงการที่ภิกษุทำหน้าที่พระกรรมวาจาจารย์เป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทกลบุตร หรือการจัดระบบการเป็นอยู่ในสังคมสงฆ์เน้นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลัก ภายใต้วิธีการ 3 วิธี (พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539, หน้า 76) คือ

1) นิคคหวิธี คือ การข่มคนที่ควรข่มหรือตำหนิคนที่ควรตำหนิ

2) ปัคคหวิธี คือ การยกย่องคนที่ควรยกย่อง

3) ปวารณาวิธี คือ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนคนได้ คือ ให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้โดยอาศัยเครื่องมือ 3 ประการ

3.1) พระธรรมวินัยที่พระพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้และบัญญัติไว้แล้ว

3.2) กฎหมายบ้านเมือง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ใช้อำนาจทางรัฐสภาให้ตราขึ้นไว้ตามกระบวนการนิติบัญญัติเพื่อจัดระเบียบและบังคับการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย

3.3) ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงามที่บรรพบุรุษบูรพาจารย์ยอมรับและนำปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2549, หน้า 6) ได้กล่าวไว้ว่า การปกครอง คือ การบริหาร วางระเบียบกฎเกณฑ์ให้สมาชิกของสังคมได้อยู่ร่วมกันทำหน้าที่อย่างปกติสุข รวมทั้งหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ในการให้การบริการแก่ประชาชน ให้เกิดการอยู่ร่วมกันและปฏิบัติตามแนวนโยบายของรัฐอย่างถูกต้อง ตลอดจนการพยายามสร้างรูปแบบ การปกครองที่จะกำจัดคนเลวให้น้อยที่สุด โดยพยายามให้เกิดจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่มีการใช้อำนาจหรือการลงโทษมาบังคับให้ทำหรือปฏิบัติตาม

กรมศาสนา (2535, หน้า 4) ได้ให้ความหมาย ไว้ว่า การปกครอง หมายถึง การสอดส่องดูแลเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎข้อบังคับ คำสั่งประกาศของมหาเถรสมาคมหรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช

ในสมัยพุทธกาล การปกครองสงฆ์ไม่ได้มีระเบียบแบบแผนอะไรมากนักและคณะสงฆ์ยังไม่ได้ดำรงสภาวะการเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชนเช่นปัจจุบัน เพราะพุทธศาสนาพึ่งเริ่มตั้งและท้าทายต่อความเชื่อจารีตเดิมของศาสนาพราหมณ์ เจตจำนงในการออกบวชเกิดจากความเบื่อหน่ายและมุ่งหาจุดหลุดพ้นทางโลก แต่โดยเนื้อแท้การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมีลักษณะความเป็น ประชาธิปไตยและเป็นสังคมที่เสมอภาค พระสงฆ์ทุกรูปมีหน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระเถระผู้เป็น อุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่ปกครองศานุศิษย์ เมื่อมีกิจสงฆ์เกิดขึ้นจะต้องมีการปรับปรุงชุมสงฆ์และถือมติเอกฉันท์เป็นหลัก เนื่องจากพระสงฆ์สาวกยังไม่มากนักความเสื่อมอันเกิดจากข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์จึงมีน้อย ดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกพระสงฆ์ที่ล่วงละเมิดสิกขาบทอยู่เนือง ๆ มีเพียงกลุ่มพระสงฆ์ฉัพพัคคีย์ หลักที่ใช้ในการปกครองมีเพียงพระธรรมวินัย ไม่จำเป็นต้องอาศัยพระราชอำนาจจากพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองรัฐให้ออกกฎหมายบังคับสังฆมณฑล ฝ่ายอาณาจักรมีหน้าที่ถวายศาสนูปถัมภกแต่ด้านเดียว เพื่อให้การบริหารปกครองวัดเป็นไปได้ด้วยดี มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้กำหนดให้แต่ละวัดมีพระภิกษุดำรงตำแหน่งบริหารปกครองคณะสงฆ์ภายในวัด ซึ่งได้แก่เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส โดยในมาตรา 36-37 ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ดังนี้ ดำเนินการปกครองภิกษุสงฆ์สามเณรที่อยู่ในวัดให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม การดำเนินการสอดส่องดูแลรักษาความดีงามภายในวัด การปกครองและสอดส่องให้คฤหัสถ์ที่มาพำนักอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามระเบียบต่าง ๆ ของวัดด้วยดี

แสวง อุดมศรี (2549, หน้า 2) ได้กล่าวว่า การปกครอง คือ การจัดทำกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย และการตัดสินกรณีขัดแย้งเกี่ยวกับการตีความหมายและการใช้กฎหมาย ซึ่งทุกคนในสังคม จะต้องยอมรับและปฏิบัติตาม หากมีใครขัดขืนไม่ยอมรับหรือทำการบางอย่างในลักษณะที่จะนำความเดือดร้อนวุ่นวายให้เกิดขึ้นแก่สังคม และเพื่อให้เป็นการคุ้มครองคนที่ยอมรับปฏิบัติคนตามกฎเกณฑ์ทางสังคม หรือกฎหมายให้ดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข

สรุปได้ว่า การปกครองของคณะสงฆ์นั้นเป็นหลักสำคัญมากในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ โดยคณะสงฆ์นั้นใช้หลักการปกครองตามหลักพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์หลักและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎระเบียบ คำสั่ง มติของมหาเถรสมาคมเป็นเครื่องสนับสนุนรองรับการปกครองอีกระดับหนึ่ง และการบริหารปกครองคณะสงฆ์จะต้องคำนึงถึงหลักกฎหมาย ของฝ่ายบ้านเมืองตลอดจนจารีตประเพณีวัฒนธรรมอีกด้วยประกอบกันการปกครองคณะสงฆ์จึงสมบูรณ์ ไร้ข้อกังขาสงสัยจากสาธารณชน จนเกิดเป็นระเบียบ แบบแผน แบบอย่างให้คนในสังคมได้ถือปฏิบัติเจริญรอยตามต่อไป

2. ด้านการศาสนาศึกษา

การศาสนาศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นกิจการของคณะสงฆ์ประการหนึ่งที่สำคัญยิ่งในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม มาตรา 15 ตรี มีความตอนหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา” ของคณะสงฆ์และในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ของมหาเถรสมาคม ได้กำหนดไปดำเนิน การควบคุมและส่งเสริมศาสนศึกษาว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาให้ดำเนินไปด้วยดี” ดังกล่าวนี้

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2550, หน้า 41) ระบุไว้ว่า คณะสงฆ์ได้กำหนดวัตถุประสงค์การศาสนศึกษาได้โดยชัดเจน แต่โดยหลักสูตรและเนื้อหาวิชาแล้วคงอนุมานได้ว่ามีวัตถุประสงค์ 9 ประการ คือ

1) เพื่อพระสงฆ์รักษาตนเองและหมู่คณะ

2) เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

3) เพื่อให้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมศาสนา

4) เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการศาสนา

5) เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา

6) เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา

7) เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

8) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม

9) เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539, หน้า 77) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ อันสมควรแก่สมณะการศึกษาของสงฆ์แต่เดิมนั้น เริ่มต้นมาแต่สมัยพุทธกาลและบุคคลที่เข้าสู่สังฆมณฑลในครั้งพุทธกาลตามประวัติความเป็นมาส่วนมาก มักจะได้รับการศึกษาทั้งคดีทางโลกและคดีทางธรรมมาเป็นอย่างดี ตามลัทธิศาสนาในสมัยนั้น เป็นต้นว่า เรียนจบไตรเพทก่อนการศึกษาของสงฆ์ในสมัยพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ 2 ประการ คือ

1) คันถะธุระ คือ ธุระฝ่ายคัมภีร์กิจด้านการเรียน

2) วิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา กิจด้านบำเพ็ญภาวนาหรือเจริญพระกรรมฐาน ซึ่งรวมทั้งสมถะด้วยเรียกรวมเข้าในวิปัสสนาโดยฐานะเป็นส่วนคลุมยอดในปัจจุบันการศึกษาของภิกษุสงฆ์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

2.1) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม มีหลักสูตร คือ นักธรรม จัดสำหรับพระสงฆ์ สามเณรและธรรมศึกษาจัดสำหรับคฤหัสถ์ สำหรับหลักสูตรนักธรรม แบ่งเป็น นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก ส่วนหลักสูตรธรรมศึกษา แบ่งเป็นธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโทและธรรมศึกษาชั้นเอก

2.2) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนบาลีเรียนบาลีไวยากรณ์แล้วเรียนแปล ภาษาบาลีไทยและแปลภาษาไทยเป็นภาษาบาลี เพราะว่าภาษาบาลี เป็นภาษาที่รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเหตุที่พระปริยัติธรรม คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอื่น ๆ บรรจุอยู่ในคัมภีร์ซึ่งเป็น ภาษาบาลีทั้งสิ้น แม้จะแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็แปลแบบไทยบาลี ประสงค์จะรู้อย่างถูกต้องชัดเจนทิ้งภาษาบาลีไม่ได้ ชั้นเรียนแผนกบาลีใช้นักธรรมเป็นองค์จำกัดสิทธิ โดยแบ่งเป็น 9 ชั้น คือ บาลีไวยากรณ์ชั้นประโยค ป.ธ. 3 - 9 ได้รับประกาศนียบัตรและพัดยศ ชั้นประโยค ป.ธ. 9 ได้ไนขณะเป็นสามเณรทรงพระกรุณาโปรดให้การอุปสมบทเณรรูปนั้น อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เรียกว่า “บวชนาคหลวง” ผู้สอบได้เปรียญธรม 9 ประโยค ถ้าอยู่ในสมณเพศได้รับนิตยภัตเท่ากับพระราชาคณะชั้นสามัญ

2.3) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โรงเรียนที่วัดจัดตั้งขึ้นในวัดหรือธรณีสงฆ์หรือที่ดินของมูลนิธิทางพระพุทธศาสนา โดยกรมการศาสนาให้การอุปถัมภ์จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเพื่อให้การศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณร ทั้งวิชาสามัญและการศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไปเพื่อที่ว่าหากพระสงฆ์สามเณรเหล่านี้มีความประสงค์จะลาสิขาก็สามารถนำวุฒิการศึกษาที่ได้รับไปใช้เพื่อการ ศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐหรือใช้สมัครงานประกอบอาชีพได้

2.4) การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ดำเนินการในสองสถาบันคือมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2546, หน้า 45) ได้กล่าวสรุปจุดหมายแห่งการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษามีหน้าที่พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบรูณ์ นั่นคือ การ ศึกษาต้องสร้างสังคมฐานความรู้ (Knowledge-based society) หรือสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning society) ขึ้นมาให้จงได้ มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะเป็นฐานสำหรับการพัฒนาทุกส่วนของประเทศ ซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจฐานความรู้ และเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว หมายถึงคนที่มีภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา เทียบได้กับจตุสดมภ์ของยูเนสโก การจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องยึดหลักอธิฐานธรรม 4 ประการ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และสันติ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (2534, หน้า 6 – 7) ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ว่า ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น ได้เกินความคิดเห็นขัดแย้งกัน ระหว่างพระเถระผู้รับผิดชอบการบริหารงานคณะสงฆ์กับพระนักศึกษารุ่นใหม่ โดยพระเถระผู้บริหารคณะสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีทัศนะกับของเก่า เห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เป็นระบบการ ศึกษาอย่างเดียวที่ถูกต้องชอบธรรม สำหรับพระภิกษุสามเณร และควรรักษาไว้ให้คงที่อยู่อย่างเดิม โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างระบบหรือหลักสูตรและแบบเรียน การเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งถือว่าเป็นความเสื่อม และเห็นว่าภิกษุสามเณรไม่ควรเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่ เพราะจะทำให้ลาสิกขากันมาก แต่ฝ่ายพระนักศึกษารุ่นใหม่เห็นว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมควรรักษาไว้เพียงเนื้อหาสาระคือพระธรรมวินัย แต่ควรมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงในด้านระบบหลักสูตร แบบเรียน และวิธีการเรียนการสอนให้เหมาะสม ตามกาลสมัยและควรมีการศึกษาวิชาการสมัยใหม่บางอย่างด้วย เพื่อช่วยเสริมสร้างความสามารถในการปฏิบัติศาสนกิจให้ได้ผลยิ่งขึ้น ส่วนการลาสิกขานั้นเป็นปรากฏการณ์ตามปกติของประเพณีการบวช

สรุปได้ว่า การศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ หมายถึง การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ทั้งแผนกธรรมบาลี แผนกสามัญศึกษา รวมทั้งการส่งเสริมสนับสนุนพัฒนาพระภิกษุสงฆ์และส่งเสริมพระพุทธศาสนา และ สามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดแย้งต่อพระธรรมวินัย และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ถือว่าเป็นหัวใจในการรักษาพระพุทธศาสนาและเป็นพื้นฐานสำคัญในที่จะเผยแผ่หลักพระพุทธศาสนา เพราะคณะสงฆ์จะสามารถเผยแผ่หลักธรรมอันดีงามแห่งพระพุทธศาสนาได้ ก็ต้องศึกษาเรียนรู้และนำไปปฏิบัติให้เกิดผล และเผยแผ่ไป

3. ด้านการศึกษาสงเคราะห์

กรมการศาสนา (2522, หน้า 5 – 6) ได้กล่าวในคู่มือครูจริยศึกษาว่า การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจุนเจือการศึกษาอื่นนอกจากศาสนศึกษาหรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียน เป็นการจัดการศึกษามุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดโรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด การมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษา

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2542, หน้า 48 – 49) กล่าวถึงงานด้านการศึกษาสงเคราะห์ที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการในปัจจุบัน ว่ามีอยู่ 4 ลักษณะ คือ

1) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา วัด หรือมูลนิธิในวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อชวยเหลือเกื้อกูลเด็กและเยาวชนที่ยากจนบางแห่งมีนักเรียนเฉพาะชาย - หญิง เรียนร่วมกับภิกษุสามเณร ปัจจุบันโรงเรียนประเภทนี้สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

2) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนจนตามพระราชประสงค์ ตั้งตามพระราชประสงค์และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ และอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ปัจจุบันมีจำนวน 3 แห่ง คือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ โรงเรียนวัดบึงเหล็ก จังหวัดนครพนมและโรงเรียนนันทนุรีวิทยา จังหวัดน่าน

3) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งให้ การศึกษา อบรมปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน สอนเฉพาะวันอาทิตย์ จัดตั้งขึ้นตามความคิดและการนำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เพื่อให้นักเรียนนักศึกษาได้มาเรียนพระพุทธศาสนา ในวันที่ทางสถานศึกษาฝ่ายราชอาณาจักรหยุดเรียนตามแบบสากล นอกจากจะสอนธรรมะแก่เด็ก ศูนย์นี้ยังได้ทบทวนวิชาสามัญที่เรียนตามหลักสูตรการศึกษาปกติของตนที่โรงเรียน เช่น วิชาคณิตศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ เป็นการชักจูงให้นักเรียนได้มาเรียนพุทธศาสนา

4) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมกิจกรรม ปลูกฝัง เรื่องคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงามแก่เด็ก ตลอดจนเตรียมความพร้อมในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งเสริมให้ภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มมากขึ้น และเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ.2517 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันก็ยังดำเนินการเพื่อรับเด็กซึ่งเป็นบุตรหลานชาวบ้านที่อายุยังไม่ครบเกณฑ์การเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามกฎหมายมาช่วยเลี้ยงฝึกหัดมารยาทให้คุ้นเคยกับวัด กับพระตั้งแต่เด็ก สอนหนังสืองง่าย ๆ เบื้องต้น ที่ไม่เกินกำลังของสมองที่เด็กจะเรียนได้และให้รู้จักการสวดมนต์ไหว้พระ เป็นต้น

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุตฺติเมธี) (2539, หน้า 130) ได้กล่าวว่า การศึกษาสงเคราะห์ คือการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล การช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษา หรือสถาบันการศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียนอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่าง ๆ ตามสมควร

ไพบูลย์ เสียงก้อง (2547, หน้า 193) ได้กล่าวว่า การศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันดำเนินการ ดังนี้

1) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนในโรงเรียนสามัญ แบ่งเป็นระดับชั้น คือ

ชั้นเตรียม รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 1–3
ชั้นต้น รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 4–6
ชั้นกลาง รับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 1–3
ชั้นสูง รับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 4–6

หลักสูตรการสอน จะมี 2 ประเภท คือ วิชาบังคับ ได้แก่ ประวัติพระพุทธศาสนาวิชาธรรมและศาสนพิธี ประเภทที่ 2 คือ วิชาเลือกแต่ละโรงเรียนจะเลือกวิชาตามความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นความพร้อมของโรงเรียนความต้องการของท้องถิ่นและความเหมาะสมของเวลางบประมาณดำเนินการโดยกรมศาสนาและเงินอุดหนุนจากโรงเรียนที่ตั้งศูนย์

2) ศูนย์อบรมก่อนเกณฑ์ภายในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามให้แก่เด็กตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกายอารมณ์สังคมและสติปัญญา ส่งเสริมให้พระภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มเติมขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน โดยรับเด็กวัย 3-4 ขวบ งบประมาณดำเนินการโดยกรมศาสนาและเงินอุดหนุนจากโรงเรียนที่ตั้งศูนย์

3) โรงเรียนราษฎรสงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน เป็นโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน โดยวัดจัดขึ้นและให้การสนับสนุน

กรมการศาสนา (2528, หน้า 5 - 6) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด การมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษา เป็นต้น

สรุปได้ว่า การศึกษาสงเคราะห์เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเด็กและเยาวชนของชาติ ทั้งการศึกษาการอบรมสั่งสอนการให้ที่อยู่อาศัย อาหาร รวมทั้งการทำงานให้เด็กมีความอบอุ่นและมีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ ซึ่งบทบาทพระสงฆ์ไทย ได้ทำหน้าที่จัดการศึกษาและให้การศึกษาแก่คนไทยตั้งแต่อดีตมาแล้ว เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นสภาพการณ์ต่าง ๆ เปลี่ยนไปทำให้บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ลดลง ก็คงเหลือแต่การศึกษาสงเคราะห์เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาสงเคราะห์ คือ การให้การศึกษาสงเคราะห์แก่รัฐในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน อนึ่งมหาเถรสมาคมยังได้ให้ความสำคัญของการศึกษาสงเคราะห์โดยประกาศเรื่องการตั้งทุนสงเคราะห์แก่นักเรียนนักศึกษาโดยกำหนดข้อบัญญัติในเรื่องการตั้งทุนว่า การตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถมศึกษาให้เป็นไปตามกุศลเจตนาของวัดทั้งหลายที่มีกำลังและสามารถจะจัดจะทำได้มิให้การบังคับด้วยประการใด ๆ ห้ามมิให้วัดกู้ยืมเงินการกุศลหรือเงินผลประโยชน์ หรือเงินอื่นใดของวัดมาจัดตั้งทุนเพื่อการนี้ ห้ามมิให้นำเงินมาจัดตั้งเป็นทุนไม่ว่าจะเป็นการตั้งทุนชั่วคราวหรือการตั้งทุนถาวร การสงเคราะห์ให้คนหรือประชาชนได้รับการศึกษา ยังไม่มีครูฝ่ายฆราวาสเพียงพอ ก็ได้อาศัยศาลาหรือเสนาสนะใด ๆ ของวัดเป็นโรงเรียนพระสงฆ์เห็นความจำเป็นที่บุตรหลานของประชาชน ในท้องที่ของวัดนั้นจะต้องมีโรงเรียนให้เรียน ก็ช่วยกันชักชวนนำประชาชนช่วยสร้างโรงเรียนขึ้นในวัด เพื่อให้บุตรหลานของชาวบ้านได้เล่าเรียน รัฐบาลก็ให้สงฆ์ให้ช่วยรับภาระ

จัดโรงเรียนและเป็นครูสอน นับเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของวัดและพระสงฆ์ ตั้งแต่แรกเริ่มจัดการศึกษา เป็นต้น

4. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง การดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ศาสนทายาทและประชาชนได้รับทราบในทุก ๆ วิธี ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเทศนา การปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในวัดและนอกวัด การบรรยายธรรมทางวิทยุและโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์หรือวีดีทัศน์

กรมการศาสนา (2540, หน้า 9) กล่าวว่า ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่วัดหรือพระสงฆ์จัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในวัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรม หรือ มุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักพระพุทธศาสนา การดำเนินการใด ๆ ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นไป เพื่อการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดและนอกวัด ชื่อว่าภารกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนฺทโร) (2547, หน้า 41) ให้ความหมายของการเผยแผ่เป็นการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใสยำเกรงในพระรัตนตรัยน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแห่งการปฏิบัตินั้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกเป็นศาสนาแห่งสันติภาพของโลกและสันติภาพแห่งโลกสากล สมดังพระดำริที่จะส่งพระอรหันต์สาวก 60 รูปออกไปเผยแผ่พุทธธรรมให้ชาวโลกได้รับรู้ จึงได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า” จรถ ภิกฺขเว จาริกำ พหุชนหิตายพหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย” แก่ชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เหล่าทวยเทพและมนุษย์ และให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระองค์ทรงประสงค์ว่า 3 ประการคือ

1) ทิฏฐธรรมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์โลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น

2) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือในภพหน้า, ประโยชน์สูงขึ้นไป

3) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด,จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ (2545, หน้า 22 – 23) ได้จำแนกกลยุทธในการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ไว้ดังนี้

1) การเทศนาธรรม คือ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งวิธีนี้พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมเป็นประจำ

2) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะยืนและผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูด เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการที่น่าสนใจ

3) อภิปรายธรรม คือ การชี้แจง หรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ

4) สนทนาธรรม คือ การพูดจาหารือในหลักธรรม เพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง

5) การสอนสมถนกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์

6) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะ การใช้วีดีทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเตอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ศาสนธรรม โดยอาจจำหน่ายจ่ายแจกไปในกลุ่มที่ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาธรรมะด้วยตนเอง

สรุปได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันมีหลายวิธี ได้แก่ การเทศนาธรรมปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม สนทนาธรรม การสอนวิปัสสนากรรมฐาน และการใช้สื่อประกอบการสอนธรรมะจะต้องเลือกใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับ การเทศนาสั่งสอนประชาชนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์และคณะสงฆ์ถือเป็นกิจการที่สำคัญที่สุด จุดหมายของการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ประการหนึ่ง คือ ความรู้ความสามารถในการที่จะนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไปสู่ประชาชนหรือการเผยแผ่นี้เอง ดังนั้น พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องมีความรู้ความสามารถและเทคนิควิธีการนอกเหนือจากความรู้ด้านหลักพุทธธรรม จึงจะสามารถทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพ

5. ด้านการสาธารณูปการ

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2542, หน้า 54 – 55) ให้ความหมายของคำว่า สาธารณูปการ หมายถึง การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ทางศาสนา สำหรับสาธารณูปการที่จัดเป็น ระเบียบบริหารคณะสงฆ์ส่วนกลางและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง เรียกว่า “การสาธารณูปการ” นั้น หมายถึง

1) การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน

2) กิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุจำพรรษา และยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวง

3) กิจการของวัดอื่น ๆ เช่น การจัดงานวัด การเรี่ยไร

4) การศาสนสมบัติของวัด

ความมุ่งหมายของสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาวัดและส่งเสริมวัดให้เป็นที่อำนวยประโยชน์แก่ประชาชนหรือสังคมผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นให้วัฒนาสถาพรสืบไป การบริหารกิจการคณะสงฆ์และพระศาสนา ในด้านสาธารณูปการของวัดในปัจจุบัน แบ่งได้ 3 เรื่อง คือ การบูรณะและพัฒนาวัดการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ และการดูแลรักษาจัดการศาสนสมบัติของวัด โดยที่การบริหารงานสาธารณูปการของเจ้าอาวาสหรือวัดตามพระธรรมวินัยควรให้เกิดความสุข (สัปปายะ) 4 อย่าง คือ

1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่เป็นที่สบาย คือ ทำให้วัดเป็นอารามเป็นที่ร่มรื่นรื่นรมย์ เป็นรมณียสถานเจริญตาสบายใจแก่ผู้พบเห็น เป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งทางด้านวัด วัตถุและจิตใจ

2) อาหารสัปปายะ อาหารเป็นที่สบายตามปกติเมื่อมีที่อยู่แล้วต้องคำนึงถึงการกินอาหาร การจัดสวัสดิการเรื่องอาหาร

3) บุคคลสัปปายะ บุคคลเป็นที่สบายบางแห่งไม่คำนึงถึงเรื่องบุคคลภายในวัดหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัด คนวัดแบ่งออกเป็น 4 ประเภทนี้ สาธารณูปการจึงควรคำนึงบุคคล 4 ประเภทนี้โดยการจัดที่อยู่อาศัยของบุคคลแต่ละประเภทให้เหมาะสมตมสถานของแต่ละบุคคลไม่ให้ปนกัน

4) ธรรมสัปปายะ ธรรมเป็นที่สบายจุดมุ่งหมาย คือเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2542, หน้า 56 – 57) กล่าวว่า การจัดการสาธารณูปการ หมายถึง การลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามลักษณะของงาน การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การก่อสร้างศาสนวัตถุขึ้นใหม่ การซ่อมแซมของเก่า และการปรับปรุงตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิมหรือที่เพิ่มขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น การควบคุมดูแลวัดนั้น เจ้าคณะจะเพิกเฉยมิได้ ถ้าเพิกเฉยจะเป็นการละเว้นการปฏิบัติสอดส่อง ดูแล ชี้แจง แนะนำให้การสาธารณูปการของเจ้าอาวาส ดังนี้

1) ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา

2) ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอสมควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน

3) ควบคุมให้แต่ละวัดที่สร้างถาวรวัตถุ ให้เป็นทรงไทยหรือรักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ

4) การควบคุมการเงินและการบัญชี รายรับ-รายจ่าย ของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี

5) ควบคุมดูแลเอกสารต่าง ๆ ของเจ้าอาวาส เช่น รายงานขอรับพระราชทานวิสุคามสีมาให้เป็นไปโดยถูกต้อง

6) ควบคุมการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

พระราชสีมาภรณ์ (โอวาส นิรุตฺติเมธี) (2557, หน้า 128 – 129) ได้ให้ความ หมาย คำว่า การสาธารณูปการ คือ การะบวนการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เน้นกิจกรรมการพัฒนาภายในวัดเป็นหลัก ถืองานอื่นเป็นงานรองภายใต้หลักการ 2 ประการ คือ

1) ดูแลรักษาของเก่าไว้ให้ได้

2) สร้างสรรค์พัฒนาของใหม่ให้งอกเงย โดยเลือกใช้วิธีการ 3 วิธี

2.1) แน่วแน่แก้ไขในสิ่งผิด

2.2) เต็มใจสนับสนุนในสิ่งถูกให้ดียิ่งขึ้น

2.3) ตั้งใจสร้างพัฒนาในสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น

มาณพ พลไพรินทร์ (2541, หน้า 294) กล่าวว่า งานสาธารณูปการนั้นสืบเนื่องมาจากหน่วยย่อยที่สำคัญที่สุดของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย คือ วัด คนไทยไปตั้งถิ่นฐานอยู่ณ ที่ใดเมื่อรวมกันขึ้นเป็นชุมชนก็เกิดความต้องการมีวัด มีพระสงฆ์ไว้สำหรับเป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณี และเป็นที่บวชเรียนศึกษาของกุลบุตร จึงได้ช่วยกันสร้างวัดของตนหรือของชุมชนนั้นขึ้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็จะอาราธนาพระสงฆ์มาอยู่ประจำเป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดนี้ถือเป็นการช่วยเหลือประชาชน และ กิจการอื่น ๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่เป็นการช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลประชาชาผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นหรือประชาชนทั่วไป จึงได้เรียกกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดว่าการสาธารณูปการ

สรุปได้ว่า การสาธารณูปการ เป็นการบำรุงรักษาวัดและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดีเป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของสงฆ์พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญการจัดทำแผนแม่บทการก่อสร้าง และรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการเป็นอย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบ ขั้นตอนการดำเนินการก่อสร้างการบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดี และต้องรู้จักวิธีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและพัฒนาวัดให้สงบร่มรื่นเป็นศูนย์กลางพัฒนาของชุมชน โดยกำหนดยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษาดูแลทำนุบำรุงศาสนวัตถุและการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ถึงกระนั้นก็ตามพระสงฆ์จะมีเพียงหน้าที่

ในการบำรุงรักษาเพียงอย่างเดียวไม่ได้ต้องมีการดูแลอนุรักษ์ศาสนสถาน คือ ดูแลรักษาศาสนสถานให้มั่นคงถาวรและเป็นอนุสรณ์สถานแก่อนุชนรุ่นหลังได้

6. ด้านการสาธารณสงเคราะห์

การสาธารณสงเคราะห์หมายถึงการดำเนินกิจการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นสาธารณประ โยชน์แก่หน่วยงานหรือของบุคคลหรือคณะบุคคล หรือการช่วยเหลือเกื้อกูล หรือการอุดหนุน จุนเจือ สถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติหรือประชาชนทั่วไป

พระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม) (2548, หน้า 25) ได้กล่าวไว้ว่า การสาธารณสงเคราะห์เป็นงานในส่วนไม่ว่าจะเป็นงานก่อสร้างถนน ทำสะพาน ศาลาพักร้อน งานนี้จะมี องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เข้ามาทำหน้าที่ส่วนที่คณะสงฆ์จะช่วยสังคมได้ เช่น การช่วยเหลือผู้ยากไร้เพราะถูกไฟไหม้บ้าน การจัดหน่วยบรรเทาสาธารณภัย หรือการจัดบริการให้ฟรีในพิธีงานศพ ไม่เก็บค่าน้ำค่าไฟ ไม่เก็บค่าเจ้าพนักงาน หากเขามีศรัทธา ก็จะทำบุญส่วนนี้ก็จะช่วยบรรเทาทุกข์ให้กับพุทธศาสนิกชนได้ตลอดทั้งให้การช่วยเหลือสังคมทั้งภายในและนอกวัดภายในวัด เช่น อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาพึ่งมาทำบุญที่วัดให้เหมาะสมและวัดต้องสะอาดสะดวก สบายภายนอกวัด เช่น สงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้านที่มีทุกข์เท่าที่จะทำได้อย่านิ่งดูดาย

กรมการศาสนา (2542, หน้า 24) ได้เสนอรายงานสภาพสังคมไทยด้านบทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ประชาชน ไว้ดังนี้

1) ให้ที่พักอาศัย ตลอดจนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และทุนการศึกษาแก่เด็กจากครอบครัวที่ยากจน

2) ให้สถานศึกษาของรัฐและท้องถิ่นใช้ที่ดินของวัดเป็นที่ตั้งและใช้เป็นอาคารเรียน

3) ให้วัดตั้งและดำเนินการโรงเรียนราษฎร์เองตามกฎหมาย โรงเรียนราษฎร์เป็น โรงเรียนสำหรับนักเรียนยากจน ให้ศึกษาเล่าเรียนโดยไม่เสียค่าเล่าเรียน บางแห่งจัดเก็บค่าเล่าเรียน แต่ในอัตราต่ำ บางวัดจัดให้มีการศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณร ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ

4) จัดการสอนศีลธรรม จริยธรรมในโรงเรียน โดยคณะสงฆ์เป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการส่งพระภิกษุไปช่วยสอนศีลธรรม จริยธรรม ไปตามโรงเรียนต่าง ๆ มีการสอนรายชั่วโมงตามหลักสูตรหรือไปสนในรูปแบบการประชุม สัมมนา ให้สถานศึกษาเป็นครั้งคราว ทั้งในระดับประถม มัธยมและอุดมศึกษา ทั่วราชอาณาจักร ตลอดจนจัดสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนตามสำนักของสงฆ์

5) จัดตั้งโรงเรียนสอนเด็กก่อนเกณฑ์ เป็นการสงเคราะห์ด้านการศึกษาที่กรมการศาสนาร่วมกับเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ จัดขึ้น เพื่อวางรากฐานการศึกษาแก่เด็กก่อนวัยเรียนในท้องถิ่น เป็นการปลูกฝังให้เด็กใกล้ชิดพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ให้พระภิกษุ สามเณร ผู้มีความรู้ความสามารถได้ทำคุณ ประโยชน์ให้แก่ท้องถิ่นและชุมชนที่อาศัย

6) การสงเคราะห์ด้านอื่น ๆ ได้แก่

6.1) บริการด้านให้ความรู้ทางศีลธรรมและบำเพ็ญประโยชน์แก่นักเรียนและประชาชน

6.2) จัดตั้งทุนสงเคราะห์ และให้ความช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การเรียนแก่นักเรียนยากจน

6.3) การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน

6.4) จัดตั้งศูนย์อบรมสัมมนาอาชีพแก่ประชาชน

7) การสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่

7.1) สงเคราะห์ปกติ

7.2) ให้สถานที่ในวัด หรือของวัด จัดตั้งกุศลสาธารณสถาน เช่น โรงเรียนสุขศาลา ศาลาประชาคม เป็นต้น

7.3) อนุญาตให้ทางราชการหรือคณะบุคคลใช้อาคารของวัด ลานวัด จัดงานการกุศล งานรื่นเริงตามเทศกาลในประเพณีนิยม

8) สงเคราะห์ตามเหตุการณ์

8.1) อนุญาตให้ประชาชนที่ประสบสาธารณภัยเข้าพักพิงในสถานที่ของวัด

8.2) รวบรวมปัจจัย เครื่องอุปโภคบริโภคส่งไปให้แก่ผู้ประสบสาธารณภัย

งานสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคม โดยมีวัดและพระภิกษุสามเณรเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบท และบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณร และวัดที่ประสบภัยขาดแคลน วัดเจ้าอาวาสพระภิกษุ เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุม อบรมเยาวชน และประชาชน ด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่นักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยยากไร้

กรมการศาสนา (2538, หน้า 7) ได้สรุปว่า การสาธารณสงเคราะห์ เป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระสงฆ์ สามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระสงฆ์ สามเณรที่วัดประสบภัยขาดแคลนวัดและเจ้าอาวาส พระสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การช่วยเหลือผู้ยากไร้ เป็นต้น

สรุปได้ว่า การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้แก่ การสงเคราะห์ภิกษุสงฆ์ สามเณร การสร้างถนนเข้าหมู่บ้านการให้สถานที่เป็นแห่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ การสร้างห้องสมุดโรงเรียน เป็นต้น การสาธารณสงเคราะห์นอกจากจะเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านในสิ่งที่พวกเขาต้องการและมีความจำเป็นแล้วยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างวัดกับบ้านอีกทางหนึ่งด้วย

2.2 บทบาทของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21

จากอดีตจนถึงปัจจุบันศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตของผู้คนมาช้านาน ในทางพระพุทธศาสนาพระสงฆ์มีบทบาทในทุกด้านนับตั้งแต่เกิด จนถึงตาย อีกทั้งยังมีบทบาทอื่น ๆ ที่ปรากฏ ดังนี้

2.2.1 บทบาทในเชิงสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา

คือ เปรียบเสมือนตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของศาสนาพุทธ เมื่อใดก็ตามที่ประชาชนมีความต้องการอาศัยศาสนพิธีเพื่อเข้าถึงศาสนธรรมนำไปสู่ ศาสนปฏิบัติ ศาสนวัตถุ และมีศาสนสถานตามลำดับ

2.2.2 บทบาทผู้ทรงไว้ซึ่งคุณวิเศษ

คือ ผู้ทำพิธีกรรม สวด เสก เป่า น้ำมนต์ ให้พร เพื่อเป็นกุศโลบายให้เกิดศรัทธาเบื้องต้นก่อนการสอนธรรม ได้แก่ การปลูกฝังศรัทธาผ่านวัตถุมงคลเพื่อใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจ การรักษาผู้ป่วยด้วยน้ำมนต์ การสวด ให้พร หรือสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลหรือกำจัดปัดเป่าสิ่งอัปมงคล ความหม่นหมอง ภัยอันตรายจากสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เป็นต้น

2.2.3 บทบาทนักบริหารศรัทธา

คือ ความเชื่อในด้านความสามารถของบุคคลสำคัญ พระสังฆาธิการต้องมีการสร้างศรัทธาและรักษาศรัทธา เพื่อขยายศาสนิกชน ด้วยวิธีการอบรม แสดงธรรม การเขียนตำรา หรือการเผยแผ่คำสอน การปฏิบัติธรรมผ่านทางสื่อต่าง ๆ ที่เป็นที่นิยม เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ หรือแม้กระทั่งสื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น

2.2.4 บทบาทผู้นำแห่งจิตวิญญาณ

คือ ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นำแห่งจิตวิญญาณ โดยการใช้หลักธรรมทางศาสนาหรือบรรยายธรรมจากพระไตรปิฎกให้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันในทางที่ถูกต้องได้

2.2.5 บทบาทนักพัฒนาสังคม

คือ การมุ่งเน้นพัฒนาให้บุคคลมีความรู้ในด้านทางธรรมควบคู่ไปกับทางโลก ได้แก่ การพัฒนาบุคคลได้ให้รับความรู้ (ปัญญา) เป็นคนดีของสังคม (ศีล) มีวินัยเข้าใจกฎเกณฑ์ของสังคม (สันติสุข) มีจิตใจหนักแน่นในการทำความดี ขยันขันแข็งตั้งใจทำงาน (วิริยะ) จิตใจสงบ ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด (สัมมาสมาธิ) สร้างแรงจูงใจในการพัฒนา (ฉันทะ) มีความกระตือรือร้นในการสร้างพลังให้กับตนเอง (พละ) เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม (จาคะ) พัฒนาสติ (สติ) ทำงานด้วยความสงบมีสมาธิ (สมาธิ) เป็นต้น

2.2.6 บทบาทผู้นำสู่ความพ้นทุกข์

คือ เป็นผู้ชี้หนทางพ้นทุกข์ โดยการปลูกฝังศรัทธาผ่านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ยึดถือการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และการทำวิปัสสนาญาณให้แจ้งเพื่อบรรลุมรรคผล (พระใบฎีกาศราวุฒิมหาลาโภ (หงส์คำ), 2557, หน้า 81-82)

สรุปได้ว่า พระสังฆาธิการ คือ ภิกษุผู้มีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม มีความสามารถ ประพฤติเรียบร้อยตามหลักธรรมวินัย เป็นผู้มีบทบาทเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ จิตใจ ศูนย์รวมความศรัทธา เป็นผู้ให้ความรู้ ผู้รักษาโรค ผู้ประกอบพิธีกรรม เป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างศาสนากับประชาชน

2.3 ปัญหาในการปกครองคณะสงฆ์ไทย

ในอดีตพุทธกาลนั้นพระพุทธเจ้าเป็นผู้ปกครองสงฆ์สูงสุด ไม่มีการบัญญัติพระวินัย พระสงฆ์ส่วนมากที่เข้ามาอุปสมบทมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ในการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อพระนิพพาน พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ และไม่มีความเสื่อมเสีย ครั้นต่อมาผู้เข้ามาอุปสมบทก็เพิ่มมากขึ้น เจตนาในการอุปสมบทก็ย่อมแตกต่างกัน จึงจำต้องมีการบัญญัติพระวินัยเพื่อใช้ปกครองสงฆ์ ดังปัจฉิมโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ก่อนจะดับขันธปรินิพพานว่า (ม.ม. (ไทย) 13/427/463) “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

ในปัจจุบันการปกครองคณะสงฆ์นั้นประสบปัญหาในด้านโครงสร้างการปกครอง ปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการปกครอง ดังนี้

2.3.1 ปัญหาโครงสร้างการปกครอง

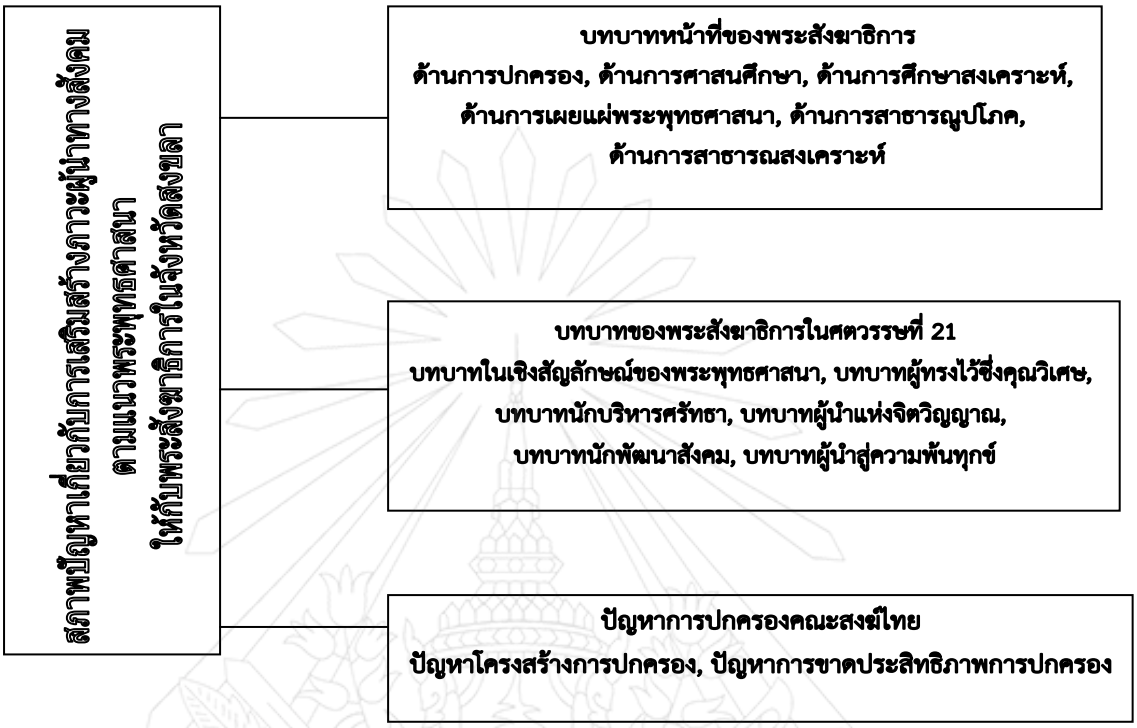
โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์นั้นแบ่งการปกครองออกเป็นการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยมหาเถรสมาคมมีอำนาจสูงสุด มีเจ้าคณะใหญ่ 5 เจ้าคณะ เป็นผู้ควบคุมดูแลเขตปกครองสงฆ์แต่ละคณะ ส่วนในภูมิภาคนั้นแบ่งเขตปกครองออกเป็น 18 ภาค มีเจ้าคณะภาคแต่ละภาคเป็นผู้รับผิดชอบ และมีส่วนที่รับผิดชอบอยู่ภายใต้อีก 3 ชั้น คือ จังหวัด อำเภอ และตำบล เป็นการปกครองที่แบ่งสายการบังคับบัญชาที่ชัดเจน แต่ด้วยอำนาจการตัดสินใจรวมอยู่กับคณะกรรมการมหาเถรสมาคม ทางสายบังคับบัญชาที่ดำเนินการขับเคลื่อนนั้นอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานจึงคล้ายคลึงกับระบบราชการที่ต้องรอคำสั่งจากเบื้องบน ซึ่งการรวมศูนย์อำนาจเช่นนี้ส่งผลให้เกิดแนวโน้มอำนาจนิยม เกิดผลกระทบต่อการตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้เกิดความล่าช้า ไม่ทันต่อเหตุการณ์ (พระณรงค์ สังขวิจิตร, 2560, หน้า 31)

2.3.2 ปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการปกครอง

ปัจจุบันมักจะได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการทำผิดพระธรรมวินัยของพระสงฆ์มากมาย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา อยู่ในความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ตั้งแต่ระดับเจ้าคณะตำบลจนถึงเจ้าคณะภาคต้องหามาตราการแก้ไขและกำกับดูแล อย่างไรก็ดีการปกครองคณะสงฆ์นั้นเกิดปัญหาอาจมีสาเหตุด้วยความชราภาพของผู้มีอำนาจและอิทธิพลในการปกครอง คือ พระสงฆ์ที่จะได้รับการแต่งตั้งในระดับสูงมักมีพรรษาที่สูง อายุระหว่าง 55 - 65 ปีขึ้นไป ซึ่งวัยนี้เป็นช่วงวัยที่ควรพักผ่อน มากกว่าทำงาน (พระไพศาล วิศาโล, 2546, หน้า 465) ขาดความคล่องตัว กระฉับกระเฉง และด้วยภารกิจด้านพิธีกรรม งานรัฐ งานราษฎร์มากมาย ทำให้ไม่มีเวลาในการบริหารงานในหน้าที่ของตน และไม่สามารถหาเวลาในการศึกษาหาความรู้ได้ยาก ทำให้ขาดการทบทวนและศึกษาความรู้ใหม่ ๆ

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็ว การบริหารงานต่าง ๆ ย่อมต้องเป็นไปให้เท่าทันกับยุคสมัย สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างทันท่วงทีและป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นในอนาคตได้ ดังนั้น พระสังฆาธิการย่อมต้องเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความรู้ ความสามารถ และปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี รวมทั้งต้องมีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาได้ด้วย

สรุป แผนภูมิแสดงการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

บทที่ 3
แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

การวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา” ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎีและหลักธรรมที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ประกอบด้วย แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ แนวคิดทฤษฎีภาวะผู้นำเชิงพุทธ และหลักธรรมที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม หลักสัปปุริสธรรม หลักพลธรรม หลักพรหมวิหารธรรม หลักสังคหวัตถุ และหลักทิศ 6 เพื่อสร้างแนวทางในการนำเอาหลักธรรมต่าง ๆ มาเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลาต่อไป ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นคว้ารวบรวม และสามารถประมวลสรุปเอาเฉพาะที่เห็นว่าสำคัญและเป็นหลักธรรมที่เป็นตัวช่วยสำคัญต่อเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ สามารถสรุปได้ดังนี้

3.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

3.2 แนวคิดทฤษฎีภาวะผู้นำเชิงพุทธ

3.3 หลักธรรมที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

3.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

3.1.1 ความหมายของภาวะผู้นำ

ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า (Leadership) นั้น ได้มีผู้ให้ความหมายในลักษณะต่าง ๆ มีรายละเอียดดังนี้

ภารดี อนันต์นาวี (2552, หน้า 77) ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำว่า หมายถึง กระบวนการและสถานการณ์ที่บุคคลหนึ่งได้เป็นที่ยอมรับให้เป็นผู้นำในกลุ่มและมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มบุคคลนั้น สมาชิกในกลุ่มเชื่อว่ามีความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่กลุ่มเผชิญอยู่ได้โดยอาศัยอำนาจหน้าที่หรือการกระทำของผู้นำในการชักจูงหรือชี้นำบุคคลอื่นให้ปฏิบัติงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546, หน้า 4) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภาวะผู้นำ คือ คุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม

ศรุดา ชัยสุวรรณ (2552, หน้า 5) ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำว่า หมายถึง บุคคลที่เป็นหัวใจสำคัญขององค์การ สามารถใช้ศาสตร์และศิลป์เพื่อการบริหารจัดการและการประสานงานระหว่างตนเอง คนในองค์การ และการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรอย่างมีความสุข

สมคิด บางโม (2552, หน้า 227) ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำว่า หมายถึง การที่ผู้นำขององค์การใช้อิทธิพลต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชาร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ อิทธิพลดังกล่าวนี้อาจเป็นไปทั้งทางบวกและทางลบ หรือทางใดทางหนึ่ง

สันติ บุญภิรมย์ (2552, หน้า 230) ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำว่า หมายถึง ศิลปะของบุคคลคนหนึ่งที่โน้มน้าวให้บุคคลคนหนึ่งหรือบุคคลหลายคนได้แสดงพฤติกรรมของตนเองตามที่ผู้นำประสงค์ภายใต้สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งเพื่อให้บรรลุไปตามเป้าหมายของผู้นำ

ธนินทร์ รัตนโอฬาร (2553, หน้า 13) กล่าวว่า ผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) มีความหมายแตกต่างกัน แต่มีความแตกต่างที่สอดคล้องและสัมพันธ์กันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากบุคคลที่เป็นผู้นำย่อมจะมีภาวะผู้นำอยู่ในตนเอง ดังนั้น ผู้นำจึงหมายถึงบุคคล ส่วนภาวะผู้นำจะมีนิยามในเชิงของกระบวนการและพฤติกรรม

พิชาภพ พันธุ์แพ (2554, หน้า 12) กล่าวว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง ศาสตร์และศิลป์ในการจูงใจคนให้กระทำตามมติร่วมระหว่างผู้นำและผู้ตาม โดยที่ผู้ตามเต็มใจและมีความสุขเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

พรนพ พุกกะพันธ์ (2554, หน้า 19) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า หมายถึง บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นมา และ ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นหัวหน้า เป็นผู้ทำการตัดสินใจเพราะมีความสามารถในการปกครองและการบังคับบัญชา โดยใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการโดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันในอันที่จะบรรลุเป้าหมายและความสามารถที่จะชักจูงผู้อื่น ให้ความร่วมมือร่วมใจกับตน ดำเนินการไปสู่จุดมุ่งหมายของตนได้

รังสรรค์ ประเสริฐศรี (2544, หน้า 31) ได้ให้ความหมาย ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือเป็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำ และผู้ตามซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน หรือเป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์กร

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ นั้นจะต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ในการจูงใจให้คนกระทำตามมติร่วมระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งเป็นกระบวนการอิทธิพลทางสังคมที่บุคคลหนึ่งตั้งใจใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นให้ปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่กำหนด รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลขององค์กร เพื่อให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมและบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

3.1.2 การพัฒนาภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำ ถือเป็นขบวนการในการสร้างสิ่งเร้าขบวนการพัฒนาและการทำงานกับคนในองค์การเป็นขบวนการที่มุ่งคน มีการมุ่งสร้างแรงจูงใจให้กับคน การใช้มนุษย์สัมพันธ์หรือเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ในองค์การการสื่อสารระหว่างบุคคล การสร้างบรรยากาศในองค์การ ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ภาวะผู้นำจะเกิดขึ้นในการปฏิบัติการขององค์การ เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจในจุดหมายการตัดสินใจเลือกทางเลือกใหม่ การสนับสนุนส่งเสริมการบริหารการศึกษาให้มีคุณภาพมากขึ้น การนำหลักการเปลี่ยนแปลงมาใช้ในองค์การและปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งสร้างความพึงพอใจหรือบางครั้งมีผลในทางตรงกันข้าม คือ สร้างความไม่พึงพอใจของมนุษย์ในองค์การ

วิเชียร วิทยอุดม (2547, หน้า 1) กล่าวว่า “ผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารงานในองค์การ องค์การจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการดำเนินงานนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุดก็คือ ผู้นำ ถ้าองค์การใดได้ผู้นำที่มีประสิทธิภาพก็จะสามารถสั่งการและใช้อิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงาน ตลอดจนทำกิจกรรมต่าง ๆ ในองค์การให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีแต่ในทางตรงกันข้ามถ้าองค์การใดได้ผู้นำที่ไม่มีประสิทธิภาพ ก็จะไม่สามารถสั่งการและใช้อิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งได้ ซ้ำร้ายยังเป็นการทำลายขวัญของผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีต่อผู้นำ ซึ่งจะเป็นผลทำให้การปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ในองค์การประสบความล้มเหลว”

มนัส เพ็งหมู (2559, หน้า 14) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงสภาพในการพัฒนางานบริหารงานบุคคลเชิงพุทธในสถานศึกษาอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้อธิบายหลักการพัฒนาภาวะผู้นำไปไว้ดังนี้

1. รู้หลักการ คือ การรู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎเกณฑ์กติกาที่เกี่ยวข้อง ที่ผู้นำต้องรู้ ต้องชัดแล้วก็ต้องตั้งมั่น ตั้งตนอยู่ในหลักการนั้นให้ได้

2. รู้จุดหมาย คือ จะต้องรู้จุดหมายอย่างชัดเจนเพื่อนำตนได้และมีความมุ่งมั่นแน่วแน่จะให้ถึงจุดหมายให้ได้ โดยไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่เข้ามากระทบกระทั่ง

3. รู้ตน คือ รู้ว่าตนเองคือใคร อยู่ในสภาวะใด มีคุณสมบัติมีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องตรวจสอบตนเองและเตือนตนเองได้อยู่เสมอ เพื่อการปรับปรุงตัวเองให้มีความสามารถยิ่ง ๆ ขึ้นไป

4. รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี ต้องรู้จักขอบเขตขีดขั้นความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่าง ๆ ให้ได้สัดส่วนพอดี และต้องรู้ว่าในการกระทำกิจการนั้น ๆ มีองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องและจัดให้ลงตัวพอเหมาะพอดี

5. รู้กาล คือ รู้จักเวลา ได้แก่ การรู้ลำดับ ระยะ จังหวะ ปริมาณ ความเหมาะสมของเวลาว่าเรื่องนี้จะลงมือทำตอนไหน เวลาไหน และจะทำอะไร อย่างไร จึงจะเหมาะกับสถานการณ์นั้น

6. รู้ชุมชน คือ รู้จักสังคมตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวาง เช่น รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความต้องการอย่างไร เมื่อรู้ความต้องการก็จะสามารถตอบสนองความต้องการได้ถูกต้องหรือแก้ปัญหาได้ตรงจุด

7. รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อผู้อื่นได้อย่างถูกต้อง เหมาะสมและได้ผลตลอดจนสามารถให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการของบุคคลนั้น

3.1.3 ทฤษฎีเกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ

สมัยโบราณมนุษย์มีความเชื่อว่าการเป็นผู้นำเป็นเรื่องของความสามารถที่เกิดขึ้นเฉพาะตระกูลหรือเฉพาะบุคคล และสืบเชื้อสายกันได้ บุคลิกและลักษณะของการเป็นผู้นำเป็นสิ่งที่มีมาแต่กำเนิดและเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัว สามารถถ่ายทอดทางพันธุกรรมได้ผู้ที่เกิดในตระกูลของผู้นำย่อมจะต้องมีลักษณะผู้นำด้วย

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ (2545, อ้างถึงใน ทิมมิกา เครือเนตร, 2558, หน้า 14) กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีการศึกษาและรวบรวมทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำโดยแบ่งตามระยะการพัฒนา ได้มีการแบ่งทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำออกเป็น 4 ทฤษฎี ดังนี้

1. ทฤษฎีคุณลักษณะภาวะผู้นำ (Trait Theories)

ระยะแรกของการศึกษาภาวะผู้นำ เริ่มในปี ค.ศ. 1930-1940 แนวคิดมาจากทฤษฎีมหาบุรุษ (Great Man Theory of Leadership) ของกรีกและโรมันโบราณ มีความเชื่อว่าภาวะผู้นำเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือโดยกำเนิด (Born leader) ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ แต่สามารถพัฒนาขึ้นได้ ลักษณะผู้นำที่ดีและมีประสิทธิภาพสูงในยุคนี้ ได้แก่ พระเจ้านโปเลียน ฮิตเลอร์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น ตัวอย่างการศึกษาเกี่ยวกับ Trait Theories ของ กัลยาภรณ์ ดารากร ณ อยุธยา (2554, หน้า 15) ได้แก่

1) The Tasks of Leadership กล่าวถึงงานที่ผู้นำจำเป็นต้องมี 2 อย่าง ได้แก่ มีการกำหนดเป้าหมายของกลุ่ม มีบรรทัดฐานและค่านิยมของกลุ่ม รู้จักสร้างและใช้แรงจูงใจ มีการบริหารจัดการ มีความสามารถในการปฏิบัติการสามารถอธิบายได้ เป็นตัวแทนของกลุ่ม แสดงถึงสัญลักษณ์ของกลุ่ม และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

2) Leader – Constituent Interaction เชื่อว่าผู้นำต้องมีพลังวิเศษเหนือบุคคลอื่นหรือมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น ๆ เพื่อที่สนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐาน ความคาดหวังของบุคคลและผู้นำต้องมีความเป็นตัวของตัวเอง สามารถพัฒนาตนเองและพัฒนาให้ผู้ตามมีความแข็งแกร่ง และ

สามารถยืนอยู่ด้วยตนเองอย่างอิสระทฤษฎีนี้ พบว่า ไม่มีคุณลักษณะที่แน่นอนหรือชี้ชัดของผู้นำ เพราะผู้นำอาจไม่แสดงลักษณะเหล่านี้ออกมา

2. ทฤษฎีพฤติกรรมผู้นำ (Behavioral Theories)

เนื่องจากว่าการศึกษาคุณลักษณะของผู้นำ ตามแนวความคิดของทฤษฎีคุณลักษณะผู้นำข้างต้นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร จึงทำให้เกิดแนวทางการศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำที่มีประสิทธิภาพ คือ การศึกษาความเป็นผู้นำตามแนวทางการศึกษาด้านพฤติกรรมผู้นำ หรือที่เรียกว่า ทฤษฎีความเป็นผู้นำเชิงพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งเน้นความมีประสิทธิภาพของผู้นำมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่เป็นแบบพฤติกรรมของผู้นำมาใช้ปฏิบัติหรือแสดงออกต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งตามหลักพื้นฐานของทฤษฎีนี้จะมีพฤติกรรมของผู้นำอยู่ 2 แบบ คือ พฤติกรรมแบบมุ่งงาน กับพฤติกรรมแบบมุ่งคนหรือมุ่งความสัมพันธ์ ผู้นำที่มีพฤติกรรมมุ่งงาน จะยึดถืองานเป็นสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด มุ่งหวังผลการทำงานและผลผลิตสูงสุด โดยไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์ที่ดีที่จะมีระหว่าง ผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา ส่วนผู้นำที่มีพฤติกรรมมุ่งความสัมพันธ์จะยึดถือจิตใจ ความรู้สึกของผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นสำคัญ เน้นในความเห็นอกเห็นใจความนับถือและความอบอุ่น ในความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา ขอกล่าวถึงทฤษฎีความเป็นผู้นำเชิง พฤติกรรมศาสตร์ที่สำคัญดังต่อไปนี้

การศึกษาของมหาวิทยาลัยมิชิแกน (The Michigan Studies) ได้ศึกษาเรื่องความเป็นผู้นำ โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และผู้ใต้บังคับบัญชากับประสิทธิผลในการทำงาน ซึ่งได้ข้อสรุป 2 ประการ ดังนี้

1. พฤติกรรมผู้นำ ซึ่งมุ่งที่คนหรือพนักงาน หมายถึง พฤติกรรมของผู้นำที่เน้นที่ผู้ใต้บังคับบัญชา กล่าวคือ เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล สนใจและเข้าใจความต้องการของผู้ใต้บังคับบัญชา

2. พฤติกรรมผู้นำซึ่งมุ่งที่ผลผลิตหรืองาน หมายถึง พฤติกรรมของผู้นำที่มุ่ง หรือเน้นที่ผลผลิต หรืองาน โดยจะมีพฤติกรรมตรงกันข้ามกับผู้นำที่เน้นที่ผู้ใต้บังคับบัญชา กล่าวคือ เน้นที่การทำงาน เทคนิคต่างๆ ในการทำงานเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ผู้นำแบบนี้จะมองว่าผู้ใต้บังคับบัญชา หรือพนักงานเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่ใช้ทำงานให้สำเร็จเท่านั้น นักวิชาการ กลุ่มนี้มีความเห็นว่า พฤติกรรมของผู้นำที่มุ่งเน้นที่คนมากกว่ามุ่งเน้นที่ผลผลิต หรืองานจะทำให้เกิดประสิทธิภาพมากกว่า เพราะคนหรือผู้ใต้บังคับบัญชาทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้น ผลผลิตสูงขึ้น ส่วนพฤติกรรมของผู้นำที่มุ่งเน้นที่ผลผลิตหรืองานจะมีผลตรงข้าม คือ จะไม่ได้รับการทุ่มเททำงานจากผู้ใต้บังคับบัญชามากนัก ผลผลิตที่ต่ำกว่าตารางการจัดการของ Blake and Mouton เป็นการใช้ตารางเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้นำ ซึ่งได้ถูกพัฒนาโดย Blake and Mouton พฤติกรรมของผู้นำดังกล่าว มี 2 ลักษณะ ดังนี้ การมุ่งที่คน หมายถึง การเอาใจใส่ทุกข์สุข ช่วยเหลือสนับสนุผู้ใต้บังคับบัญชา

ทั้งเรื่องงาน และเรื่องส่วนตัว เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้แสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมุ่งที่งานหรือการผลิต หมายถึง การมุ่งเน้น หรือการให้ความสำคัญกับงานมากกว่าคน ไม่ชอบการมอบหมายงาน หรือกระจายอำนาจ

การศึกษาของมหาวิทยาลัยโอไฮโอ (The Ohio State Studies) ได้มีการรวบรวมผลงานวิจัย เกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้นำเมื่อประมาณปลายปี 1940 พฤติกรรมผู้นำมี 2 ลักษณะดังนี้

1. ผู้นำที่มุ่งงาน หรือคำนึงถึงตนเองเป็นหลัก เป็นลักษณะของผู้นำที่มุ่งการกำหนดความต้องการในงานและการทำให้โปรแกรมการทำงานมีลักษณะชัดเจน หรือเป็นลักษณะผู้นำที่มักจะกำหนดบทบาทตนเอง และบทบาทพนักงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ มักจะมีพฤติกรรมสร้างสรรค์สูง ดังจะเห็นได้จากการพิถีพิถันในการมอบหมายงาน และการคาดหวังในผลการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้สูง เพื่อให้ได้ตามเป้าหมายที่ได้วางไว้สำเร็จตามเวลาที่กำหนด

2. ผู้นำที่มุ่งคน หรือคำนึงถึงผู้อื่นเป็นหลักเป็นลักษณะของผู้นำที่ให้ความสำคัญกับความรู้สึกของพนักงาน และพยายามที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ให้ผู้ตามเกิดความพึงพอใจ หรือเป็นลักษณะผู้นำที่มีการแสดงออกในพฤติกรรมที่ให้ความไว้วางใจผู้ใต้บังคับบัญชา ยอมรับนับถือในความคิดของผู้ใต้บังคับ บัญชา ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความห่วงใยและเอาใจใส่ต่อความเป็นอยู่ช่วยเหลือเรื่องงาน และเรื่องส่วนตัว มีท่าทีของความเป็นมิตรและเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานเข้าพบได้ทุกเวลา มีการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค สร้างความสัมพันธ์แบบไว้วางใจซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ร่วมงาน

3. ทฤษฎีตามสถานการณ์ (Situational or Contingency Leadership)

เป็นทฤษฎีที่นำปัจจัยสิ่งแวดล้อมของผู้นำมาพิจารณาว่ามีความสำคัญต่อความสำเร็จของผู้บริหารขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์ที่อำนวยให้ ได้แก่ แนวคิดทฤษฎี 3D Management Style

เรดดิน (Reddin) (อ้างถึงใน ธัญญามาส โลจนานนท์, 2557, หน้า 12 – 14) เพิ่มมิติประสิทธิผลเข้ากับมิติพฤติกรรมด้านงาน และมิติพฤติกรรมด้านมนุษย์ แบบภาวะผู้นำต่าง ๆ อาจมีประสิทธิผลหรือไม่ก็ได้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ซึ่งประสิทธิผล หมายถึง การที่ผู้บริหารประสบความสำเร็จในผลงานตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่มีอยู่แบบภาวะผู้นำจะมีประสิทธิผลมากหรือน้อยไม่ได้ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมการบริหารที่มุ่งงานหรือมนุษย์สัมพันธ์ซึ่งแบบภาวะผู้นำกับสถานการณ์ที่เข้ากันได้อย่างเหมาะสม เรียกว่า มีประสิทธิผลแต่ถ้าไม่เหมาะสมกับสถานการณ์เรียกว่าไม่มีประสิทธิผล

และกล่าวว่าองค์ประกอบที่สำคัญในการระบุสถานการณ์มี 5 ประการ คือ เทคโนโลยีปรัชญาองค์การ ผู้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา โดยได้เสนอแนะว่า องค์ประกอบทางสถานการณ์ที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบภาวะที่เหมาะสม ได้แก่ องค์ประกอบทางเทคโนโลยี องค์การ และคน ดังนั้นในการบริหารจึงขึ้นอยู่กับผู้บริหารที่จะใช้วิจารณญาณพิจารณาว่าจะยึดองค์ประกอบตัวใดเป็นหลักในการใช้รูปแบบภาวะผู้นำได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพสูงสุด

4. ทฤษฎีความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป (Transformational Leadership Theories)

ปราณี ศรีสมุทร (2563, หน้า 1) กล่าวว่า จากสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีการแข่งขันเพื่อชิงความเป็นเลิศ ดังนั้นวิธีที่จะทำให้ผู้บริหารประสบความสำเร็จสูงสุด คือ ผู้บริหารต้องเปลี่ยนแปลงตนเอง เบรินส (Burns) เสนอความเห็นว่า การแสดงความเป็นผู้นำยังเป็นปัญหาอยู่จนทุกวันนี้ เพราะบุคคลไม่มีความรู้เพียงพอในเรื่องกระบวนการของความเป็นผู้นำ เบรินส (Burns) อธิบายความเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นผู้นำว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างความเป็นผู้นำกับอำนาจที่มีส่วนสัมพันธ์กับผู้นำและผู้ตาม อำนาจจะเกิดขึ้นเมื่อผู้นำจัดการบริหารทรัพยากร โดยเข้าไปมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้ตามเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตนหวังไว้ ความเป็นผู้นำเกิดขึ้นเมื่อการบริหารจัดการทำให้เกิดแรงจูงใจ และนำมาซึ่งความพึงพอใจต่อผู้ตาม ความเป็นผู้นำถือว่าเป็นรูปแบบพิเศษของการใช้อำนาจ (Special from of power) และ เบรินส (Burns) ได้เสนอทฤษฎีความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป (Transformational Leadership Theory) เดิม เบรินส (Burns) เชื่อว่า ผู้บริหารควรมีลักษณะความเป็นผู้นำเชิงเป้าหมาย (Transactional Leadership) โดยอธิบายว่า เป็นวิธีการที่ผู้บริหารจูงใจผู้ตามให้ปฏิบัติตามที่คาดหวังไว้ด้วยการระบุข้อกำหนดงานอย่างชัดเจน และให้รางวัล เพื่อการแลกเปลี่ยนกับความพยายามที่จะบรรลุเป้าหมายของผู้ตาม ความเป็นผู้นำแบบเชิงเป้าหมายจะมีประสิทธิภาพสูงภายใจสภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างคงที่ บริหารจะใช้ความเป็นผู้นำแบบนี้ดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งที่ค่อนข้างสั้น แต่เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ปัจจุบันแต่ละองค์การมีการแข่งขันมากขึ้น Burns จึงได้เสนอวิธีการของความเป็นผู้นำแบบใหม่ที่สามารถจูงใจให้ผู้ตามปฏิบัติงานได้มากกว่าที่คาดหวังไว้ เรียกว่า ความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป (Transformational Leadership Theory) การที่ผู้นำและผู้ตามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อยกระดับขวัญและแรงจูงใจของแต่ละฝ่ายให้สูงขึ้น แนวคิดใหม่ของ เบรินส (Burns) เชื่อว่าความเป็นผู้นำเชิงเป้าหมายกับความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป เป็นรูปแบบที่แยกจากกันโดยเด็ดขาด และการแสดงความเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพสำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน คือ การแสดงพฤติกรรมความเป็นผู้นำในเชิงปฏิรูป เบรินส (Burns) สรุปลักษณะผู้นำเป็น 3 แบบ ได้แก่

1. ผู้นำการแลกเปลี่ยน (Transactional Leadership) ผู้นำที่ติดต่อกับผู้ตามโดยการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และสิ่งแลกเปลี่ยนนั้นต่อมากลายเป็นประโยชน์ร่วมกัน ลักษณะนี้พบได้ในองค์การทั่วไป เช่น ทำงานดีก็ได้เลื่อนชั้น ทำงานก็จะได้ค่าจ้างแรงงาน และในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรมีข้อแลกเปลี่ยนกับชุมชน เช่น ถ้าตนได้รับการเลือกตั้งจะสร้างถนนให้ เป็นต้น

2. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) ผู้นำที่ตระหนักถึงความต้องการของผู้ตามพยายามให้ผู้ตามได้รับการตอบสนองสูงกว่าความต้องการของผู้ตาม เน้นการพัฒนาผู้ตาม กระตุ้นและยกย่องซึ่งกันและกันจนเปลี่ยนแปลงก็จะเปลี่ยนเป็นผู้นำจริยธรรม ตัวอย่างผู้นำลักษณะนี้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน

3. ผู้นำจริยธรรม (Moral Leadership) ผู้นำที่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ตาม ซึ่งผู้นำจะมีความสัมพันธ์กับผู้ตามในด้านความต้องการ (Needs) ความปรารถนา (Aspirations) ค่านิยม (Values) และควรยึดจริยธรรมสูงสุด คือ ความเป็นธรรมและความยุติธรรมในสังคม ผู้นำลักษณะนี้มุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ตอบสนองความต้องการและความจำเป็นอย่างแท้จริงของผู้ตาม ตัวอย่างผู้นำจริยธรรมที่สำคัญ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ท่านทรงเป็นนักวางแผนและมองการณ์ไกล นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง เช่นโครงการอีสานเขียว โครงการน้ำพระทัยจากในหลวง โครงการแก้มลิง เป็นต้น

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำที่ดีนั้นต้องประกอบด้วย ลักษณะผู้นำที่ดี มีพฤติกรรมที่มีความเป็นผู้นำ รู้ทันสถานการณ์ และเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป รู้จักปรับเปลี่ยนไปตามความเป็นไปในปัจจุบัน

3.2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำเชิงพุทธ

3.2.1 ความหมายภาวะผู้นำเชิงพุธ

ความหมายของภาวะผู้นำเชิงพุทธมีความหมายทั้งตามรูปศัพท์ และความหมายตามอรรถะ ดังต่อไปนี้

ความหมายของผู้นำตามรูปศัพท์นั้น คำว่า “ผู้นำ” มาจากภาษาบาลีว่า “นายก” แยกศัพท์ดังนี้ ธาตุในความนำไป ณวุ ปัจจัย รัสสะ อี เป็น อิ วิการ อิ เป็น เอ แปลง เอ เป็น อย ทีฆะ อ ที่ อย เป็น อา เนื่องจากเป็นปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ แปลง ณวถ เป็น อก สำเร็จรูปเป็น นายก มีรูปวิเคราะห์ว่า เนคีติ นายโก บุคคลใดย่อมนำไป เหตุนั้น ชื่อว่า ผู้นำไป

พระมหาสมปอง มุทิโต (2547, หน้า 103) ให้ความหมายของผู้นำตามคัมภีร์อภิธานวรรณนาว่า ผู้นำ (นายก) (นี นเย + ณวุ) พระพุทธเจ้า, ผู้นำ สตฺเต สสารณณวโต นิพฺพานปารํ เนตีติ นายโก ผู้นำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสารไปฝั่งแห่งพระนิพพานจึงทรงพระนามว่า นายกะ (แปลง ณวุ เป็น อก., พฤทธิ์ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, วิปสฺสี นาม นายโก พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี)

ผู้นำในพระพุทธศาสนา มีพื้นฐานมาจากกลุ่มศัพท์หลายคำ กล่าวคือ “กษัตริย์” “ขัตติยะ” และ “ราชา” ดังจะเห็นได้จากหลักการของผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์อัคคัญญสูตร (ที.ปา (ไทย) 11/130/96) ที่ได้กล่าวถึงความสำเร็จของผู้นำไว้ว่า “ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า “มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าว ผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นได้แบ่งปันข้าวสาลี ให้แก่สัตว์ผู้นั้น” จากข้อความนี้ เป็นที่มาของคำว่า “มหาสมมติ” กษัตริย์” และ “ราชา” ในกาลต่อมาภายหลัง ซึ่งทั้งสามคำนั้นมีความ หมายมุ่งเน้นไปที่การทำหน้าที่ ในการแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติ และวินิจฉัยคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลจากการทำหน้าที่ดังกล่าว “กษัตริย์” จะได้ข้าวสาลีเป็นการตอบแทน เพื่อจะได้มีหน้าที่ปกครอง ควบคุมดูแลหมู่คณะ องค์กร และสังคมที่ตนทำหน้าที่เป็นผู้นำได้อย่างเต็มที่

จากนัยที่กล่าวข้างต้น ผู้นำจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกษัตริย์ ราชา ผู้บริหารรัฐ ผู้ดูแลความสงบ และสร้างความสันติให้เกิดแก่ราษฎรเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะว่า บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขมีระเบียบวินัยก็เพราะมีผู้นำเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่ดูแล ดังหลักที่ว่า “พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น (สำ.ส. (ไทย) 15/72/80) พระราชาเป็นประมุข ของมนุษย์ทั้งหลาย” (ม.ม. (ไทย) 13/400/499)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546, หน้า 2 – 4) กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกันโดยที่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันก็ตามหรือทำการร่วมกันก็ตามให้พากันไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ดีงามส่วนภาวะผู้นำ คือคุณสมบัติ เช่น สติ ปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่ความสำคัญของผู้นำจุดหมายที่ดีงาม

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต) (2547, หน้า 52) ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน คนที่มีคุณธรรมอย่างนี้เราเรียกว่า “ผู้นำ” หรือ “มีภาวะผู้นำ”

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธ หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ในทางที่ดี ถูกต้องหลักคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม รวมเอาใจของมวลชนหรือประสานร้อยรวมเอาคนจำนวนมากให้เห็นดีเห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือผ่านมาแล้ว ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งมีความเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่น ๆ

3.2.2 การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนา

ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อัคคัญญสูตร (ที.ปา. (ไทย) 11/119/88) กล่าวถึงกำเนิดของผู้นำไว้ว่า ผู้นำมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ โดยเริ่มจากสมัยที่โลกพินาศก็ได้มีสัตว์เป็นจำนวนมากไปเกิดในชั้นอาภัสสระพรหม พวกเขาเป็นผู้มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีอยู่ในวิมาน ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาเสฏฐะ และสามเณรภารทวาซะว่า “วาเสฏฐะและภารทวาซะ สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนามีปิติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

จากนั้นจึงกล่าวถึงปรากฏง้วนดิน เริ่มตั้งแต่เมื่อโลกเกิดขึ้นใหม่ ๆ จักรวาลนี้มีน้ำปกคลุมไปทั่ว ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ทั้งไม่มีกลางวันและกลางคืน หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ ปรากฏเพียงชื่อว่า “สัตว์” เท่านั้น ต่อจากเกิดง้วนดิน และเมื่อกินง้วนดินจึงทำให้กายหยาบหมดรัศมี จากนั้น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว กลางวัน กลางคืนจึงเกิดขึ้น ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาสฏฐะ และสามเณรภารทวาซะ ว่า “วาเสฏฐะและภารทวาซะ สมัยนั้นทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งวัน มืดมนนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักกษัตรทั้งหลาย ยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวัน ยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ดุจน้ำนมที่บุคคลเคี่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิท จับเป็นฝ้าอยู่ข้างบน ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยในหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้นท์ ซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งนิสัยโลภกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเป็นเช่นไร” แล้วใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนง้วนดินมาลิ้มดู รสง้วนดินได้แผ่ซ่านไปเขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มรสดูรสง้วนดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน ต่อมา สัตว์เหล่านั้นก็พากันใช้มือปั้นง้วนดินเป็นคำ ๆ เพื่อจะบริโภค เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้น รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ก็ปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืน

กลางวันปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น โลกนี้จึงได้กลับฟื้นอีกครั้ง” (ที.ปา (ไทย) 11/120-121/89-90)

เมื่อพวกเขากินง้วนดินเป็นอาหารนานเข้าร่างกายจึงหยาบมากขึ้น ผิวพรรณก็เริ่มต่างกัน พวกที่มีผิวพรรณงามก็ดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณไม่งาม เป็นเหตุให้ง้วนดินหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินมีลักษณะเหมือนดอกเห็ดมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งก็ปรากฏขึ้น เมื่อพวกเขาบริโภคสะเก็ดดินนานวันเข้าผิวพรรณก็ยิ่งหยาบมากขึ้นอีก จนทำให้เกิดการดูหมิ่นขึ้นมาอีก จนเป็นสาเหตุให้สะเก็ดดินหายไป เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครือดินคล้ายเถาผักบุ้งมีรสอร่อยก็เกิดขึ้น เมื่อพวกเขาพากันกินเครือดินนั้นร่างกายก็หยาบยิ่งขึ้นกว่าเดิม ทำให้เกิดการดูหมิ่นกันขึ้นอีก จนเป็นสาเหตุให้เครือดินนั้นหายไป เมื่อเครือดินหายไป ข้าวสาลีที่ไม่มีรำ ไม่มีแกลบบริสุทธิ์มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารได้เกิดในที่ที่ไม่ได้ไถ ข้าวนี้มีลักษณะพิเศษ คือ เก็บเย็นเช้าก็แก่ขึ้นมาแทนอีกไม่ปรากฏความพร่องเลย ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาสฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ว่า “เมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าว สารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็น ในตอนเย็นก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏ ครั้งนั้นสัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องมีข้าวสาลีเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน” (ที.ปา (ไทย) 11/125/92)

เมื่อพวกเขากินข้าวสาลีนานวันเข้าร่างกายก็หยาบขึ้นอีก ผิวพรรณก็แตกต่างกันมากขึ้นปรากฏอวัยวะเพศชายและหญิงทำให้เกิดการเพ่งดูกัน เมื่อเพ่งดูกันนานเข้าจึงเกิดกำหนัด จนในที่สุดพวกเขาจึงได้เสพเมถุนกันตามสัญชาตญาณ ต่อมาพวกที่เห็นพวกที่เสพเมถุนกันจึงขว้างปาด้วยสิ่งของต่าง ๆ จนเป็นสาหตุให้พวกเขาต้องสร้างเรือนขึ้นมาปกปิด ต่อมามีบางคนเกิดความเกียจคร้านทำการสะสมกักตุนข้าวสาลีเพื่อบริโภคทั้งมื้อเช้าและมื้อเย็น ต่อมาขยายเวลาในการกักตุนอาหารเป็นวันหนึ่ง สองวัน จนกระทั่งกักตุนไว้ถึง 8 วัน เป็นหตุให้ข้าวสาลีมีจำนวนลดลงอย่างมาก จนทำให้เกิดการขาดแคลนอาหาร พวกเขาจึงปรึกษากันถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและหาวิธีแก้ไขปัญหานั้น จนนำไปสู่การแบ่งปันเขตแดนกัน ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาสฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ว่า “ครั้งนั้นสัตว์เหล่านั้นประชุมกัน ครั้นแล้ว ต่างพากันปรับทุกข์ว่า “ท่านผู้เจริญบาปธรรมก็ปรากฏในสัตว์ทั้งหลายแล้วด้วยว่า ในกาลก่อนพวกเรานึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษามีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ เกิดง้วนดินลอยขึ้นบนน้ำปรากฏแก่พวกเรา ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันใช้มือปั้นง้วนดินเป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อพวกเราพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภคอยู่ รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายก็หายไป เมื่อรัศมีที่

ซ่านออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักกษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักกษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูแลปีก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินเป็นภักษา มีง้วนดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ง้วนดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภค เครือดินก็ปรากฏ เครือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคเครือดินนั้น มีเครือดินนั้นเป็นภักษา มีเครือดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏเครือดินของเราจึงหายไป เมื่อเครือดินหายไป ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็นก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้า ในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีเป็นภักษามีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็นจึงได้ข้าวสาลีเป็นหย่อม ๆ ทางที่ดีเราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด” ครั้งนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน” (ที.ปา. (ไทย) 11/128/94)

ต่อจากนั้นเมื่อมีกาม มีความเกียจคร้าน มีความเห็นแก่ได้ เกินควรจนเกิดการขาดแคลนปัจจัยในด้านต่าง ๆ จนถึงการแบ่งปันสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน จนลุกลามถึงขั้นที่พวกที่ทนต่อพฤติกรรมนั้นไม่ไหวจึงมีการทำร้ายกันด้วยก้อนดินและท่อนไม้ เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้พวกเขาจึงปรึกษาหารือกันว่าควรแต่งตั้งคนผู้หนึ่งให้เป็นผู้นำ ทำหน้าที่ว่ากล่าวติเตียน และขับไล่คนที่ทำความผิด และยังทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันชีวิตและทรัพย์สินพวกเขาด้วย ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ สามเณรวาสฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ว่า “สัตว์ทั้งหลายได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า “ท่านผู้เจริญ บาปธรรมได้ปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหา จักปรากฏ การพูดเท็จ จักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะกล่าวว่าผู้ที่ควรว่ากล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น” ครั้นแล้วสัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า “มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน” สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ โดยชอบและสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์นั้น” (ที.ปา (ไทย) 11/130/96)

จากการแต่งตั้งผู้นำหมู่หรือผู้นำกลุ่มเพื่อทำหน้าที่ติเตียนคนที่ควรติเตียน เป็นต้นนั้น ทำให้เป็นมูลเหตุของการวิวัฒนาการมาเป็นพระราชาในที่สุด ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ สามเณรวาสฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ว่า “เพราะเหตุที่สัตว์นั้น อันมหาชนสมมติ (แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า “มหาสมมต มหาสมมต” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ 2 ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุ ที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบ ฉะนั้นคำที่ 3 ว่า “ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวง กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” (ที.ปา. (ไทย) 11/131/96-97)

สรุปได้ว่า การกำเนิดผู้นำนั้นมีวิวัฒนาการมาหลายยุคหลายสมัย เริ่มจากการเกิดง้วนดิน สะเก็ดดิน เครือดิน จนมาถึงข้าวสาลี และผู้นำนั้นมีความสำคัญมากในการดูแลผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา เพราะถือว่าเป็นผู้ที่ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรมด้วยเหตุผลตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้

3.2.3 ลักษณะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา

ลักษณะของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา หรือหลักพุทธธรรมได้อาศัยธรรมเป็นหลักการสำคัญในการปกครองดูแลและบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่หมู่คณะ มวลชนสังคมและประเทศชาติอย่างมั่นคง ยั่งยืนตลอดไป ผู้นำนั้นมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม หากผู้นำเป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล หรือรู้จุดมุ่งหมาย จะทำอะไรต้องมีแผนการหรือเป้าหมายย่อมจะทำให้หมู่คณะดำเนินไปได้โดยสวัสดิภาพ การวางแผนงานได้ก่อนแล้วเดินตามลำดับของงาน ผลก็คือจะไม่มีข้อผิดพลาด ไม่ติดขัดในการทำงาน หรือในการทำงานเป็นคณะ ทุกคนร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียง งานก็จะประสบกับความสำเร็จได้ผลดี มีประสิทธิภาพ ผู้นำเกิดความสบายใจที่มีส่วนช่วยให้งานส่วนรวมประสบผลสำเร็จ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำไม่น้อย โดยมีคำสอนที่พูดถึงลักษณะคือ เครื่องหมาย หรือสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะความเป็นผู้นำในทางพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในสังฆโสภณสูตร์ จตุกนิบาต (อง.จตุกฺก. (ไทย) 13/7/9-10) พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงถึงลักษณะของผู้นำไว้ดังมีข้อความว่า

“...ในธรรมวินัยนี้ 1. ภิกษุผู้เฉียบแหลม 2. ภิกษุณี 3. อุบาสก 4. อุบาสิกา ผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแกล้วกล้าเป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำให้หมู่ให้งาม ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้แลผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม” ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาว่า ผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะ 5 ประการคือ 1) เป็นผู้มีปัญญาเฉียบ

แหลม 2) เป็นผู้ที่ได้รับคำแนะนำดีรวมถึงเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีด้วย 3) เป็นผู้แกล้วกล้า 4) เป็นพหูสูตร 5) ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควรอย่างเหมาะสม

ในทุติยปาปณิกสูตร (องฺ.ติก.(ไทย) 12/20/164) พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของผู้นำโดยนำเอาลักษณะของพ่อค้าเปรียบเทียบกับพระภิกษุเพื่อประสบความสำเร็จของทั้ง 2 ฝ่าย ดังความที่ปรากฏในพระสูตรว่า

"...ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ 3 ประการ ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในโภคทรัพย์องค์ 3 ประการอะไรบ้าง คือ พ่อค้าในโลกนี้ 1. มีตาดี 2. มีธุรกิจดี 3. เพียบ พร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย พ่อค้าชื่อว่ามีหน้าตาดีอย่างไร คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้าว่า "สินค้านี้ซื้อมาเท่านี้ขายไปอย่างนี้จักมีมูลค่าประมาณชื่อว่ามีตาดีเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้า "สินค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าเป็นคนฉลาดซื้อขายสินค้าได้พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างนี้แล พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างไรคือ คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคทรัพย์มาก ย่อมรู้จักพ่อค้าในโลกนี้อย่างนี้ว่า "พ่อค้าผู้นี้แลมีตาดีมีธุรกิจและสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรภรรยาได้ทั้งใช้คืนให้แก่พวกเราได้ตามกำหนด เวลา" คหบดีหรือบุตรคหบดีเหล่านั้นย่อมเชื้อเชิญพ่อค้านั้นด้วยโภคทรัพย์ว่า "นับแต่นี้ต่อไป ท่านจงนำโภคทรัพย์ไปเลี้ยงดูบุตร ภรรยา และใช้คืนให้พวกเราตามกำหนดเวลา" พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัยเป็นอย่างนี้แล พ่อค้าประกอบ ด้วยองค์ 3 ประการ นี้แล ไม่นานนักก็ถือความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไพบูลย์โภคทรัพย์ฉันใด ภิกษุประกอบ ด้วยธรรม 3 ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่นานนักก็บรรลุความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในกุศลธรรม

สรุปได้ว่า ลักษณะผู้นำ จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา คือมีหูตาไว กว้างไกลสามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองเข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี

3.3 หลักธรรมที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม

3.3.1 ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม กลุ่มคนจำนวนมากมักจะเข้าใจกันว่า "เป็นธรรมของพระราชา" หรือ "เป็นหลักปฏิบัติสำหรับพระราชา" เท่านั้น แต่เมื่อวิเคราะห์ตามเจตนารมณ์ของหลักการนี้ตามที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักที่กล่าวถึงที่มาของคำว่า "ราชา" แล้วพบว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ออกแบบหลักการนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับกลุ่มคนที่ได้รับการเรียกขานโดยชื่อว่า "ราชา" เท่านั้น หากทรงมุ่งเน้นให้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับ "กลุ่มคนชนชั้นปกครองหรือผู้นำ" โดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นผู้นำในระดับใดก็ตาม (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2556, หน้า 16)

พุทธทาสภิกขุ (2549, หน้า 22 – 25) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้เป็นอิสระเหนือความทุกข์เหนือปัญหาทุกอย่าง ทุกประการ

1. ทานัง (ทาน) การให้ ในที่นี้หมายถึง ให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งของอะไรต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับโดยตรง มันจึงเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือ ทาน ให้แล้วมันก็มีผลเป็นความผูกพันเป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข

2. สีลัง (สีละ) ภาวะปกติ ไม่มีอะไรวุ่นวาย รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะเช่นนั้นด้วยนี้เรียกว่า สีลัง สีละ

3. ปริจจาคัง (การบริจาค) คือ เป็นการให้แต่เป็นการให้ในภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ มันต่างจากทานัง (ให้อย่างมีผู้รับ) แต่ปริจจาคัง คือ การให้อย่างไม่ต้องมีผู้รับ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรไม่ควรมีอยู่ในตน บริจาคออกไป ๆ นี้เรียกว่าสละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่า “ทาน” มักจะอธิบายไปซ้ำกับคำว่าทานนั้นไม่สำเร็จประโยชน์ “ทาน” ให้ซึ่งวัตถุภายนอกมีผู้รับ “บริจาค” ให้ซึ่งสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ภายในตัวไม่ต้องมีผู้รับ

4. อาชชะวัง (ความซื่อตรง) ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษ เกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้ใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือ ความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้อง ซื่อตรงต่อหน้าที่ ที่จะต้องทำอีกนั่นแหละ ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรงให้เพียงพอ ให้เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์ นี้เรียกว่าความซื่อตรง

5. มัททะวัง (ความอ่อนโยน) ความอ่อนโยนภายนอก คือ อ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคี นี่เป็นความอ่อนโยนภายนอก และความอ่อนโยนภายใน คือ ความอ่อนโยนของจิตใจ คือ จิตที่อบรมไว้ดีแล้วมีความเหมาะสมถูกต้อง อ่อนโยนพร้อมที่จะใช้ทำหน้าที่ใด ๆ ก็ได้ เหมือนขี้ผึ้งที่อ่อนดีแล้ว จะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมะอันสูงขึ้นได้ทุกอย่างทุกประการ จนสำเร็จประโยชน์

6. ตะปัง (วิริยะ) ความพากเพียร ความบากบั่นความก้าวหน้าไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลสและความชั่วโดยประการทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาททั้ง 4 ประการ ก็ได้ เป็นตบะเผาผลาญกิเลส

7. อักโกธัง (ความไม่โกรธ) แปลว่า ไม่กำเริบ ไม่มีความกำเริบในภายใน คือ กลุ้มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอก คือ ประทุษร้ายบุคคลอื่น ไม่กำเริบทั้งภายใน ไม่กำเริบทั้งภายนอก เรียกว่า “อักโกธัง” ทุกคนก็จะรู้จักได้ง่ายไม่ต้องอธิบาย

8. อะวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียนกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นนั้นรู้จักกันดี แต่ที่เบียดเบียนตนเองนี้บางทีก็ไม่ค่อยรู้จัก คือ ถ้าเป็นการกระทำตนเองให้ลำบากเปล่า ๆ ก็เป็นการเบียดเบียนตนเอง เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องทำ ไม่จำเป็นจะต้องทำตนเองให้ลำบาก เหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบากก็ไม่ใช่ว่าเป็นความลำบากที่ว่าเหลือที่จะทนทานหรือจะกระทำได้

9. ขันติ (อดทน) คำนี้บางทีก็แปลว่า ความสมควรมันก็มีความหมายเดียวกันกับ รอได้ คอยได้ เพราะเราอดทนได้ คอยได้ ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่จะทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทน รอไม่ได้ คอยไม่ได้ก็เป็นบ้าตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไหร่จะยิ่งต้องอดทนเท่านั้น อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทน หรือต้องอดทนนั้นไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อยนั้นไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่จะยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยเขามักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ไม่สมประกอบ หรือไม่สามารถใด ๆ เท่ากันทำให้เกิดปัญหาขึ้น ซึ่งทำให้ฝ่ายผู้ใหญ่ต้องอดทน ถึงรู้ไว้ว่าความอดทนเป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไหร่ยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งมีผู้อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไหร่ ยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จจากแนวแห่งความถูกต้อง

10. อวิโรธนัง (ไม่มีอะไรที่พิรุธ) คือ ผิดไปจากทางที่ควรจะเป็น คำว่าไม่มีอะไรพิรุธนี้อาจจะขยายใจความออกไปได้ถึงตัวเป็น สัมมันตะ คือความถูกต้อง 10 ประการ ได้แก่ อริยมรรค มีองค์ 8 ประการ คือ ถูกต้องในความคิดความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพูดจา ถูกต้องในการทำงาน ถูกต้องในการดำรงชีพ ถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการสติ ควบคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิ คือ จิตอันมั่นคง ในที่สุด ก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้ขั้นสุดท้าย และก็ถูกต้องในผล คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้อง นี่คือคำว่า “ไม่มีพิรุธ” คือ มีความถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ทุกอย่างทุกประการ ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง สมกับที่อยู่เป็นข้อรั้งท้ายแล้ว “อวิโรธนะ” ความไม่มีอะไรพิรุธนี้เป็นเรื่องปัญญา

อย่าได้เข้าใจว่าทำไมในทศพิธราชธรรมทั้ง 10 นี้ ไม่มีคำว่า ปัญญา มีข้อปัญญาปัญญาอย่างยิ่งที่ข้อสุดท้าย คือ “อวิโรธนะ” ความไม่มีอะไรพิรุธ เป็นอันว่าหลักสำคัญทั้งหมดมีอยู่ในทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

พระชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน (2552, หน้า 17 -20) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม เป็นคุณธรรมที่โบราณบัณฑิตได้บัญญัติไว้ก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตได้ทรงถือปฏิบัติมาเป็นพระราชจริยาวัตร แม้บุคคลผู้มิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็ควรเจริญรอยตาม โดยนำเอาหลักธรรม 10 ประการนี้ ปฏิบัติในการบริหารการปกครอง เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม และเกิดความสวัสดีในสังคมตามอุดมการณ์แห่งการปกครองยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันว่าคุณสมบัติของนักบริหาร คือ นักปกครองหรือผู้เป็น

ใหญ่ในแผ่นดิน ตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์ตลอดจนนักบริหารหรือนักปกครองทั่วไปที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม มีทั้งสิ้น 10 ประการ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2548, หน้า 240 – 241) ให้ความหมายว่า ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครอง ประกอบด้วย

1. ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

2. ศีล (ความประพฤติดีงาม) คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่งการสุจริต รักษากิตติคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์

3. ปริจจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้าง ถือองค์มีความงามสงบเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดี

6. ตปะ (ความทรงเดช) คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เขามาครอบงำย่ำยีจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร

7. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำกรรมต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจ

8. อวิหิสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษ อาชญาแก่ประชาราษฎร์ เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ (ความอดทน) คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีที่บำเพ็ญโดยชอบ

10. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

กมล ฉายาวัฒนะ (2549, หน้า 42 – 46) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมปฏิบัติ 10 ประการ ของผู้ที่จะเป็นพระราชาที่ดีตามแนวการบริหารในปัจจุบัน อาจนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติที่พึงประสงค์ 10 ประการ สำหรับการเป็นผู้นำหรือผู้บริหารที่ดีแนวปฏิบัติทั้ง 10 ประการดังกล่าว มีสาระสำคัญ คือ ทศพิธราชธรรม เป็นสิ่งจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้มีอิสระเหนือความทุกข์และเหนือปัญหาทุกอย่าง

สุเมธ ตันติเวชกุล (2551, หน้า 1 -5) ได้ให้แนวคิดและหลักการปฏิบัติของการเป็นผู้นำที่ดีตามหลักทศพิธราชธรรมนั้น มีการนำไปปฏิบัติกันในองค์กรของราชการอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้เนื่องจาก การเป็นข้าราชการนั้นมีความหมายถึง ผู้ทำงานให้กับพระราชา ดังนั้น จึงควรที่จะปฏิบัติราชการตามหลักการบริหารของพระราชา ซึ่งหมายถึง พระมหากษัตริย์ นั่นเองดังนั้นหลักการเป็นข้าราชการที่ดีหรือคนดี การเป็นข้าราชการที่ดีและคนดีนั้น จึงควรมีการน้อมนำหลักการบริหารของพระราชามายึดถือปฏิบัติ ดังที่ได้ประมวลไว้ในหนังสือ “หลักธรรม หลักทำ ตามรอยยุคลบาท 10 ประการ” ดังต่อไปนี้

ข้อที่ 1 ทำงานอย่างผู้รู้จริงและมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นในเรื่อง “ความรู้” หรือความเป็นผู้รู้จริง ก่อนที่จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อประชาชนในทุกเรื่อง ทรงศึกษา หาความรู้เป็นอันดับแรก โดยจะทรงค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ศึกษาอย่างละเอียดในแต่ละเรื่อง เมื่อพร้อมแล้วจึงลงมือทำ ทุกคนจึงควรเป็นผู้รู้จริงในการทำงานเพื่อให้ผลงานเป็นที่ยอมรับและบังเกิดผลดีต่อทุกฝ่าย

ข้อที่ 2 มีความอดทน มุ่งมั่น ยึดธรรมะและความถูกต้อง ตลอดระยะเวลา 60 ปีที่ทรงงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือเรื่องความถูกต้องยิ่งกว่าสิ่งใด นอกจากนั้นยังทรงทนเผชิญปัญหานานัปการโดยรับสั่งว่าตามปกติโครงสร้างทั่ว ๆ ไป ของสังคมจะเป็นรูปพีระมิด มีพระเจ้าแผ่นดินเปรียบเหมือนอยู่บนยอดพีระมิด แต่โครงสร้างของสังคมไทยเป็นพีระมิดกลับหัว คือ พระเจ้าแผ่นดินแทนที่จะอยู่บนยอดกลับต้องมารองรับทุกอย่างที่ก้นกรวยแทน ดังที่ได้กล่าวได้ว่า “เพราะฉะนั้น เรื่องความอดทนนั้น ขอให้มองพระเจ้าอยู่หัวไว้แล้วพยายามทำตามให้ได้”

ข้อที่ 3 ความอ่อนน้อมถ่อมตน เรียบง่าย และประหยัด พระบรมฉายาลักษณ์ที่ประชาชนชาวไทยพบเห็นจนชินตา ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฉลองพระองค์สูทแบบเรียบง่าย สะพายกล้องที่พระศอ ในพระหัตถ์เต็มไปด้วยเอกสาร น้อมพระวรกายไปหาประชาชนเพื่อทรงสอบถามทุกข์สุขและปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมักจะทรงประทับบนพื้นเดียวกับประชาชนเสมอ ข้าราชการจึงสมควรปฏิบัติตนในข้อนี้ให้ได้

ข้อที่ 4 มุ่งประโยชน์คนส่วนใหญ่เป็นหลัก ตลอดระยะเวลา 60 ปี ที่ทรงงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยึดถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง โดยไม่คำนึงถึงพระวรกายเลยแม้แต่น้อย ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ได้เล่าไว้ในหนังสือว่า “เคยเข้าไปขอพระราชทานพร บอกวันนี้วันเกิดพระพุทธเจ้าค่ะ ขอพระราชทานพร พระราชทานพรว่าอย่างไร ขอให้มีร่างกายที่แข็งแรงเพื่อสามารถทำประโยชน์ให้กับคนอื่นเขาได้ ขอให้ความสุขจากการทำงาน และขอให้ได้รับความสุขจากผลสำเร็จของงานนั้น” เห็นได้ว่า ทุกสิ่งในพระราชดำริ และที่ทรงปฏิบัติเป็นไรเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมทั้งสิ้น

ข้อที่ 5 รับฟังความเห็นของผู้อื่นและเคารพความคิดที่แตกต่าง ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กล่าวไว้ในหนังสือว่าในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาปี 2546 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเตือนทุกฝ่ายให้ “นั่งปรึกษาหารือกัน ฟังเขาแสดงเหตุแสดงผลออกมา แล้วเราแสดงเหตุแสดงผลออกไป แล้วดูซิเหตุผลอันไหนจะยอมรับได้ถูกต้องมากกว่า และเมื่อตกลงกันแล้วก็เลิกเถียงกันลงมือปฏิบัติเลย” โดยเฉพาะเมื่อจะทำอะไรให้นึกถึงบ้าน ซึ่งก็คือ “บ้านเมือง” หรือ “แผ่นดินไทย” ให้มากที่สุด

ข้อที่ 6 มีความตั้งใจจริงและขยันหมั่นเพียร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งมั่นในเรื่องที่ทรงปฏิบัติมาก ทรงงานทุกวันไม่มีวันเสาร์ วันอาทิตย์ ไม่มีกลางวัน กลางคืน และทรงเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านดนตรี ด้านกีฬา ด้านการเกษตร และอื่น ๆ ซึ่งผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าราชการจึงต้องมีจิตสำนึกในการบริการ มีความขยัน และตั้งใจปฏิบัติงานเพื่อประชาชน

ข้อที่ 7 มีความสุจริตและความกตัญญู ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ในเรื่องของความกตัญญูต่อพระราชมารดา ต่อแผ่นดิน และต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์โดยเฉพาะส่วนรวม ทรงเตือนเพื่อให้ยึดสิ่งนี้ไว้เพราะเป็นเรื่องที่จำเป็นมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่ง

ข้อที่ 8 พึ่งตนเอง ส่งเสริมคนดีและคนเก่ง พึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจพอเพียง คือ การวางเส้นทางชีวิตของตนเองให้เรียบง่าย ธรรมดา และเดินสายกลาง เป็นทฤษฎีสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ประชาชนชาวไทย โดย ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กล่าวไว้ในหนังสือว่า “เศรษฐกิจพอเพียงนี้ พระเจ้าอยู่หัวบอกว่าคำที่สำคัญที่สุดในเรื่องราวที่อธิบายมานี้คือคำว่า “พอ” ทุกคนต้องกำหนดเส้นความพอใจให้กับตนเองให้ได้ และยึดเส้นนั้นไว้เป็นมาตรฐานของตนเอง”

ข้อที่ 9 รักประชาชน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรักประชาชน และทำงานเพื่อประชาชน ครั้งหนึ่งมีรับสั่งกับ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ว่าทรง “ทำราชการ” ดังนั้น คนที่ “รับราชการ” ซึ่งถือว่ารับงานของราชามาทำต่อ สิ่งแรกที่ต้องทำคือ ต้องรักประชาชน และทำงานเพื่อประชาชน เฉกเช่นเดียวกับพระองค์

ข้อที่ 10 การเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กล่าวไว้ในหนังสือ “รู้ไหม บ้านเมืองอยู่รอดมาได้ทุกวันนี้เพราะอะไร เพราะคนไทยเรายัง “ให้กันอยู่” ทั้งนี้เพราะคนในครอบครัวยังรักและดูแลกัน คนในชุมชนยังเอื้อเฟื้อกัน ข้าราชการยังให้บริการแก่ประชาชนและทุกคนยังรวมตัวช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งยากจะหาได้ที่ไหนในโลกนี้”

สรุปได้ว่า ผู้นำและนักปกครองควรที่จะหลักทศพิธราชธรรมมาใช้ในการบริหารและปกครองบริวารของตนในสังคมหรือในองค์กรที่ตนเองรับผิดชอบ ก็จะทำให้เกิดความอยู่ดีมีสุขและเจริญเติบโตก้าวหน้า ถ้าบุคคลใดสามารถนำเอาไปใช้ได้ครบทุกข้อ หรือว่าข้อใดข้อหนึ่งย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งส่วนรวมและยังเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีทั้งของชาติและคนดีของสังคมอีกด้วย ซึ่งหลักทศพิธราชธรรมนั้นไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ยังสามารถนำไปปรับใช้ได้ในทุกบุคคล หากปฏิบัติแล้วจะส่งผลให้เกิดความสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

3.3.2 หลักสัปปุริสธรรม

เป็นข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บริษัทตามโอกาสสถานที่ต่าง ๆ กัน ซึ่งคุณสมบัติของผู้นำที่ดีในความหมายของพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วย 7 ประการ ในชีวิตประจำวันนั้น ถ้าหากใครมีคุณธรรมของมนุษย์ที่แท้ 7 ประการนี้ และสามารถประพฤติได้อย่างถูกต้องตามหลักการเหล่านี้โดยสมบูรณ์แล้ว ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีพระพุทธเจ้ายกย่องว่าเป็น “สัตบุรุษ” หรือ “คนดีแท้” หรือ “มนุษย์โดยสมบูรณ์” การกระทำหรือพฤติกรรมของเขามีความเหมาะสมถูกต้องปราศจากความผิดพลาดนำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคมไทย โดยส่วนรวมย่อมเอื้ออำนวยประโยชน์สันติสุขแก่สังคมนั้น

1. ความหมายของหลักสัปปุริสธรรม

สัปปุริสธรรม เป็นธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ในการนิยามความหมายของสัปปุริสธรรม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี) (2509, หน้า 12) กล่าวว่า สัปปุริสธรรม 7 หมายถึง คุณธรรม 7 ประการ ที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมบุคคลนั้นให้เป็นสัปปุริสธรรมที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำคนให้เป็นผู้สงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2538, หน้า 276) ได้ให้ความหมายว่า สัปปุริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษมี 7 ประการ คือ 1) ธัมมัญญุตา คือ รู้หลักหรือรู้จักเหตุ 2) อัตถัญญุตา คือ รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล 3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน 4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ 5) กาลัญญุตา คือ

รู้จักกาลเวลา 6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักสังคม ชุมชน 7) ปุคคสัญญุญา คือ รู้จักบุคคลคุณธรรม 7 ประการ อันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง 7 ประการนี้ เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันอย่างสมบูรณ์ ที่จะทำให้ผู้นำสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติการในภาระงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย

พระสามารถ อานนฺโท (2548, หน้า 33 – 34) ได้อธิบายว่า หลักสัปปุริสธรรม 7 หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี บุคคลที่มีคุณธรรมประจำใจ โดยยึดหลักสัปปุริสธรรม เป็นหลักในการดำเนินชีวิตบุคคลที่ยึดเอาหลักสัปปุริสธรรมเป็นธรรมประจำใจยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ดี เพราะเป็นผู้มีเหตุผลมีผลในการปฏิบัติตน เมื่อบุคคลรู้จักเหตุผลแล้ว การปฏิบัติตนก็เพียบพร้อมด้วยความดี คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล แล้วบุคคลนั้นเป็นคนดี คือสัตบุรุษในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนดี เพราะเป็นผู้รักสงบ รักความเที่ยงธรรม รู้จักหน้าที่ของตน รู้จักกาลเทศะ มีเหตุมีผลในการทำงาน โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองคนอื่น จะสามารถบริหารงานได้อย่างราบรื่น

ในสัปปุริสสูตร อุปริปัญญาสก์ มัชฌิมนิกาย ปรากฏพุทธโอวาทเรื่องธรรมของคนดี (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษยชาติ มีธรรมะหรือคุณสมบัติที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม 7 ประการ คือ

1. ธัมมัญญุตา รู้หลักการ เมื่อดำรงตำแหน่ง มีฐานะหรือจะทำอะไรก็ตาม ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎเกณฑ์กติกาที่เกี่ยวข้อง เช่น อย่างผู้ปกครองประเทศชาติก็ต้องรู้หลักรัฐศาสตร์ และรู้กฎกติกาของรัฐ คือ กฎหมาย ตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา แล้วก็ยืนอยู่ในหลักกการ ตั้งตนอยู่ในหลักการให้ได้ชุมชน สังคม องค์กร หรือกิจการอะไรก็ตาม ก็ต้องมีหลักการ มีกฎ มีกติกาที่ผู้นำจะต้องรู้ชัด แล้วก็ตั้งมั่นอยู่ในหลักการนั้น

2. อัตถัญญุตา รู้จุดหมาย ผู้นำถ้าไม่รู้จุดหมายก็ไม่รู้ว่าจะนำคนและกิจการไปไหน นอกจากรู้จุดหมาย มีความชัดเจนในจุดหมายแล้ว จะต้องมีความแน่วแน่มุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงจุดหมายด้วย ข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก เมื่อใจมุ่งจุดหมายแม้มีอะไรมากระทบกระทั่ง ก็จะไม่หวั่นไหว อะไรไม่เกี่ยวข้อง ไม่เข้าเป้า ไม่เข้าแนวทางก็ไม่มัวว่อนวาย ใครจะพูดว่าด่าเหน็บแนมเมื่อไม่ตรงเรื่อง ก็ไม่ถือสา ไม่เก็บเป็นอารมณ์ ไม่ยุ่งกับเรื่องจุกจิกไม่เป็นเรื่อง เอาแต่เรื่องที่เข้าแนวทางสู่จุดหมาย ใจมุ่งสู่เป้าหมาย อย่างชัดเจน และมุ่งมั่นแน่วแน่

3. อัตตัญญุตา รู้ตน คือ ต้องรู้ว่าตนเองคือใครมีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใดมีคุณสมบัติมีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีข้อยิ่งข้อหย่อน จุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาปรับปรุงตัวเอง ให้มีคุณสมบัติความสามารถยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่ใช่ว่าเป็นผู้นำแล้วจะเป็นคนสมบูรณ์ไม่ต้องพัฒนาตนเอง ยิ่งเป็นผู้นำยิ่งต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลาให้ทำได้ดียิ่งขึ้นไป

4. มัตตัญญุตา รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี หมายความว่าต้องรู้จักขอบเขตขีดขั้นความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่าง ๆ ท่านยกตัวอย่าง เช่น ผู้ปกครองบ้านเมืองรู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาญา และการเก็บภาษีอากร เป็นต้น ไม่ใช่เอาแต่จะให้ได้อย่างใจ ต้องรู้จักว่าในการกระทำนั้น ๆ หรือในเรื่องราวนั้น ๆ มีองค์ประกอบหรือมีปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องบ้าง ทำแค่ไหนองค์ประกอบของมันจะพอดี ได้สัดส่วนพอเหมาะ การทำการต่าง ๆ ทุกอย่างต้องพอดี ถ้าไม่พอดีก็พลาดความดี จึงจะทำให้เกิดความสำเร็จที่แท้จริง ฉะนั้นจะต้องรู้องค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องและจัดให้ลงตัวพอเหมาะพอดี

5. กาลัญญุตา รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ลำดับ ระยะ จังหวัด ปริมาณ ความเหมาะของเวลาว่า เรื่องนี้จะลงมือตอนไหน เวลาไหนจะทำอะไรอย่างไร จึงจะเหมาะ ดังจะเห็นว่าแม้แต่การพูดจาก็ต้องรู้จักกาลเวลา ตลอดจนรู้จักวางแผนงานในการใช้เวลา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ เช่น วางแผนว่าสังคมมีแนวโน้มจะเป็นอย่างนี้ในเวลาข้างหน้าเท่านั้น และหตุการณ์ทำนองนี้จะเกิดขึ้น เราจะวางแผนรับมือกับสถานการณ์นั้นอย่างไร

6. ปริสัญญุตา รู้ชุมชน คือ รู้สังคม ตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวาง คือ รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความต้องการโดยเฉพาะถ้าจะช่วยเหลือเขา ก็ต้องรู้ปัญหารู้ความต้องการของเขา แม้แต่ชุมชนย่อย ๆ ถ้าเราจะช่วยเหลือเขา เราต้องรู้ความต้องการของเขา เพื่อสนองความต้องการได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด

7. ปุคคลัญญุตา รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานร่วมการร่วมไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสม และได้ผล ตลอดจนสามารถบริการให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการ รู้ว่าจะใช้วิธีสัมพันธ์พูดจาแนะนำติชมหรือจะให้เขายอมรับได้อย่างไร โดยเฉพาะในการใช้คน ซึ่งต้องรู้ว่าคนไหนเป็นอย่างไร มีความถนัดอัธยาศัยความสามารถอย่างไร เพื่อใช้คนให้เหมาะกับงาน

สรุปได้ว่า สัปปุริสธรรม 7 คือ คุณธรรมที่สำคัญ สำหรับสัปปุริสชน หรือคนดี และเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรม 7 ประการ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู้ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าได้เป็นคนสมบูรณ์แบบ

2. ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม

ในการศึกษาภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาให้ทราบถึงองค์ประกอบของหลักสัปปุริสธรรม ซึ่งมี 7 ประการ ดังนี้

1. ภาวะผู้นำด้านธัมมัญญุตา คือ เป็นผู้นำที่รู้หลักการ รู้หลักความจริง

ธัมมัญญุตา ความรู้จักธรรม รู้หลักความจริง หลักการ หลักเกณฑ์ กฎธรรมดา กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล กล่าวคือ ผู้นำนั้นจะเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักหน้าที่ รู้งาน รู้กฎ กติกาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานเหล่านี้ให้ชัดเจน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวว่า ธัมมัญญุตา หมายถึง การรู้ธรรม ดังความที่ปรากฏในธัมมัญญูสูตร (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/65/146) ว่า ภิกษุที่เป็นผู้รู้เหตุ รู้เรื่องนวังสัตถุศาสน์ คือ คำสอนพระศาสดาอันเป็นศาสนธรรม มีองค์ประกอบอยู่ 9 ประการ หรือที่เรียกว่า รู้ธรรมคำสอนในพระไตรปิฎก คือ หลักปริยัติธรรมนั่นเอง ซึ่งได้แก่ การรู้เรื่องพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเจริญ หลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนที่สำคัญ คือ นวังคสัตถุศาสน์ 9 ประการ ได้แก่

1) สุตตะ คือ พระสูตรต่าง ๆ

2) เคยยะ คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา

3) เวยยากรณะ คือ พระอภิธรรมทั้งหมด

4) คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา

5) อุทาน คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยความโสมนัส

6) อิติวุตตกะ คือ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้”

7) ชาดก คือ พระสูตรที่แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

8) อัพภูตธรรมม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์

9) เวทัลละ คือ พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้และถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นต้น

นวังคสัตถุศาสน์นี้ เป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของการศึกษาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้รู้ธรรมต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในหลักนวังคสัตถุศาสน์นี้ แล้วจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้รู้ธรรม หรือเหตุแห่งความเจริญการรู้หลักกการ รู้งาน รู้กติกาต่าง ๆ อย่างถูกต้องนี้ ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของคนดีที่ต้องรู้หลักการ และกฎเกณฑ์ของวิธีการทั้งหลายให้ชัดเจนในทางปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่าง ๆ อย่างถูกต้องนำพามวลชน และองค์กรไปสู่จุดหมายอย่างถูกต้อง ผู้นำจะต้องมีหลักธัมมัญญุตา กล่าวคือ จะต้องรู้หลักการ รู้งาน และกฎกติกาอย่างถูกต้อง จึงสามารถวางแผนงานและนโยบายได้อย่างถูกต้อง เพื่อนำพามวลสมาชิกและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ผู้นำหมู่คณะเมื่อเข้าใจหลักการกฎเกณฑ์หรือเป็นผู้รู้เหตุผลเหล่านี้แล้ว ย่อมจะนำพาผู้อื่นไปในทิศทางที่ดี และประสบกับความสำเร็จ สามารถนำหมู่คณะให้รอดพ้นจากความหายนะต่าง ๆ ได้ และสามารถนำพาหมู่คณะไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องและปลอดภัยได้เสมอ

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญทั้งหลายของภิกษุในพระพุทธศาสนา ทรงยกเป็นอุปมาเปรียบกับภิกษุที่จะเข้าถึงฝั่งพระนิพพาน มีความเจริญในพระธรรมวินัย ได้นั้น ว่าจะต้องประกอบด้วยลักษณะ 11 ประการ เช่นเดียวกับนายโคบาลผู้ประสบความสำเร็จ ต้องรู้จักบริหารจัดการฝูงโค ดังความที่ปรากฏในโคบาลสูตร (ม.มู. (ไทย) 12/346/388) ตอนหนึ่งว่า

นายโคบาลประกอบด้วยองค์ 11 ประการ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้เป็นผู้จักรูปฉลาดในลักษณะเป็นคอยเขี่ยไข่ขาง ปิดบังแผล สุมควันให้ รู้จักท่า รู้จักให้โคดื่มน้ำ หรือยังรู้จักทางฉลาดในสถานที่โคเที่ยวหากิน รู้จักรีดนมให้เหลือไว้ รู้จักการบูชาโคที่เป็นพ่อฝูงเป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก

ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ 11 ประการนี้ เป็นผู้สมควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำให้ฝูงโคเจริญได้ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลที่ประกอบด้วยองค์ 11 ประการเหล่านี้แล้ว ควรจะรักษาหมู่โคและทำให้หมู่โคเจริญได้ด้วยองค์ 11 ประการ จากพุทธพจน์นี้ มีคำอธิบายแนวทางของการเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์เพื่อขยายความคุณสมบัติ (สุรศักดิ์ ม่วงทอง, 2543, หน้า 40 – 41) ดังนี้

1) การรู้จักรูป คือ ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะของสมาชิกขององค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการของมวลสมาชิก

2) ฉลาดในลักษณะ คือ เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็จะสามารถพิจารณาเพื่อการจัดสรรตำแหน่งงานให้เหมาะสมกับบุคคล การทำงานภายใจการแนะนำมอบหมายนั้นก็สัมฤทธิ์ผล

3) คอยเขี่ยไข่ขาง คือ ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพในการแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

4) คอยปิดบังแผล คือ ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหายอันเป็นการทำลายชื่อเสียงสมาชิก ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

5) สุมควัน คือ ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตนเองแก่ผู้อื่นอย่างถูกต้อง

6) รู้จักท่า (น้ำ) คือ ผู้นำจะต้องแสวงหาความรู้ รู้จักความคิดในการทำงานมีคณะทำงานที่ดี มีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

7) รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง คือ ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของสมาชิกด้วยการอบรมเพิ่มพูนความรู้ ฝึกฝนทักษะอาชีพ

8) การรู้จักทาง คือ ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการ ขณะเดียวกันก็จะต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

9) ฉลาดในสถานที่โคจร คือ ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่มด้วยการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์

10) รีดนมให้เหลือไว้ คือ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความพอเหมาะพอดีรักษาสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

11) การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูงหรือจ่าฝูง คือ ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนเองให้เด่นชัดด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดีมีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือต่อผู้นำและเป็นกำลังภายในใจ การกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม และมวลสมาชิก

จะเห็นได้ว่า ผู้นำจะต้องมีหลักธัมมัญญุตา กล่าวคือ จะต้องเป็นผู้รู้หลักการรู้งานและกติกาอย่างถูกต้อง จึงสามารถวางแผนและนโยบายได้อย่างถูกต้อง เพื่อนำพามวลสมาชิกและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

ผู้นำหมู่คณะนั้นเมื่อเข้าใจในหลักการกฎเกณฑ์หรือเป็นผู้ที่มีเหตุผลเหล่านั้นแล้ว ย่อมจะนำพาผู้อื่นไปในทิศทางที่ดีและประสบกับความสำเร็จ สามารถนำหมู่คณะให้รอดพ้นจากความหายนะต่าง ๆ ได้ ดังเรื่องของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยานกกระจาบ ที่นำพาหมู่คณะรอดพ้นจากการดักจับของนายพราน ดังปรากฏเรื่องใน “สัมโมทมานชาดก” (ขุ.ชา.จตฺตารีส. (ไทย) 27/33/14) ว่า

ครั้งนั้นพระยานกกระจาบได้นำพาบริวารไปหากินรายราวป่าแห่งหนึ่งและได้ถูกนายพรานคอยดักจับบริวารของตนอยู่บ่อย ๆ จึงสังเกตุและพิจารณาก็ทราบว่าบริวารของตนถูกนายพรานดักจับด้วยข่าย ดังนั้น พระยานกกระจาบจึงได้เรียกบริวารประชุมกันและได้กล่าวกับบริวารว่าพวกเราเมื่อถูกข่ายของนายพรานแล้ว จงพร้อมใจกันออกแรงบินยกข่ายให้ขึ้นไปบนยอดไม้

บริวารนกเหล่านั้น เมื่อถูกข่ายแล้วจึงได้พร้อมกัน ทำตามที่ประชุมตกลงกันไว้ ในที่สุดพวกนกกระจาบเหล่านั้นก็รอดพ้นจากความตาย เพราะเหตุที่พระยานกกระจาบที่เป็นผู้นำมีความรอบรู้ในเหตุ หลักการและวิธีการ ในอันจะนำหมู่คณะของตนให้พ้นจากภัยอันตรายได้ นั่นคือการใช้ความสามัคคี พร้อมใจกันบินขึ้นเพื่อที่จะยกข่ายนั้นให้ลอยขึ้นไปบนยอดไม้ และในที่สุดนกเหล่านั้นก็พ้นจากความตายได้ เพราะผู้นำมีหลักการ รู้งานอย่างถูกต้องตามหลักธัมมัญญุตา จึงจะสามารถนำพาหมู่คณะไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง และปลอดภัยได้เสมอ

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำด้านธัมมัญญุตา เป็นผู้นำที่จะต้องรู้หลักการ ยึดหลักการรู้กฎเกณฑ์ รู้งานอย่างถูกต้อง แล้วตั้งตนอยู่ในหลักการที่เกี่ยวข้อง อย่างชัดเจนและถูกต้องตามหลักธัมมัญญุตา ผู้นำนั้นก็จะสามารถนำพาหมู่คณะมวลชนหรือสังคมไปสู่ความปลอดภัย ความสงบสุขและเจริญก้าวหน้าตามจุดหมายที่วางไว้ได้ สามารถจัดทำนโยบายสอดคล้องกับการบริหารงาน แสดงภาวะผู้นำต่อเพื่อนร่วมงานด้วยความเอื้อเฟื้อ สนใจไต่ถามทุกข์สุข และใช้หลักกัลยาณมิตรเป็นแบบอย่างที่ดี

2. ภาวะผู้นำด้านอัตถัญญุตา คือ เป็นผู้นำที่รู้จักผล

ผู้นำด้านอัตถัญญุตา เป็นผู้นำที่รู้จักผล รู้เป้าหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ อัตถัญญุตา ความรู้จักอรรถประโยชน์ รู้ความมุ่งหมายประโยชน์ที่ประสงค์ กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักผล ผู้นำต้องรู้จักเป้าหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์องค์กรว่าจะไปทางไหนเพื่อประโยชน์อะไร เพื่อสามารถดำเนินการไปได้อย่างถูกต้องตามเป้าหมายนั้น

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อัตถัญญุตา คือความเป็นผู้รู้อรรถ รู้จักจุดหมาย รู้ประโยชน์ ดังพุทธพจน์ (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/65/146) ว่า

ภิกษุที่รู้จักผลว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้มีความรู้เรื่องเนื้อความ ใจความ ความมุ่งหมายและประโยชน์ ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่า ภิกษุในธรรมวินัยเป็นผู้รู้ความหมายแห่งภาษิต คือ ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์นั้นนี้ เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี่เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ หากภิกษุไม่รู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้นเลยว่านี้ เป็นความหมายแห่งภาษิตนั้น ๆ ว่านี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ ฉะนั้น ควรเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นอัตถัญญุตา

พระสามารถ อานนฺโท (2548, หน้า 60) กล่าวถึงการรู้จุดหมายหรือเป้าหมายนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากอีกประการหนึ่ง สำหรับบุคคลที่เป็นคนดี หากเป็นผู้รู้ในความมุ่งหมายหรือผลที่ปรากฏเกิดขึ้นในสังคม และวางแผนในการสร้างสรรค์หรือแก้ไขในเหตุการณ์นั้น ๆ แล้วย่อมจะเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง และเชื่อถือจากบุคคลในสังคม หากบุคคลใดปฏิบัติตามหลักอัตถัญญุตา ย่อมเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองทุกอย่างทะลุปรุโปร่งสามารถนำพาหมู่คณะหรือมวลชน และองค์กรไปสู่ความเจริญ และประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ การรู้จุดหมายหรือเป้าหมายนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากอีกประการหนึ่งสำหรับบุคคลที่เป็นผู้นำ หากไม่เข้าใจในจุดหมายหรือความมุ่งหมายของการกระทำแล้ว จะชื่อว่าเป็นผู้นำที่ดีไม่ได้ ดังเรื่องที่ปรากฏใบโรสหัสสชาดก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระสารีบุตรและอาจารย์กับศิษย์ มีใจความว่า

ครั้งนั้น พวกเธอเล่าเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักศิลาและออกบวชเป็นฤาษี เจริญฌาน อภิญญา มีบริวาณ 500 รูป พอถึงฤดูฝน ศิษย์คนโตจึงได้พาบริวารครึ่งหนึ่งไปอยู่ในถิ่นของมนุษย์ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์กำลังจะสิ้นชีวิตพอดี ลูกศิษย์ที่อาศัยอยู่กับท่านจึงถามท่านว่าข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านได้คุณพิเศษชนิดไหน อาจารย์จึงตอบว่า ไม่มีแม้แต่น้อย แล้วท่านก็ได้เสียชีวิตลง ไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะท่านได้เจริญสมาธิจนถึงฌาน ตามคุณธรรมที่ท่านได้

เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดในสกุลอุทิจจพราหมณ์ เมื่อเจริญวัยแล้ว เมื่อถูกศิษย์เหล่านั้น ได้ฟังคำที่อาจารย์ตอบว่า คุณพิเศษไม่มีแม้แต่น้อยจึงพากันเข้าใจในคำตอบของท่านว่า ไม่มีคุณธรรมพิเศษอะไร ๆ แม้แต่น้อย จึงไม่พากันทำสักการะความเคารพอาจารย์ เมื่อศิษย์ผู้ใหญ่กลับมาจากที่อยู่ของมนุษย์จึงได้ถามศิษย์คนรองว่า ท่านอาจารย์ไปที่ไหน

ศิษย์ตอบว่า อาจารย์ของเราเสียชีวิตแล้ว ศิษย์ผู้ใหญ่จึงได้ถามอีกว่า พวกเราได้ถามถึงคุณพิเศษของอาจารย์หรือไม่ ตอบว่า ถาม และท่านตอบว่า ไม่มีแม้แต่น้อย เหตุนั้น พวกเราจึงไม่ทำความเคารพท่าน ฝ่ายศิษย์ผู้ใหญ่จึงได้กล่าวว่า พวกท่านไม่รู้ความหมายของถ้อยคำของอาจารย์ท่านได้ฌาน อากิญจัญญายตนะสมาบัติแล้ว ศิษย์เหล่านั้นก็ไม่เชื่อในถ้อยคำของเขา แม้จะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่า

พระโพธิสัตว์ทราบเหตุนั้น จึงคิดได้ว่า คนเหล่านี้เป็นคนอันธพาล ไม่เชื่อในถ้อยคำของศิษย์คนใหญ่ จากนั้นจึงได้ยืนอยู่ในอากาศด้วยอานุภาพอันใหญ่ แล้วกล่าวว่า แม้จะมีผู้มาประชุมกันตั้ง 1,000 คน พวกเหล่านั้น ให้พิจารณาตั้ง 100 ปี ก็ไม่มีปัญญาทราบได้ แต่บุรุษผู้มีปัญญารู้แจ้งในถ้อยคำความมุ่งหมายของเรากล่าวเพียงผู้เดียวเท่านั้น ประเสริฐว่า (ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) 27/99/41)

ในชาดกนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลรู้จักความมุ่งหมาย หรือรู้จักผลของถ้อยคำหรือการกระทำนั้น ๆ เป็นบุคคลที่ประเสริฐควรแก่การยกย่อง ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระ และแต่งตั้งท่านไว้ในฐานะอัครสาวกระดับผู้นำอันเป็นฐานะที่เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของท่านในความเป็นผู้รู้ผล แม้แต่ในทางสังคมหรือราชอาณาจักรก็เช่นเดียวกัน บุคคลที่เป็นผู้นำนั้นหากเป็นผู้รู้ในความมุ่งหมายหรือผลที่ปรากฏเกิดขึ้นในสังคม และวางแผนในการสร้างสรรค์หรือแก้ไขเหตุการณ์นั้น ๆ แล้ว ย่อมจะเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและเชื่อถือจากบุคคลในสังคม

ผู้นำตามหลักอัตถัญญุตานี้ สามารถคาดการณ์และวางแผนในการทำงาน การแก้ไขการพัฒนาตนเองและสังคมได้โดยการใช้หลักการนี้ เช่น เมื่อเวลาที่ประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พบเห็นบุคคลทำบาปอกุศล หรือกระทำคุณความดี ขยันศึกษาเล่าเรียนก็จะสามารถที่จะคาดผลล่วงหน้าได้ว่า เหตุอย่างนี้จะต้องส่งผลอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่า รู้ผลระหว่างเหตุกับผลนี้ นับว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แต่ละคนเงื่อนกัน เมื่อกล่าวถึงข้อหนึ่งก็กระเทือนถึงอีกข้อหนึ่ง เหตุกับผลจึงเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เหตุอย่างไร ผลก็อย่างนั้น

ด้วยเหตุนี้ เหตุผลจึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับความเป็นผู้นำ จะเป็นเรื่องความเสื่อมหรือความเจริญขึ้นอยู่กับผู้นำมีเหตุผลหรือไม่ ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้ที่ข้ามถึงฝั่ง คือ พระนิพพาน ด้วยนายโคบาลผู้ต้อนโคข้ามฝั่ง ซึ่งนายโคบาลนั้นมีทั้งผู้ที่มีความฉลาดใคร่ครวญ ในเหตุผล และผู้ไม่มีการใคร่ครวญ อย่างมีเหตุผลหรือจุดหมายดังปรากฏในพระสูตรเรื่องจุฬโคปาลสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีปัญญาทราม ไม่คำนึงถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดู ไม่ตรวจตราดูฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้อนฝูงโคข้ามไปฝั่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยไม่ถูกท่าเลย ทันใดนั้น ฝูงโคได้ว่ายเวียนวนในท่ามกลางกระแสแม่น้ำคงคา ถึงความวอดวายเสียที่ตรงนี้เอง ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งที่ไม่ฉลาดต่อโลกนี้และโลกหน้า ไม่ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมฤตยูไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมฤตยู ชนเหล่าใดจะสำคัญ สิ่งที่ควรฟังควรเชื่อต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนี้ไม่เป็นประโยชน์ และให้ทุกข์แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนานเช่นนั้น เหมือนกันภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลชาวมคธผู้มีปัญญา นึกถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดูฝน ได้ตรวจตราฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้แล้ว เริ่มต้อนฝูงโคให้เข้าไปฝั่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยถูกท่าทีเดียว เขาขับต้นเหล่าโคอุสภเป็นโคพ่อฝูง เป็นโคนำหน้าฝูงข้ามไปก่อน มันได้ว่ายตัดตรงกระแสน้ำคงคาถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้นจึงต้อนโคอื่น โคที่ใช้การได้ โคที่พอจะฝึกได้ ต้อนโคผู้เป็นโคเมียรุ่นคะนอง ต้อนลูกโคและโคที่ซูบผอม มันได้ว่ายตัดตรงกระแสแม่น้ำคงคาถึงฝั่งโดยสวัสดี (ม.มู. (ไทย) 12/350 – 352/386)

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำอัตถัญญุตา จะต้องเป็นผู้นำที่รู้จุดหมาย รู้เป้าหมาย รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจน แล้วมุ่งสู่จุดหมาย เป้าหมายนั้นตามหลักอัตถัญญุตา ผู้นำนั้นก็จะเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล

3. ภาวะผู้นำด้านอัตตัญญุตา คือ เป็นผู้นำที่รู้ตน

อัตตัญญุตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นการรู้ที่จะประพฤติและปรับปรุงแก้ไข กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักตน กล่าวคือ รู้ว่าตนเองมีคุณสมบัติ มีความสามารถอย่างไร และต้องรู้จักพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องสำรวจตนเองอยู่เสมอว่า ตนเองมีจุดอ่อนจุดแข็งอะไร แล้วดำเนินการปรับปรุงจุดอ่อนของคน ในขณะเดียวกัน ก็พัฒนาจุดอ่อนจุดแข็งของตนให้ดีขึ้นเรื่อยไป ผู้นำที่ดีควรมีการพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งโลกอย่างแท้จริง เพื่อให้สามารถนำพามวลชนและองค์กรไปสู่จุดหมายได้ตามเป้าหมายที่วางไว้พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อัตตัญญุตา หมายถึง การรู้จักตนเกี่ยวกับศรัทธา ศีลจาคะ สุตะ ปัญญา เป็นต้น ดังปรากฏในธัมมัญญูสูตร (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/65/146) ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักตน คือ รู้ว่าตนเองนั้นมีศรัทธา ความเชื่อ มีศีลมีระเบียบวินัยมีสุตตะ คือ การศึกษาเล่าเรียน ได้ยิน ได้ฟัง มีจาคะ การสละ แบ่งปัน การปล่อยวาง มีปัญญาความรู้ ความสามารถอยู่ประมาณเท่าใดบ้าง แล้ววางตนให้เหมาะสมกับฐานะภาวะ ความรู้ความสามารถของตนเอง ไม่ทำให้เกินความรู้ความสามารถของตนเองเรียกว่า ผู้รู้จักตน

การรู้ตนในแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ก็คือ การรู้หลักความเจริญอย่างประเสริฐหลักความเจริญของอารยชนตามคุณธรรมที่เรียกว่า อารยวัฒิ 5113 ดังต่อไปนี้

1) ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความเจริญความดีความงามอันมีเหตุผล

2) ศีล ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต

3) สุตะ การเล่าเรียน สดับฟัง ศึกษาหาความรู้

4) จาคะ การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว

5) ปัญญา ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล คือ รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

จากพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติของคนดี ย่อมสามารถควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ของตนเองได้อย่างถูกต้อง ตามหลักความเจริญอย่างประเสริฐหรืออารยวัฒิ 5 กล่าวคือ เป็นผู้ที่รู้ตนเองทั้งในด้านคุณภาพทางความสามารถที่จะประกอบกิจการงานได้อย่างถูกต้อง และด้านคุณภาพจิตใจที่สามารถเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมที่ถูกต้องสมควรแก่การยกย่องของบุคคลทั้งหลาย

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำด้านอัตตัญญุตา เป็นผู้มีคุณธรรม เป็นผู้ที่รู้จักตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้นำวิสัยทัศน์ สามารถใช้แรงจูงใจ กระจายวิสัยทัศน์ไปยังบุคคลต่าง ๆ ได้ มีจิตใจโอบอ้อมอารี เสียสละ มีความรับผิดชอบสูงและมีคุณธรรม แค่ไหน เพียงไร แล้วต้องประพฤติตนเป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงให้สมกับภาวะนั้น ๆ และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น ต่อไปย่อมทำให้ผู้นำนั้นสามารถนำพามวลชน หมู่คณะ องค์กร และสังคมไปสู่ความสงบสุข และเจริญก้าวหน้าต่อไป

4. ภาวะผู้นำด้านมัตตัญญุตา คือ เป็นผู้นำที่รู้จักประมาณ

ความรู้จักประมาณ หมายถึง ความพอดี กล่าวคือ ต้องรู้จักขอบเขตความพอเหมาะในการทำงานเรื่องต่าง ๆ ดังนั้น ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องรู้จักความพอเหมาะพอควรในการที่จะทำกิจการทุกอย่างให้ลุล่วงไปด้วยดีตามเป้าหมายที่วางไว้ เช่น ภิกษุรู้จักประมาณและรู้จักบริโภคปัจจัยสี่กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักประมาณ

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าว มัตตัญญุตา หมายถึง รู้ประมาณในการรับปัจจัย 4 ดังปรากฏใน ธัมมัญญูสูตร ว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัย 4 ในการเลี้ยงชีพ เช่น การรู้จักประมาณในการรับประเคน หรือการใช้สอยจีวร การรับอาหารบิณฑบาต และบริโภคอาหารให้พอประมาณแก่อัตตภาพของตนไม่มากไม่น้อยเกินไป การใช้เสนาสนะที่อยู่อาศัยให้พอสม ควรเหมาะกับสมณะสารูป ยารักษาโรคและบริขารอื่น ๆ ที่ภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้อง ต้องให้รู้จัก

ความพอดีแก่ตนเอง หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 จึงเรียกเธอว่า เป็นมัตตัญญุ (อง.สตตก. (ไทย) 23/65/146)

ดังนั้น การรู้ประมาณ ตามหลักมัตตัญญุตา ย่อมทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุข ความเจริญพอเหมาะ แก่ฐานะของตน โดยรู้จักความพอดีในการดำเนินชีวิตทุกอย่างได้ถูกต้องเหมาะสมด้วยเหตุนี้ ผู้นำที่ดี ตามหลักมัตตัญญุตา ย่อมนำมาซึ่งความเหมาะสมพอสมควรในการดำเนินกิจการงานต่าง ๆ ทำให้สามารถนำพามวลชน หมู่คณะไปสู่ความสุขสงบปลอดภัย และความเจริญอย่างแท้จริง

ในการใช้สอยปัจจัย 4 ด้วยการรู้จักประมาณในความเป็นอยู่เช่นที่อยู่อาศัย รู้จักประมาณ ในการบริโภคอาหาร รู้จักประมาณให้เหมาะสมกับรายรับรายจ่ายของตนเอง ไม่ทะเยอทะยานจนเกินฐานะแล้ว ย่อมจะได้รับความสุขและนำความเจริญมาสู่สังคมที่อยู่ของตนเอง และรู้จักประมาณอีกประการหนึ่ง คือ รู้จักประมาณในการรับและการให้ รู้จักประมาณตนว่า ควรรับอะไรจากใคร เพียงใด ควรให้อะไรแก่ใคร เพียงใด ควรวางตัวอย่างไร ควรปฏิบัติอย่างไร ให้พอเหมาะพอดี พอประมาณ

ดังปรากฏในมหาสุวราชชาดก (ขุ.ชา.นวก. (ไทย) 27/429/305) เป็นเรื่องที่พุทธองค์ตรัสกับภิกษุ และท้าวสักกะกับพญานกแขกเต้า ดังมีใจความว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ทรงตรัสถามว่า “...ดูก่อนภิกษุ เธอไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือเสนาสนะเป็นที่สบายดีหรือ ภิกษุรูปนั้นทรงกราบทูลให้ทรงทราบ พระศาสดาครั้งทรงทราบว่าเธอมีเสนาสนะ เป็นที่สบาย จึงตรัสว่าดูก่อนภิกษุ ธรรมดาสมณะเมื่อมีเสนาสนะเป็นที่สบายแล้ว ก็ควรละความโลภอาหารเสีย ยินดีฉันตามที่ได้มานั่น กระทำสมณธรรมไปโบราณบัณฑิตทั้งหลาย แม้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเคี้ยวผลแห้งในต้นไม้ที่ตนอาศัย ยังละความโลภอาหาร มีความสันโดษไม่ทำลายมิตรธรรมไปเสียที่อื่น เหตุไรเธอจึงมาคิดว่าบิณฑบาตน้อย ฉันไม่อร่อย และละทิ้งเสนาสนะที่สบายเสีย...”

ดังนั้น พระองค์จึงตรัสถึงทางปฏิบัติสายใหม่ขึ้นมา นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรค 8 หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นทางแห่งความพอประมาณ นั่นเอง (พระถนัด วฑฺฒโน, 2551, หน้า 83)

ความพอดี หรือหลักการรู้จักประมาณ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เสริมให้ผู้นำทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และสามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะแก่การงาน เช่น ผู้ปกครองบ้านเมืองรู้จักประมาณในการใช้อำนาจการปกครอง การให้คุณให้โทษ ในการปกครอง

สรุปได้ว่า มัตตัญญุตา เป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธขึ้นได้จริง และเป็นธรรมที่ใช้แก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมได้อย่างดีมาก การรู้จักประมาณเป็นการฝึกให้มีปัญญาในการเสพบริโภค โดยเฉพาะเทคโนโลยี รู้จักแยกระหว่างประโยชน์อันเป็นคุณค่าแท้ ซึ่งหมายถึง การใช้โดยเฉพาะสิ่งบริโภค เช่น ปัจจัย 4 มีคุณค่าแท้คือ การหล่อเลี้ยง

ชีวิต เพื่อสุขภาพที่ดี เพื่อประโยชน์เกื้อกูลชีวิตที่พอดี ไม่มากเกินกว่าความต้องการของตนเอง โดยภาวะผู้นำด้านมัตตัญญุตานั้นจะต้องเป็นผู้นำที่ประกอบด้วยหลักธรรมแห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ ดำเนินตามทางสายกลาง อันได้แก่ มรรคมีองค์ 8 หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันจะทำให้ผู้นำนั้นเป็นผู้รู้จักประมาณมีความพอเหมาะพอดีในการดำเนินกิจการทุกอย่าง

5. ภาวะผู้นำด้านกาลัญญุตา หรือ เป็นผู้นำที่รู้จักเวลา

กาลัญญุตา คือ เป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม ประกอบกิจการงานต่าง ๆ ทำหน้าที่การงานตรงเวลา เป็นเวลา และทันเวลา กล่าวว่า เป็นผู้รู้จักคุณค่าของกาลเวลา ผู้นำที่ประสบความสำเร็จนั้นจะต้องเป็นผู้รู้จักการบริหารเวลาหรือวางแผนให้เหมาะสมกับเวลาอย่างถูกต้อง

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง การลัญญุตา ไว้ว่า การรู้จักแนวปฏิบัติอันเหมาะสมกับกาลเทศะ ดังปรากฏใน ธัมมัญญูสูตร (อง.สตฺตก. (ไทย) 23/65/145) ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบไปด้วยความรู้ว่า เวลานี้เป็นเวลาควรศึกษา ควรถามเวลานี้เป็นเวลาทำความเพียร ควรหลีกเลี่ยงเว้นจากหมู่ คือรู้จักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับกาล เทศะ ให้เหมาะสมกับสมณะ รู้คุณค่าของเวลาเมื่อภิกษุมีความรู้ความเข้าใจในการใช้เวลาย่อมจะเป็นผู้มีความเจริญในพระพุทธศาสนา เพราะทำให้ถูกกับกาลเวลาดังนั้น การรู้จักเวลา รู้จักคุณค่าแห่งเวลา รู้จักบริหารเวลาอย่างถูกต้องตามหลักกาลัญญุตา ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งต่อการเป็นผู้นำที่ดีในการที่จะวางแผนงานในกิจการต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องและทันต่อสถานการณ์โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ การดำเนินกิจการต่าง ๆ เมื่อทำให้ถูกต้องเหมาะสม ก็ย่อมส่งผลเสียให้แก่ผู้อื่น ในเรื่องพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุที่ละเลยกิจวัตร ปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับสมณะ ดังปรากฏในอกาลราวิชาดก (ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) 27/119/49) ซึ่งมีเนื้อความว่า

ภิกษุชาวพระนครสาวัตถีรูปหนึ่ง บรรพชาในพระศาสนาแล้วไม่เรียนวัตรหรือสิกขา เธอไม่รู้ว่าเวลานี้ควรทำวัตร ควรปรนนิบัติ ควรเล่าเรียน เวลานี้ควรท่อง ส่งเสียงดัง ในขณะที่ตื่นขึ้น ทุก ๆ ยาม ภิกษุทั้งหลายไม่เป็นอันได้หลับได้นอน ต่างพากันกล่าวโทษของเธอในธรรมสภา พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่ภิกษุส่งเสียงไม่เป็นเวลา แม้ในกาลก่อน ภิกษุรู้นี้ได้เกิดเป็นไก่ ก็ส่งเสียงไม่เป็นเวลาเหมือนกับการที่เขาไม่รู้จักกาลเวลาขัน จึงเป็นเหตุให้ถูกบิดคอจนถึงสิ้นชีวิต

ในอดีตกาลพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี และเมื่อพระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลอุทิจจพราหมณ์และเจริญวัยแล้วสำเร็จการศึกษาในศิลปวิทยาทุกอย่างเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ บอกศิลปะแก่มาณพประมาณ 500 มีไก่ขันยามอยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งทำให้พวกเขาพากันลุกตามเสียงขันของมัน ศึกษาศิลปะอยู่และไก่ได้ตายเสียจากพวกเขาจึงเที่ยวแสวงหาไก่อื่นมาณพผู้หนึ่ง หักฟืนอยู่ในป่าช้าเห็นไก่ตัวหน้าก็จับมาใส่กรงเลี้ยงไว้ ไก่ตัวนั้นไม่รู้ว่าควรจะขันในเวลาไหน

เพราะมันเติบโตในป่าช้า บางคราวก็ขันดึกเกินไปไม่อาจศึกษาได้มาณพกล่าวกันว่า เดี๋ยวมันขันดึกเกินไป เดี๋ยวก็ขันสายเกินไป อาศัยไก่ตัวนี้ พวกเราเรียนศิลปวิทยาไม่สำเร็จ จึงช่วยกันบิดคอถึงสิ้นชีวิต และบอกอาจารย์ว่า ไก่ที่ขันไม่เป็นเวลาพวกผมฆ่ามันเสียแล้ว อาจารย์กล่าวว่า มันถึงความตยา เพราะเจริญเติบโตโดยมิได้รับการสั่งสอนเลย ไก่ตัวนี้ไม่เติบโตอยู่กับพ่อแม่ ไม่ได้อยู่ในสำนักของอาจารย์ ย่อมไม่รู้จักกาลที่ควรขัน ไม่ควรขันดังนี้

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำด้านกาลัญญุตาเป็นผู้นำที่จะต้องรู้จักเวลาเหมาะสมในการทำกิจการทุกอย่างอย่างถูกต้อง รู้จักบริหารเวลาให้เหมาะสมรู้จักคุณค่าของเวลา รู้จักการวางแผนใช้เวลาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ ตามการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างถูกต้อง ผู้นำนั้นย่อมจะสามารถนำพาหมู่คณะมวลชนและสังคมไปสู่ความสงบสุขและก้าวหน้าตามความเหมาะสมแห่งเวลาอันควร

6. ภาวะผู้นำด้านปริสัญญุตา คือ เป็นผู้นำที่รู้ชุมชน

ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ว่าเมื่อเข้าไปจะประพฤติอย่างไร กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักชุมชน รู้สังคมตั้งแต่ขอบเขตที่กว้างขวางจากสังคมโลก สังคมประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร จะได้สามารถเข้าใจความต้องการของสังคมนั้นได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด นอกจากนี้ยังต้องรู้เข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์ วัฒนธรรมประเพณี ของสังคมนั้น ๆ เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ของสังคมนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้องจะได้สามารถนำความสงบสุข สันติสุขความก้าวหน้ามาสู่มวลชน หมู่คณะและสังคมไทย (พระถนัด วฑฺฒโน (บุตรสวัสดิ์, 2551, หน้า 27)

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า ปริสัญญุตา หมายถึง การรู้จักบริษัท และแนวปฏิบัติของบริษัท ดังปรากฏในธัมมัญญูสูตร (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/65/145) ว่า

ภิกษุเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบริษัทหรือรู้จักชุมชนเหล่านี้เป็นกษัตริย์เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี ชนเหล่านี้เป็นสมณะ ในชุมชนนั้น ควรไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ หากภิกษุไม่รู้จักชุมขนเหล่านั้น และวางตนไม่เหมาะสมกับสังคมหรือชุมชนนั้นแล้ว ไม่ควรเรียกเธอว่าเป็นปริสัญญู แต่เพราะภิกษุรู้ว่านี้ เป็น กษัตริย์เป็นพราหมณ์ เป็นคณหบดี เป็นสมณะ ในบริษัทนั้น เราควรเรียกเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างสงบอย่างนี้ จึงเรียกเธอว่า เป็นปริสัญญูในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การรู้จักว่าชุมชนใด ๆ เป็นสังคมนั้นประเภทใด ย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถวางตนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมในสังคมนั้น ๆ ด้วย ดังนั้น ผู้นำที่รู้จักชุมชนเป็นอย่างดีย่อมสามารถวางตนได้อย่างเหมาะสมในสังคมนั้น อีกทั้งสามารถบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ของสังคมนั้นให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ ประเพณี แบบแผน ทำให้เป็นที่เคารพ นับถือ ยกย่องของหมู่คณะ หรือมวลชน ตลอดจนสามารถนำมาซึ่งความสงบสุข ความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคมนั้น ๆ ด้วย

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำด้านปริสัญญุตา เป็นผู้นำที่จะต้องรู้ชุมชน รู้สังคมอย่างถูกต้องในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านกฎเกณฑ์ ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น สังคม มีมนุษยสัมพันธ์ เป็นนักประสานงานที่ดีกับทุกคน ทุกองค์กร และทุกภาคส่วน ให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม และการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชน ประชาชนอีกทั้งเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมภายในสถานศึกษา เพื่อที่จะเข้าใจความต้องการของสังคมนั้นได้อย่างถูกต้อง สามารถนำความสงบสุขความก้าวหน้ามาสู่มวลชน หมู่คณะ และสังคมได้

7. ภาวะผู้นำด้านปุคคลัญญุตา คือ รู้จักบุคคล

ปุคคลัญญุตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญุตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม รู้ว่าควรจะปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ อย่างไรควรคบ ใช้ตำหนิ สั่งสอนแตกต่างกัน กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักบุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องด้วย รู้ว่าควรจะปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสม และได้ผลอย่างไร ดังนั้น คนดีย่อมต้องรู้บุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี เพื่อสามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับการงาน ในการบริหารงานทุก ๆ ด้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์และคุณค่าแก่ผู้ปฏิบัติงานทุกคนตลอดจนสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับหมู่คณะและองค์กรได้ตามเป้าหมายที่วางไว้

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ การรู้บุคคลและลักษณะความต้องการของบุคคล ดังปรากฏในธัมมัญญูสูตร (อง.สตฺตก. (ไทย) 23/65/145) ว่าภิกษุที่มีความรู้เรื่องบุคคลของภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบุคคล 2 จำพวกได้แก่

1) รู้ลักษณะบุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต รู้บุคคลที่มีความต้องการจะพบ บุคคลผู้เป็นพระอริยหรือผู้ที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีศีลธรรม สนใจในคำสั่งสอน แล้วนำมากระทำตามคำสอนนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น

2) รู้จักลักษณะของบุคคลที่ไม่ใช่บัณฑิต ไม่ต้องการเห็นบุคคลที่เป็นบัณฑิตหรือพระอริยะและไม่ต้องการจะฟังธรรมคำแนะนำสั่งสอนจากท่านผู้รู้

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าการรู้จักคบบุคคลผู้เป็นบัณฑิตย่อมนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แต่หากคบคนพาลย่อมนำไปสู่ความหายนะทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย ดังนั้น ผู้นำที่ดีจึงควรเลือกคบบุคคลที่ดี เพื่อให้สามารถนำความเจริญมาสู่ตนเองและหมู่คณะได้ตลอดไป

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำด้านปุคคลปโรปรัญญุตานั้น ผู้นำจะต้องเป็นผู้รู้เลือกบุคคล เลือกแต่งตั้ง จัดวางบุคคลได้เหมาะสมกับงาน สามารถปฏิบัติต่อผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ละบุคคลได้อย่างถูกต้องให้โอกาส สนับสนุนผู้มีความรู้ ความสามารถให้ดำรงตำแหน่งที่เหมาะสม ส่งเสริมภิกษุและสามเณรได้มีโอกาสได้ศึกษาเพิ่มเติมและให้ความสำคัญกับทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้เกิดประสิทธิ

ภาพและประสิทธิผลในการบริหารงานทุก ๆ ด้าน ในการบริหารกิจการงานทุกด้านก็เพื่อทำให้เกิดประโยชน์และความก้าวหน้าทั้งแก่ผู้ปฏิบัติ หมู่คณะ และองค์การตามเป้าหมายที่วางไว้

3.3.3 หลักพลธรรม

พลธรรม คือ กำลังแห่งคุณธรรม ซึ่งเป็นหลักที่ผู้นำพึงปฏิบัติและครอบคลุมถึงหลักครองตน ครองคน ครองงาน

เจษ อนุกูลโภคารัตน (2558, หน้า 54 – 57) อธิบายเกี่ยวกับพลธรรมไว้ว่า มี 4 ประการ ดังนี้

1. ปัญญาพละ

คือ ความฉลาดรอบรู้ความสามารถ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มองการณ์ไกล มีโยนิโสมนสิการ คือ การไตร่ตรองใคร่ครวญอย่างพินิจพิเคราะห์ จิตใจเยือกเย็นมั่นคง เข้าใจในการบริหารตนเอง เข้าใจบริหารคนรอบข้าง รู้จริตของคน รู้บริหารงานอย่างชาญฉลาด เป็นใฝ่ศึกษาหาความรู้อยู่ตลอด ซึ่งการรู้มาก รู้ลึก รู้ซึ้ง ย่อมเป็นปัจจัยอย่างมากในการตัดสินใจ วินิจฉัย บริหารบริวาร ผู้บังคับบัญชา บริหารงานปัญญาพละนี้ ถ้าใช้ศัพท์ที่นิยมกันมากในปัจจุบัน ก็ตรงกับคำว่ากลยุทธ์นั่นเอง คนมีปัญญาพละจะมีกลยุทธ์ มียุทธศาสตร์ในการทำงาน และการที่จะเกิดปัญญาความฉลาดรอบรู้ มีความสามารถมีกลยุทธ์ได้นั่น ต้องมีหลักวิธีการปฏิบัติ ซึ่งมีพระสูตรมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญญาพละมากมาย อาทิหลักสัปปุริสธรรม 7 โกศลความฉลาด 3 อริยสัจ 4 จริต 6 ทิศ 6 โดยเฉพาะทิศเบื้องล่าง ที่เจ้านายพึงปฏิบัติต่อลูกน้อง เป็นต้น

ความรอบรู้ที่ผู้นำพึงเข้าใจ คือ หลักแห่งปัญญารอบรู้ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกปัญญารอบรู้นี้ว่าโกศล คือ ความฉลาด มี 3 ประการ

1) อายโกศล ความฉลาดในความเจริญ คือ รู้จักเหตุปัจจัยและทางดำเนินให้ถึงความสำเร็จ และถึงความเจริญสันติสุขของชีวิต สิ่งไหนอะไรที่เป็นหนทาง เป็นเหตุแห่งความก้าวหน้านำองค์กร นำหมู่คณะนำทีมงานไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ก็สามารถเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถึงเหตุปัจจัยนั้น คือ รู้ว่าเส้นทางนี้ถ้าหากดำเนินไปแล้ว จะเกิดความเจริญรุ่งเรืองแน่นอน

2) อปายโกศล ฉลาดในทางเสื่อม คือ รู้จักเหตุปัจจัยและความประพฤติอันนำไปสู่ความเสื่อมเป็นโทษ เป็นความทุกข์เดือดร้อน ได้แก่ การรู้ถึงต้นสายปลายเหตุ วิธีการ หนทาง แนวทางว่า ถ้าหากดำเนินปฏิบัติไปทางนี้จะเกิดแต่โทษฝ่ายเดียว เกิดผลเสียอย่างเดียวก็พยายามหลีกเลี่ยงเว้นทางนั้นเสีย เช่น ทุจริตต่อหน้าที่ เบียดเบียนผู้อื่น การพูดวาจาทุจริต ไม่ไพเราะ การเกียจคร้าน ไม่สร้างผลงานให้เป็นที่ปรากฏการก่อความขัดแย้งในองค์การ เป็นต้น

3) อุปายโกศล ฉลาดในอุบาย ที่จะหลีกเลี่ยงเหตุปัจจัยในความเสื่อม และฉลาดในการดำเนินไปในทางให้ถึงความสำเร็จถึงความเจริญและสันติสุขในชีวิต รู้วิธีการที่จะเว้นหลีกหนีหนทางที่จะนำพาตนและองค์กรไปสู่ความเสียหาย และรู้วิธีการนำตนและคณะองค์การสู่ความเจริญ

รุดหน้า คือ ว่า ต้องปฏิบัติตนให้ดี เช่น ดำรงตนให้อยู่ในศีล 5 ไม่ทุจริตต่อหน้าที่ ยึดหลักธรรมในการดำรงชีวิต และทำหน้าที่การเป็นผู้นำการใช้หลักพละ 4 ในการเป็นภาวะผู้นำ เป็นต้น

2. วิริยพละ

คือ ความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่ มีความพยายามไม่เป็นคนเกียจคร้าน หมั่นประชุมเนืองนิตย์ มีความอดทนสูง ตั้งมั่น ตั้งใจทำงาน เป็นคนจริงจัง เอาจริงเอาจัง อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก อดทนต่อกิริยาท่าทางคำพูดที่ไม่สบอารมณ์ ทนต่อความเจ็บปวดร่างกาย ต่อความเจ็บใจต่อแรงกดดันจากสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นตัวแปรที่จะทำให้วัตถุประสงค์สำเร็จตามที่ตั้งไว้ ดังพระบาลีที่ว่า “วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ” คือ บุคคลจะผ่านทุกข์ไปสู่ความสำเร็จได้เพราะความเพียร คนขยันมักทำงานไม่คั่งค้างนาน การทำอย่างนี้จัดเป็นมงคลในมงคล 38 ประการ ข้อที่ว่า “อนากุลา จ กมฺมนฺตา” คือ การทำงานไม่คั่งค้างอากูล เป็นมงคล

พระพุทธองค์ ตรัสความเพียร มี 4 ประการ ที่เรียกว่า ปธาน 4 ซึ่งสามารถนำประยุกต์ใช้หลักภาวะผู้นำและสอดคล้องกับวิริยพละ คือ

1) สังวรปธาน เพียรระวังบาปมิให้เกิดขึ้น สามารถประยุกต์ใช้เป็นภาวะผู้นำ วิริยพละ ได้แก่ การมีสติความระลึกได้ สัมปชัญญะความรู้ตัว มีความใคร่ครวญ พิจารณาโดยแยบคายที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วน ไม่ให้กิจที่ทำมีข้อบกพร่องหรือมีข้อผิดพลาดเสียหายได้ หรือถ้าจะมีที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาทั้งหมด ประสบการณ์ทางตรงทางอ้อม ความรู้ทุกแขนงมาสังเคราะห์ผนวกเป็นข้อออกมาดี เรียกว่าไม่ให้มีที่ติ ไม่ให้มีผิดพลาดได้ และที่สำคัญคือระวังไม่ให้ความดีที่ทำอยู่ถูกลบล้างไปเป็นถูกความโลภครอบงำ ทำให้ต้องประพฤติมิชอบต่อหน้าที่ที่ทำ เป็นต้น

2) ปหาปธาน เพียรละบาป สามารถประยุกต์ คือ มีความขยัน เพียรละ หลีกเว้นข้อโต้แย้งอันไม่เกิดประโยชน์ อันจะมีแต่ความแตกแยก แตกความคิด ละเว้นข้อขัดแย้ง โดยพิจารณาว่า การเป็นผู้นำคนต้องซื้อใจคน ต้องนั่งในหัวใจคน ไม่ใช่นั่งอยู่บนหัวคน ซึ่งไม่สามารถครองใจคนได้ อะไรที่ผู้นำควรละ เช่น ละอบายมุข ละความทุจริต ละเอาเปรียบบริวารผู้ใต้บังคับบัญชา หรือข้อประพฤติ อุปนิสัยส่วนตัว เช่น มักนินทา พูดโกหก หยาบส่อเสียด ใส่ร้าย ยุแยงตะแคงรั่ว เหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรละทิ้ง

3) ภาวนาปธาน เพียรเจริญกุศลให้เกิดขึ้น ได้แก่ การขยัน การตั้งหน้าตั้งตาทำงาน อะไรที่เป็นความเจริญของหมู่คณะ ของชุมชนส่วนรวม ก็พึงผลักดันทำให้ปรากฏ เรียกว่า สิ่งใดดีก็ทำให้มีขึ้น เกิดขึ้นโดยการร่วมแรงร่วมใจของหมู่คณะ หลาย ๆ ความคิด ผนวกกับความสามารถความรอบรู้ของผู้นำเอง เพราะหากว่าเป็นผู้นำ ไม่ทำไม่สร้างความเจริญรุดหน้าอะไรให้เป็นที่ปรากฏก็จะไม่ได้รับยอมรับจากผู้ใต้บังคับบัญชาถือว่าไม่มีผลงาน ทำงานแต่ไม่ได้งาน ไม่มีประสิทธิภาพประสิทธิผลปรากฏ และการไม่มีผลงานเป็นที่ปรากฏ ก็เสี่ยงต่อการถูกประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชา

ประท้วงเรียกร้องหาผลงานได้ เช่น มีการประท้วงสร้างถนนทรุดโทรมเป็นหลุมเป็นบ่อ หรือสร้างอะไรแล้วไม่เสร็จทิ้งไว้เป็นระยะเวลาหลายปี เป็นต้น

4) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่ทำแล้วให้ดี สามารถประยุกต์ได้คือ ผลงานที่ทำเป็นที่ปรากฏ และดีมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ก็ควรรักษามาตรฐานความดีสิ่งที่ทำไว้ อย่าให้หย่อนยาน หรือมีระดับที่ตกต่ำ เรียกว่ารักษาระดับผลงานให้ได้มาตรฐานดีต่อเนื่อง ไม่ใช่แรกเริมดีแต่พอนานเข้าผลงานหดหาย ละระดับลง ถ้าเป็นดังนี้ก็จะทำให้ลูกน้องบริวารผู้ตามถ้าเป็นผู้นำระดับประเทศ ก็ประชาชนลดความไว้วางใจ ลดความศรัทธาเชื่อถือได้เช่นกัน

ปธานะ 4 หรือความเพียร 4 ประการนี้เป็นความเพียร ความหมั่น ขยันอุตสาหะที่ผู้นำทุกคนในหน่วยงานต้องปฏิบัติ หากไม่ปฏิบัติแล้ว ก็เชื่อว่าจะไม่สามารถนำพาองค์กรไปสู่เป้าหมายได้ คือ ต้องมีความเพียรขยันระมัดระวังไม่ให้สิ่งไม่ดีทั้งหลาย อุปสรรคปัญหาทั้งหลาย เช่น ทุจริต อบายมุข เป็นต้น เกิดขึ้นแก่ตัวผู้นำเองและคณะ เพียรละสิ่งที่ประพฤติอยู่แล้วหรือกำลังจะประพฤติอันไม่เหมาะที่ผู้นำจะพึงปฏิบัติเช่น เพิ่มข้อขัดแย้ง ความอาฆาตอคติลำเอียง เป็นต้น เพียรทำความเจริญให้เกิดขึ้นแก่หมู่คณะเพียรรักษาระดับผลงานความดีที่ทำให้อยู่ตลอดไม่ตกอันดับ เมื่อทำได้ดังนี้ก็ชื่อว่ามีความขยันตามปหาน 4

3. อนวัชชพละ

คือ การประพฤติตนดี พูดดี คิดดี ทำงานที่ไม่มีโทษไม่เบียดเบียนรังแกผู้อื่น ชื่อสัตย์อยู่ในศีลธรรม 5 ไม่ข้องเกี่ยวอบายมุข 6 มีหิริโอตตัปปะ มีการงานอาชีพสุจริต ไม่ทุจริตต่อหน้าที่หรือคอรัปชั่น การทำงานอันไร้โทษ จัดเป็นมงคลอันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้าในชีวิตการงาน และนำผู้ใต้บังคับบัญชาไปสู่เป้าหมายได้ เพราะหากทำงานอันไม่มีโทษแล้ว ผลที่ร้ายอันจะเกิดจากการทำงานไม่มีมีโทษก็ไม่มีโดยประการทั้งปวง แต่ตรงกันข้าม หากทำงานทุจริตอันจะก่อโทษแล้วไซร้ ก็ย่อมถูกจัดการโดยกฎหมายบ้าง กฎระเบียบบ้าง สังคมบ้าง แม้กระทั่งผู้ใต้บังคับ บัญชาเองก็ไม่ยอมรับ จะเกิดต่อต้านได้ เช่น ผู้นำไม่มีศีล ผิดลูกเมียชาวบ้าน คดโกง มีผลประโยชน์ในหน้าที่อันมิชอบ พูดจาหยาบคาย พูดโกหกคำพูดไม่เป็นจริง ยักยอกทรัพย์ ยุแยงให้แตกสามัคคี ประกอบมิจฉาชีพ ค้ายาเสพติด เป็นต้น

4. สังคหพละ

คือ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา ได้แก่ ความโอบอ้อมอารี ความมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลทุกคน อัธยาศัยดี ยิ้มแย้มแจ่มใน พูดจาไพเราะไม่กระโชกโฮกฮาก ทำตนเสมอต้นเสมอปลายไม่เห็นแก่ตนเอง ประพฤติตนเป็นประโยชน์ชอบเสียสละช่วยเหลือส่วนรวม ชอบแบ่งปันสิ่งของ เป็นคนมีน้ำใจแก่ผู้อื่น

สรุปได้ว่า พละหรือกำลังแห่งคุณธรรมทั้ง 4 ประการ ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่ตั้งบุคลากร อำนวยการและควบคุมได้ดีขึ้น ต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมนุษย์สัมพันธ์ ซึ่งผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใด มีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้งหรือเลือกตั้งให้มีอำนาจ ในสถานะผู้นำประชาชนเป็นสมมติราช พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ธรรมราชา ก็คือ พระราชาผู้ทรงธรรมนั่นเอง การจะมีภาวะผู้นำนั้น ผู้นำต้องมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีหลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่าง ๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

3.3.4 หลักพรหมวิหารธรรม

หมายถึง คุณธรรมของผู้บริหารหรือนักปกครอง ซึ่งประกอบด้วย ความมีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ดังนี้

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 568 – 569) ได้ให้ความหมายของคำว่า พรหมวิหาร 4 มาจากคำว่า “พรหม” ซึ่งแปลว่า ชื่อพระเจ้าผู้สร้างโลกตามศาสนาพราหมณ์ เทพในพรหมโลก และมาจากคำว่า “วิหาร” ซึ่งแปลว่า วัด ที่อยู่ของสงฆ์ที่ประดิษฐานของพระพุทธรูป รวมความแล้ว “พรหมวิหาร” จึงแปลว่า ธรรมของพรหมหรือธรรมของท่านผู้เป็นใหญ่ มี 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ประวัติ พื้นผาสุก (2549, หน้า 15) ได้กล่าวว่า พรหมวิหาร 4 คือ ธรรมชั้นพรหม และถือเป็นธรรมสำหรับนักปกครอง โดยเฉพาะคนในระดับหัวหน้าหรือระดับบริหาร ด้วยบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้บริหารทุกองค์กรย่อมเป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่า ผู้บริหารควรจะต้องเป็นบุคคลที่ควรเคารพและนับถือ สามารถเป็นที่พึ่งของผู้ร่วมงาน โดยเฉพาะผู้ใต้บังคับบัญชา รวมทั้งยังควรเป็นที่นับถือของบุคคลทั่วไป การที่ผู้บริหารจะมีคุณลักษณะเป็นที่เลื่อมใส ดังกล่าว เป็นผลจากการสร้างสมคุณความดีให้เป็นที่ประจักษ์ซึ่งบางครั้งเรามักจะเรียกว่า บารมี การสร้างบารมีอย่างหนึ่งก็คือการผู้บริหารดำรงตนอยู่ในพรหมวิหาร 4 ดังนี้

1. เมตตา คือ ความรัก ความหวังดี หรือความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข ผู้บริหารหรือหัวหน้าที่ดีจะต้องให้ความรักและความหวังดีแก่ลูกน้อง ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ทุกคนได้รับความเป็นธรรมและมีความเสมอภาคกัน มีคำเปรียบเปรยที่กล่าวว่า “มีทุกข์ร่วมทุกข์ มีสุขร่วมเสพ” จะทำให้ทุกคนรักและสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้บริหารจะต้องแสดงความเมตตาต่อทุกคน อย่างเสมอต้นเสมอปลาย

2. กรุณา คือ ความสงสาร ความคิดปรารถนาจะให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ หัวหน้าที่ดีจะต้องมีดีความสงสารและเห็นใจลูกน้องเมื่อมีปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาส่วนตัว หรือปัญหาทั่วไปอื่น ๆ ควรให้ความสนใจ เพียงแต่จะต้องมีวิจารณญาณว่าเรื่องใดควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องมากน้อยเพียงใด มิใช่ว่าหากไม่ใช่เรื่องงานแล้วจะไม่ขอเข้าไปยุ่งเกี่ยว เช่นนั้น ถือว่าได้ผู้บริหารขาดความเมตตา กรุณารวมกันผลสุดท้ายองค์กรก็จะมีผลกระทบด้วย ดังนั้น ความปรารถนาสูงสุดของผู้บริหารก็คือ ให้ทุกคนในองค์กรทำงานด้วยความสุข มีชีวิตอย่างเป็นสุข และการงานก้าวหน้า องค์กรเจริญเติบโต สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเกิดขึ้นหากผู้บริหารมีความกรุณาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเท่าเทียมกัน

3. มุทิตา คือ ความเบิกบานพลอยยินดีด้วยเมื่อผู้อื่นได้ ไม่เคยคิดอิจฉาริษยาผู้อื่นโดยเฉพาะลูกน้องของตนเอง เมื่อเขาได้ดีกว่าก็ควรร่วมแสดงความยินดีด้วยอย่างเปิดเผยและเหมือนกันทุก ๆ คน และที่สำคัญจะต้องมีความเสมอต้นเสมอปลาย

4. อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง วางเฉยไม่ดีใจหรือเสียใจเมื่อผู้อื่นเผชิญวิบัติ ผู้บริหารจะต้องไม่ซ้ำเติมผู้อื่นโดยเฉพาะผู้ใต้บังคับบัญชา เมื่อเขาเกิดความผิดพลาดจนเกิดความเสียหายต่อตนเอง หรือต่อผู้อื่น ต้องรู้จักส่งเสริมให้กำลังใจ ไม่คิดทำลายด้วย การแสดงออกหรือการปฏิบัติตรง ๆ ไม่ว่าจะเป็นใคร สังคมไทยได้ชื่อว่าเป็นสังคมชาวพุทธ ที่มีความยึดมั่นในคำสอนที่มุ่งให้กระทำความดี แต่เมื่อเราได้ทำความดี ตามที่เข้าใจอย่างเต็มที่ แล้วเกิดความผิดพลาดและเสียหาย คนไทยเราก็มีนิสัยให้อภัย โดยเฉพาะคนที่สำนึกได้ ผู้บริหารก็เช่นกัน การไม่ทำลายผู้คนที่มีการผิดพลาดแต่ในขณะเดียวกันก็ให้กำลังใจทำดีต่อไป จึงถือว่าเป็นผู้มีอุเบกขา พรหมวิหาร 4 ดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นข้อห้ามที่ชัดเจนต่อการปฏิบัติตนของผู้บริหาร

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2540, หน้า 14) ได้กล่าวว่า คุณธรรมเป็นคุณภาพของจิตใจคุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงามให้เป็นจิตใจที่สูงประณีตและประเสริฐ ได้แก่ เมตตา คือ ความรักปรารถนาดีเป็นมิตรอยากให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณา คือ คือ ความสงสารอยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ มุทิตา คือ ความพลอยยินดี พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จให้มีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่งาม และอุเบกขา คือ การวางตัววางใจให้เป็นกลาง เพื่อรักษาธรรม เมื่อผู้อื่นจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุผล

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (2541, หน้า 8 - 9) ให้ความหมายพรหมวิหาร 4 ไว้ว่าบุคคลผู้มีคุณธรรม ครบถ้วนบริบูรณ์เท่านั้นอันพรหมวิหารนั้นประกอบด้วย 4 ประการคือ

1. เมตตา ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ดูได้จากสีหน้าที่บ่งบอก คือ ยิ้มแย้มแจ่มใน และดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. กรุณา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นมีความลำบากก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าช่วยเหลือเจือจุนด้วยความเต็มใจเสมอในทำนองสุขก็สุขด้วยนั่นเอง

3. มุทิตา ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วยการทนดูเห็นคนที่เขาได้ดีกว่าตัวไม่ได้ดูจากการไปแสดงไมตรีต่อบุคคลอื่นหรือชื่นชมต่อความสำเร็จของผู้อื่นโดยไม่ต้องบังคับใจ

4. อุเบกขา ความวางเฉยในเมื่อไม่อาจจะช่วยเหลือเขาได้ดไม่ทับถมซ้ำเติมและเมื่อผู้อื่นผิดพลาดหรือได้รับ ความวิบัติไม่แสดงอาการสมน้ำหน้าเมื่อเขาพลาด เป็นต้น

สรุปได้ว่า พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา

3.3.5 หลักสังคหวัตถุ

ถือเป็นหลักคุณธรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยภาษาบาลีแบ่งออกเป็น 2 ศัพท์ คือ “สังคห” แปลงเป็นภาษาไทยว่า สงเคราะห์ มีความหมายว่า ช่วยเหลืออุดหนุน ส่วน “วัตถุ” ในที่นี้หมายถึง เรื่อง รวมทั้งสองศัพท์มีความหมายว่า “เรื่องความช่วยเหลือ”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546, หน้า 186) ได้ให้ความหมายของหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 คือเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคน และประสานหมู่คนไว้ให้สามัคคี ประกอบด้วย

1. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเขาใจและศิลปวิทยา

2. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

3. อัตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

4. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกันต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2546, หน้า 229) ได้กล่าวว่า สังคหพละ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์ ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหาร ผู้ที่ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษย์สัมพันธ์ก็จะไม่มีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขา ก็เป็นนักบริหารไม่ได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้เรียกว่า “สังคหวัตถุ” หมายถึง วิธีผูกใจ คือ ทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิ่มสลัก

ดังกล่าวนั้นคือ สังคหวัตถุ นักบริหารจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ ถ้ามีสังคหวัตถุ 4 ประการ คือ

1. ทาน หมายถึง การให้ (โอบอ้อมอารี) นักบริหารที่ดีต้องมีน้ำใจรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ทานแก่เพื่อร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชาการให้ทานจะช่วยให้ผูกคนอื่นไว้ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทโท คนฺถติมิตฺตานิ ผู้ให้ย่อมผูกใจมิตรไว้ได้” ทานประกอบด้วย 3 วิธี คือ

1) อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาโดยเฉพาะการให้เพื่อผูกใจในยามที่เขาตกต่ำหรือมีความเดือดร้อน ดังภาษิตภาษาอังกฤษที่ว่า “เพื่อนแท้ คือเพื่อนที่ช่วยเหลือยามตกยาก” การให้รางวัลหรือขึ้นเงินเดือนจัดเข้าในอามิสแทน

2) วิทยาทาน คือ ธรรมทาน หมายถึง การให้คำแนะนำหรือสอนวิธีทำงานที่ถูกต้องรวมถึงการจัดหลักสูตรพัฒนาบุคคลากรหรือส่งไปศึกษาและดูงาน

3) อภัยทาน หมายถึง การให้อภัยเมื่อเกิดข้อผิดพลาดในการทำงาน หรือล่วงเกินซึ่งกันและกัน การให้อภัยไม่ทำให้ผู้ต้องสูญเสียอะไร เป็นการลงทุนราคาถูกแต่ได้ผลตอบแทนราคาสูงนั่น คือ ได้มิตรภาพกลับคืนมา และมีคนสนองงานเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง

2. ปิยวาจา หมายถึง การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน (วจีไพเราะ) นักบริหารที่ดีจะรู้จักผูกใจคนด้วยคำพูดอ่อนหวาน คำพูดหยาบกระด้างผูกใจใครไม่ได้ ตามปกติคนเราจะมัดสิ่งของต้องใช้ของอ่อน เช่น เชือก หรือลวดมัด ในทำนองเดียวกันเราจะมัดใจคนได้ก็ด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน

3. อัตถจริยา หมายถึง การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (สงเคราะห์ประชาชน) ตรงกับคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูดาย ปั้นวัวปั้นควายให้ลูกท่านเล่น”

4. สมานัตตตา หมายถึง การวางตัวสม่ำเสมอ (วางตนพอดี) เมื่อนักบริหารไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงานทั้งหลาย เขาจึงจะสามารถสร้างทีมงานขึ้นมาได้ นั่นคือ ถือคติว่า “มีทุกข์ร่วมทุกข์ มีสุขร่วมเสพ” นักบริหารต้องกล้ารับผิดชอบในผลการตัดสินใจของตนเอง ถ้าผลเสียตกมาถึงผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของตน นักบริหารต้องออกมาปกป้องคนนั้น ไม่ใช่หนีเอาตัวรอดตามลำพัง

พระวีรวัฒน์ รอดสุโข (2550, หน้า 21) กล่าวถึงหลักสังคหวัตถุ 4 ว่าเป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งใช้ในการสงเคราะห์ผู้อื่น อันจะเป็นเครื่องผูกไมตรี คำว่า สังคหวัตถุ มาจากคำว่า “สังคห” แปลว่า สงเคราะห์ กับคำว่า “วัตถุ” แปลว่า เรื่อง ดังนั้น สังคหวัตถุ จึงแปลรวมกันว่า “เรื่องการสงเคราะห์” หรือหลักธรรมในการสงเคราะห์ มีหลักใหญ่ ๆ 4 ข้อ เรียกว่า “สังคหวัตถุ 4

1. ทาน หมายถึง การให้ ทุก ๆ คนนั้นย่อมต้องการความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ อาทิเช่น ด้านทรัพย์สินเงินทอง เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ในด้านกำลังกาย ช่วยกระทำกิจการของกันและกันทางกาย ในด้านวาจา พูดจา ช่วยเหลือกันในเรื่องที่ควรพูด ในด้านสติปัญญา ช่วยให้ความรู้ให้การแนะนำในข้อที่ควรจะแนะนำต่าง ๆ การให้เผื่อแผ่ ทุกคนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ควรจะ

ให้ความช่วยเหลือผู้น้อย ผู้น้อยก็ควรให้การช่วยเหลือผู้ใหญ่ ด้วยจิตใจที่มุ่งจะช่วยให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการ หรือช่วยที่จะให้พ้นอุปสรรค

2. ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาด้วยถ้อยคำที่สุภาพ หากถ้อยคำที่พูดออกไปนั้นเป็นถ้อยคำที่สุภาพ ก็อาจเสียดแทงน้ำใจของผู้อื่น ทำให้เกิดความเสียใจ ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

3. อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์กันและกัน คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ ในทุกเวลาและทุกโอกาส

4. สมานัตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอ ซึ่งหมายถึง การมีความเสมอต้นเสมอปลายทั้งต่อผู้บังคับบัญชาหรือผู้ใต้บังคับบัญชา การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญ่ ผู้น้อยตามหน้าที่ ที่บัญญัติเอาไว้ เป็นระเบียบของสถานที่ ของหน่วยงาน เช่น กฎระเบียบของหน่วยงาน กฎระเบียบของสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมืองหรือแม้แต่ในทางพระพุทธ ศาสนาก็คือ พระวินัย บัญญัติสำหรับพระภิกษุทั้งหลายนั้นเอง

ปิ่น มุทุกันต์ (2556, หน้า 74 – 75) ได้กล่าวถึง หลักสังคหวัตถุ 4 ว่าเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หลักสังคหวัตถุ คือ คุณธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคนอื่น ซึ่งมี 4 ประการดังนี้คือ

1. ทาน การให้ปัน
2. ปิยวาจา ใช้คำพูดที่น่ารัก
3. อัตถจริยา ประพฤติประโยชน์
4. สมานัตตตา วางตัวเหมาะสม

ไสว มาลาทอง (2552, หน้า 33) ได้กล่าวถึงหลักสังคหวัตถุ 4 ไว้ว่าหมายถึงหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้คน เป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันมี 4 ประการ ได้แก่

1. ทาน คือ การให้ การเสียสละ แบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คุณธรรมในข้อนี้จะช่วยให้คนไม่เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ละโมบโลภมาก

2. ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจไม่หยาบกระด้าง ก้าวร้าว พูดในสิ่งที่สร้างสรรค์ เป็นประโยชน์ถูกกาลเทศะ การพูดที่เป็นปิยวาจานั้นจะต้องพูดด้วยยึดหลักดังต่อไปนี้

2.1 เว้นจากการพูดเท็จ

2.2 เว้นจากการพูดส่อเสียด

2.3 เว้นจากการพูดคำหยาบ

2.4 เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

3. อัตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิด หรือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น จิตใจที่หนักแน่น ซึ่งเป็นการสร้างความไว้วางใจให้กับผู้อื่นอีกด้วย

4. สมานัตตตา คือ การเป็นผู้นำที่มีความเสมอต้นเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้ช่วยให้คนมีจิตใจที่หนักแน่น ซึ่งเป็นการสร้างความไว้วางใจให้กับผู้อื่นอีกด้วย

สรุปได้ว่า สังคหวัตถุธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลักธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข

3.3.6 หลักทิศ 6

ทิศ 6 จัดว่าเป็น อารยะ คือ ระเบียบแบบแผนอันประเสริฐ เพราะเป็นการทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้นๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ 6 ทิศด้วยกัน ได้แก่ 1) ทิศเบื้องหน้าคือบิดามารดา 2) ทิศเบื้องขวาคือครูอาจารย์ 3) ทิศเบื้องหลังคือบุตรและภรรยา 4) ทิศเบื้องซ้ายคือมิตร 5) ทิศเบื้องล่างคือลูกน้อง 6) ทิศเบื้องบนคือนักบวช ทั้ง 6 ทิศนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องกันหรือปฏิสัมพันธ์ด้วยต้องรู้จักหน้าที่ของตนว่ามีอะไรบ้าง เพราะหน้าที่เหล่านี้พระพุทธ เจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญโดยส่วนเดียว ทิศ 6 นี้เป็นองค์ประกอบแห่งการปฏิสัมพันธ์กันที่สำคัญในสังคม เริ่มต้นแต่ครอบครัว ต่อจากนั้นก็เป็นสถานศึกษา การใช้ชีวิตคู่ การคบหากัน การทำงาน และการพัฒนาจิตวิญญาณ

1. ความหมายของทิศ 6

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 572) ได้ให้ความหมายของทิศไว้ว่า ด้าน ข้าง ทาง เบื้อง หมายเอา เหนือ ใต้ ออก ตก เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2553, หน้า 132) ได้ให้ความหมายของทิศไว้ว่า หมายถึง ด้าน ข้าง ทาง แถบ คือ บุคคลต่าง ๆ ที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย ดุจทิศที่อยู่รอบตัว จัดเป็น 6 ทิศ ดังนี้

1. ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา
2. ทักขิณทิศ ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์
3. ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา
4. อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรอำมาตย์
5. เหฏฐิมทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร
6. อุปริมทิส ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหณ์

สมภาร พรมทา (2551, หน้า 27) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับทิศ 6 ในสิงคาลกสูตร ว่า การดำเนินชีวิต เราอาจจะจำแนกเนื้อหาของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาออกเป็นสองส่วน ด้วยกัน คือ ปฏิบัติส่วนบุคคล กับปฏิบัติต่อสังคม เนื้อหาสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ ปฏิบัติส่วน บุคคล คือพื้นฐานของสังคม กล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือ พุทธศาสนาถือว่าระบบปฏิบัติมีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ช่วยให้ปัจเจกบุคคล สามารถดำเนินชีวิตส่วนตัวได้อย่างมีความสุข และสังคมส่วนรวมก็ดำรงอยู่ อย่างปกติสุขด้วย พุทธศาสนาเชื่อว่าความสงบสุขของสังคมอิงอาศัยอยู่กับหลักปฏิบัติของคนแต่ละคน ในสังคม เมื่อปัจเจกมีคุณธรรมสังคมส่วนรวมย่อมเป็นสุข เพราะส่วนบุคคลนั้นจะนำไปสู่หลักปฏิบัติ พื้นฐานทางสังคม

สุเชาว์ พลอยชุม (2529, หน้า 104) ได้ให้ความหมายของทิศ 6 ว่าหมายถึง หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงเกี่ยวกับทิศ 6 ในพระพุทธศาสนานี้มีความดังนี้ 1) ทิศบูรพา (ทิศเบื้องหน้า) ได้แก่ บิดา มารดา 2) ทิศทักษิณ (ทิศเบื้องขวา) ได้แก่ ครู อาจารย์ 3) ทิศปัจฉิม (ทิศ เบื้องหลัง) ได้แก่ สามี ภรรยา 4) ทิศอุดร (ทิศเบื้องซ้าย) ได้แก่ มิตรสหาย 5) ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง และ 6) ทิศเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์

พระมหาสมปอง มุทิโต (2552, หน้า 61) ได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรง แสดงกิจแห่งการไหว้ทิศว่า ผู้ไหว้ทิศควรเว้นจากกรรมกิเลส คือ การงานอันเศร้าหมอง 4 อย่างจาก อคติ คือ กิริยาอันไม่ควรถึง ได้แก่ ความลำเอียง 4 อย่าง และจากอบายมุข คือ ทางแห่งความฉิบหาย 5 อย่าง ทรงแสดงว่าการไหว้ทิศทั้งหลาย ควรปฏิบัติอย่างนี้จะพบกับความสวัสดีมีชัยจากการไหว้ทิศ ทั้งปวงในทางพุทธศาสนา หมายถึง หน้าที่ที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม หรือคำว่า ทิศ แปลว่า สิ่งที่ต้องมองดูด้วยความเอาใจใส่ ซึ่งแต่ละทิศได้กำหนดหน้าที่ที่ควรปฏิบัติไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งเป็น หน้าที่ของมนุษย์ ช่วยกันแก้ไขดับทุกข์แก่กันและกัน นอกจากนี้ หน้าที่คฤหัสถ์พึงปฏิบัติ เช่น ไม่ทำ อบายมุข 6 อย่าง เป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจ และสุขภาพร่างกายสุขภาพจิตใจได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า ทิศ 6 คือหน้าที่ที่มนุษย์ควรรู้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องมีการรวม กลุ่มกัน บุคคลจะอยู่คนเดียวไม่ได้ เพราะฉะนั้นมนุษย์ควรมีหน้าที่ มนุษย์จะต้องมีครอบครัว เช่น พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย เพื่อ และลูกน้อง บุคคลควรมีความดีทางศาสนา ดังนั้น เมื่อบุคคลมี สิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาแล้วทำให้ต้องดูแลปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่กล่าวมา จึงเปรียบเหมือนการดูแลทิศ 6 ที่อยู่รอบตัวเรา และถือว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน

2. องค์ประกอบของทิศ 6

1) ปุริมถิมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา เป็นผู้มีอุปการคุณแก่ เราคนแรก เพราะว่าเราเข้ามารับผิดชอบต่อชีวิตก่อนใครและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นชีวิต เลือด เนื้อ รวมทั้งความเป็นมนุษย์ได้มาจากบิดา มารดา จึงจัดให้ท่านทั้งสองมาอยู่เป็นทิศเบื้องหน้า

2) ทักขิณทิส หมายถึง ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญกับชีวิต เพราะสอนเราตั้งแต่ให้รู้จักการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ให้รู้จักการ รักษาเนื้อรักษาตัวให้พ้นจากภยันตรายต่าง ๆ ตลอดจนสอนให้รู้จักการทำหากิน จึงเป็นทักขิไณยบุคคล คือ บุคคลที่พวกเราต้องเคารพ กราบไหว้ บูชา

3) ปัจฉิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยาล้วนถือว่าเป็นกำลังเสริมเป็นผู้ติดตามคอยสนับสนุนช่วยเหลืออยู่ข้างหลังทั้งสิ้น เนื่องจากเรื่องบางเรื่องไม่สามารถทำแทนกันได้

4) อุตตรทิส หมายถึง ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหายที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้เราข้ามพ้น อุปสรรคและภัยอันตรายต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุนให้เราสามารถบรรลุความสำเร็จอีกด้วย ทิศเบื้องซ้ายเป็นทิศใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิตของคนเราต้องเกี่ยวข้องคบหากับผู้คนมากมาย เพราะฉะนั้นใครมีทิศเบื้องซ้ายน้อยจะเข้าตำรา นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน ถ้าใครสำรวจตรวจสอบดูแล้วพบว่า ตัวเองมีเพื่อนน้อยละก็รีบกลับไปแก้ไขเสีย

5) เหฏริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้อง ใครมีลูกน้องมาก ๆ ก็เบาแรงกาย คือไม่ต้องทำงาน ไม่หนักแรงกายจนเกินไปนัก แต่ว่าอาจจะหนักแรงใจบ้านถ้าฝึกเขาไม่ดี แต่ให้รู้ว่า ทิศเบื้องล่างนี้ที่คอยเป็นฐาน เป็นกำลังที่เป็นมาแห่งทรัพย์มาใช้ในการสร้างบุญสร้างบารมีได้มากน้อย เท่าไรก็มาจากทิศเบื้องล่าง

6) อุปริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์ คือ พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เพราะเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ บอกทางถูกผิดทางศีลธรรมอีกด้วย

สรุปได้ว่า ทิศ 6 ประกอบด้วยทิศทั้ง 6 ที่เกี่ยวพันกับตัวเรา ซึ่งก็คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ รอบตัวที่เราต้องทำการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว

3. ความสำคัญของทิศ 6

พระบุญนพ สุทธสีโล (2545, หน้า 367) ได้กล่าวถึงทิศ 6 ว่า มีความสำคัญต่อสังคม ไทยและสังคมโลก ถ้าหากทุกคนปฏิบัติต่อทิศ 6 อย่างถูกต้องแล้วปัญหาต่าง ๆ ในโลกนี้ก็จะไม่มีการดำเนินชีวิตในสังคมที่เป็นปัญหาความขัดแย้งใด ๆ เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีปัญหา ก็ควรไปถามทิศเบื้องหน้าบ้าง ไปถามทิศเบื้องขวาดูบ้าง หรือไปถามทิศเบื้องบนเสียบ้าง จะทำสิ่งใดก็ไม่ผิดพลาด

1) ปรัมถิมทิส ทิศเบื้องหน้า : มารดาบิดา

ความหมายของมารดา บิดา

พจนานุกรม มคธ - ไทย (2540, หน้า 573) ให้ความหมายคำว่า มารดาบิดา ที่ตรงกับภาษาบาลีว่า มาตาปิตุ ว่า มาตา หรือมาตุ แปลว่า ผู้รักบุตร มาจากศัพท “ปุตต์ มาเนตีติ มาตา” ผู้ใดย่อมรักบุตร ผู้นั้นย่อมชื่อว่า มารดา ส่วนคำว่า ปิตา หรือ ปิตุ แปลว่า ผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม

มาจากศัพท์ว่า “ปุตต์ วา ปาตีติ ปิตา” ผู้ใดย่อมเลี้ยงบุตร ผู้นั้นย่อมชื่อว่าบิดา ผู้บำรุงบุตรโดยหน้าที่ควรดูแลเป็นพิเศษ เพราะเหตุว่าทุกคน เกิดมาก็เพราะความรักจากบิดามารดา และเมื่อเกิดมาบิดามารดา ก็ให้ความรักพร้อมทั้งให้ความรู้ และเป็นครูคนแรก การดูแลเอาใจใส่โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

ปัญญานันทภิกขุ (2552, หน้า 88 – 97) ได้กล่าวถึง หน้าที่มารดาบิดาที่ควรปฏิบัติต่อบุตรของตนว่า มารดา บิดาควรอุปการะเลี้ยงดูบุตรของตน เพราะบุตรเกิดมาเนื่องด้วยมารดาบิดาเป็นต้นเหตุ ดังนั้นบิดา มารดามีหน้าที่บำรุงบุตรย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ 5 ประการดังนี้

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่วมารดาบิดาควรรีบสอนบุตร เพราะบุตรเกิดมายังไม่รู้เรื่องของโลกเปรียบเหมือนคนตาบอดที่หลงทาง มารดาบิดาควรบอกทางผิดเสียก่อน เพื่อไม่ให้บุตรของตนหลงทาง ไปในทางที่ผิดต่อไป

2. ให้ตั้งอยู่ในความดีมารดาบิดาควรอบรมสั่งสอนให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้บุตรตั้งอยู่ในศีลในธรรม ไม่ประพฤติผิดในอบายมุขทั้งปวง

3. ให้ศึกษาศิลปวิทยาตามสมควรแก่วัยและสติปัญญาของบุตร มารดาบิดาควรสอนบุตรให้รู้จักกิริยามารยาทในการเดิน การนั่ง การยืน การนอน ตลอดจนการเจรจาให้เป็นคนมีกิริยามารยาทเรียบร้อย อ่อนน้อม และพูดจามีสัมมาคารวะ ให้รู้จักขอโทษเมื่อตนเองทำผิดไป

4. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้หน้าที่ของมารดาบิดาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ จัดหาคู่ครองให้เหมาะสมแก่บุตรของตน เมื่อบุตรมีวัยอันควรที่จะครองเรือนได้

5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร มารดาบิดาควรพิจารณาให้รอบคอบถึงความประพฤติและความสามารถความเหมาะสมของบุตรที่จะปกครองดูแลทรัพย์สินของตนให้ไม่เกิด อันตรายตามมาภายหลัง

6. ให้คำแนะนำสั่งสอนมารดาบิดาควรปฏิบัติต่อบุตร โดยการแนะนำสั่งสอนไม่ให้บุตรทำความชั่ว และให้บุตรทำแต่ความดี คือ ขวนขวายให้ได้ศึกษาเล่าเรียน สอนให้เป็นสามีภรรยาที่ดี ตลอดจนถึงให้รู้จักการใช้เงินอย่างถูกต้อง

7. หาโอกาสพาบุตรไปเที่ยวหรือไปงานพิธีต่าง ๆ เช่น งานกุศล เพื่อเป็นการอบรมให้ลูกมีความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในสิ่งที่ยังไม่เคยรู้เคยเห็น และทำให้บุตรเกิดความรักใคร่สนิทสนมในมารดา บิดายิ่ง ๆ ขึ้นไป

การยกให้บิดามารดาเป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า เพราะถือว่าทั้งสองเป็นผู้ให้อุปการะก่อน หมายถึงได้ให้ความเกื้อหนุนและช่วยเหลือบุตรมาโดยตลอด คุณของมารดาบิดาจึงมีมาก มารดา บิดาจึงถูกยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร เมื่อมารดาบิดา ผู้มีอุปการะมากบำรุง เลี้ยงดูแก่บุตร รู้จักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ครอบครัวก็จะมีความสุขเป็นสวรรค์ในเรือน เมื่อสมาชิกในครอบครัวปฏิบัติได้ดังนี้

สังคมก็จะมีระเบียบเรียบร้อยไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคม และนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ทิศเบื้องหน้าอีกด้วย

ความหมายของมารดาบิดาทางพระพุทธศาสนา พรหมสูตรฐานะของมารดาบิดาไว้ 4 ประการ (ขุ.อิติ. (ไทย) 45/256/643-644) ว่า

1. คำว่า พรหม เป็นชื่อของมารดาบิดา

2. คำว่า บูรพาจารย์ เป็นชื่อของมารดาบิดา

3. คำว่า บูรพเทพ เป็นชื่อของมารดาบิดา

4. คำว่า อาหุเนยบุคคล เป็นชื่อของมารดาบิดา

อรรถกถา พรหมสูตร ได้อธิบายฐานะมารดาบิดาไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. มารดาบิดาเป็นพระพรหมของบุตร เนื่องด้วยมีความประพฤติเช่นพรหม เพราะมีพรหมวิหาร 4 ประการต่อบุตร (ขุ.อิติ.อ. (ไทย) 45/645) ได้แก่ เมตตา คือ มีความรัก มีความปรารถนาต่อบุตร กรุณา สงสารห่วงใย เมื่อบุตรประสบทุกข์ มุทิตา ชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี และอุเบกขา คอยเพ่งดูอยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่ายชีวิตของเขาเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

ในความหมายของพระพุทธศาสนา คำว่า พรหม หมายถึง ผู้ประเสริฐ เป็นบุคคลที่ประพฤติ ดีงามมีคุณธรรมที่สูงส่ง และในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาค พระองค์ยังทรงเรียกพระธรรมวินัยของพระองค์ว่า พรหมจรรย์ (ม.มู. (ไทย) 19/433/142)

ดังนั้น คำว่า พรหม ในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง สิ่งที่ประเสริฐสูงส่ง การที่มารดาบิดา กระทำต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม จึงเป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปที่จะกระทำให้ได้ เหตุนี้ฐานะมารดาบิดา จึงเป็นผู้ประเสริฐ เป็นพรหมของบุตร (องฺ.ติก. (ไทย) 34/470/108)

2. บูรพาจารย์ หมายถึง เป็นครูหรือบูรพาจารย์คนแรกของบุตร เนื่องด้วยมารดาบิดาเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น คือ ในด้านของการให้กิน ให้นอน ให้เดิน ให้พูด ตลอดจนความรู้ และคุณธรรม จริยธรรม จนเติบใหญ่ จึงถือว่ามารดาบิดาเป็นอาจารย์คนแรกของบุตร

3. บูรพเทพ หมายถึง เป็นเทพหรือเทวดาคนแรกของบุตร เนื่องจากมารดาบิดาประพฤติตนเช่นเทพ คือ การไม่คำนึงถึงส่วนไม่ดีของบุตร มุ่งแต่จะให้บุตรเกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ซึ่งเปรียบเหมือนวิสุทธิเทพ คือ เทพที่บริสุทธิ์ การที่มารดาบิดาได้ชื่อว่าบูรพเทพเพราะว่าท่านทั้งสองประพฤติตนดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่น ๆ

4. เป็นอาหุเนยบุคคลของบุตร หมายถึง มารดาบิดามีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรควรจะสักการะบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน ให้เป็นสุขโดยชอบ

ดังนั้น มารดาบิดาจึงเปรียบเหมือนนาบุญของบุตร บุตรสามารถทำบุญกับมารดาบิดาย่อมได้รับผลเป็นความสุขความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า ส่วนบุตรคนใดปฏิบัติผิดต่อมารดาบิดาย่อม ไม่ได้รับผลบุญทั้งยังเป็นที่ติเตียนของสังคม ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า มารดาบิดาจึงดำรงฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล ซึ่งบุตรทุกคนควรตระหนักและทำการตอบแทนตามหน้าที่ของตน

หน้าที่ของบุตรพึงบูชามารดาบิดา

พจนานุกรม มคธ-ไทย (2540, หน้า 573) ได้อธิบาย คำว่า “บุตร” ภาษาบาลีใช้คำว่า “ปุตต” มีความหมายว่าผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม ทำให้พ่อแม่มีความสุขใจ ผู้ใดยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม ผู้นั้นชื่อว่าบุตร บุตรพึงบำรุง มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า

ในปุตตสูตรกล่าวถึง (ขุ.อิติ (ไทย) 25/252/278) บุตรไว้ 3 ประเภท คือ “อติชาตบุตร” “อนุชาตบุตร” “อวชาตบุตร” ดังจะอธิบาย ดังนี้

1. อติชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้นไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ส่วนบุตรนั้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามพูดเท็จ การดื่ม น้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีลมีธรรมอันงาม นี้คืออติชาตบุตรเป็นบุตร ที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา

2. อนุชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้นถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีธรรมอันงาม และบุตรนั้นถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงามต่างมีคุณธรรมเสมอกัน อนุชาตบุตรเป็น บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอมารดาบิดา

3. อวชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้นถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท มีศีล มีธรรมอันงาม ส่วนบุตรนั้นไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก อวชาตบุตรเป็นบุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา

บุตร 3 ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ทรงตรัสเนื้อความนี้ในพระสูตร (ขุ.อิติ. (ไทย) 45/252/417-418) ดังนี้ว่า “บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอติชาตบุตรและอนุชาตบุตร ไม่ปรารถนา อวชาตบุตร ซึ่งเป็นผู้ทำลายตระกูล ส่วนบุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก บุตรเหล่านั้นชื่อว่า เป็นบุตรในโลก บุตรผู้มีศรัทธาถึงพร้อมด้วยศีล ผู้โอบอ้อมอารี รู้ความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมรุ่งเรืองในบริษัททั้งหลาย เปรียบเหมือนพระจันทร์พ้น แล้วจากเมฆฉะนั้น”

พิทูร มลิวัลย์ (2547, หน้า 21) กล่าวว่าการอนุเคราะห์บุตรเป็นหน้าที่ของมารดาบิดาที่จะอนุเคราะห์ตามกาลอันควรเมื่อบุตรยังอยู่ในวัยเยาว์ และลักษณะของบุตร มี 3 ประเภท ดังนี้

1. อภิชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายที่มีนิสัยแก่กล้ายิ่งกว่ามารดาบิดา ด้วยศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย และเชื่อใน ทาน ศีล ภาวนา ยิ่งกว่ามารดาบิดา มีจาคะ คือ การบริจาคมีปัญญายิ่งกว่ามารดาบิดา

2. อนุชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายเกิดมามีศรัทธา จาคะ ปัญญา ศีล สุตตะ เป็นต้น เสมอด้วยมารดาบิดา

3. อวชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายเกิดมามีศรัทธา จาคะ ปัญญา ศีล สุตตะ มารดาบิดา เป็นคนพาลว่ายากสอนยาก มักมากไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง หยาบคาย ไม่อยู่ในโอวาทของมารดาบิดา เป็นคนพาลไม่ประพฤติตามมารดาบิดาของตน

หน้าที่มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตร

บุคคลใดจะนับถือศาสนาใดก็ตาม ซึ่งโดยก าเนิดแล้ว เมื่อเกิดมาเป็นมารดาบิดา และบุตร ก็ควรประพฤติปฏิบัติตามธรรมมะของชนเหล่านั้น หากไม่ปฏิบัติ บุตรก็จะเป็นบุตรอกตัญญู มารดาบิดาไม่ปฏิบัติก็จะไม่ใช่มารดาบิดาที่ดีของบุตร หากทั้ง 2 ฝ่ายปฏิบัติต่อกันโดยความเอื้อเฟื้อก็จะกลายเป็นพ่อแก้ว แม่แก้ว ลูกแก้ว ที่อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข เปรียบเหมือนเทพบุตรเทพธิดาอยู่ในสวรรค์วิมานเดียวกัน โดยการอบรมสั่งสอน ดังนี้

1. อบรมห้ามปรามไม่ให้บุตรกระทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะความชั่วนั้นนำความทุกข์มาให้ ด้วยความรักความหวังดีที่มารดาบิดามีต่อบุตร เพราะกลัวบุตรจะประสบความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะตามมาในภายหลังดังคำกล่าวที่ว่า “สิ่งไหนที่ แม่เห็น เป็นสิ่งชั่ว ผู้คนทั่ว เขตคาม ห้ามกันไว้ แม่คอยสอน ลูกน้อย ผู้กลอยใจ ห้ามมิให้ กระทำ ด้วยต่ำทราม”

2. อบรมแนะนำสั่งสอน ให้ตั้งอยู่ในความดีที่มีผลเป็นความสุข ความเจริญก้าวหน้า ความเกษมสำราญ มารดาบิดาปรารถนาให้บุตรเป็นเช่นนั้น จึงอบรมสั่งสอนบุตรให้ประพฤติความดีอันมี ลักษณะเกื้อกูลต่อตนเอง และต่อบุคคลอื่นเป็นเบื้องต้น ซึ่งจะมีผลต่อความสุขส่วนตน ต่อครอบครัว ต่อตระกูล ตลอดจนในแวดวงสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัย ดังคำกล่าว

ที่ว่า “แม่พร่ำสอน ให้ทำ ตามพระศาสน์ ตามพระบาท ศาสดา ศรัทธาสยาม ให้คิดดี ทำดี วจีงาม ทุกทุกยาม อย่าท้อ สู้ต่อไป”

3. ให้การศึกษาศิลปวิทยา ซึ่งเปรียบเหมือนทรัพย์ที่ใช้จ่ายไม่รู้จักหมดสิ้น ให้แก่บุตรตามสมควรตามกำลังความสามารถ และตามกำลังทรัพย์ที่จะให้การศึกษาได้ ดังคำกล่าวว่า “แม่ส่งเสริม ให้ลูก มีความรู้ เพื่อเชิดชู เกียรติศักดิ์ สมสมัย ให้เป็นปราชญ์ ที่ฉลาด กว่าใครใคร ทุ่มเทให้ทุกอย่าง ลูกสร้างตน”

4. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้เมื่อบุตรเติบโตอยู่ในฐานะที่จะครองเรือนได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “แม่คอยดู คู่ครอง หมายปองจิต ที่ลูกพิศ เพ่งเขา ว่าน่าสน เป็นคนดีที่ใจ หรือเป็นคนมุ่งร้ายหมายเงินทอง ถ้าเป็นคน ไม่ดี มีตราบาป แม่กำราบ ป้องไว้ ภัยทั้งผอง หากเป็นคน เชื่อใจได้ ให้รับรอง ทั้งแต่งดองผูกแขน แทนยินดี”

5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควรซึ่งในสมัยโบราณมักเน้นในเรื่องวัตถุ แต่ในปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไป จึงนิยมให้ทรัพย์เป็นวิชาความรู้ควบคู่ไปกับทรัพย์สมบัติเรือกสวนไร่นา และบ้านเรือนที่ดิน ดังคำกล่าวว่า “แม่เห็นลูก มีเจ้าของ ครองคู่แล้ว มอบแหวนแก้ว เงินทอง แก่สองศรี สร้างฐานะ ครอบครัว ชั่วอย่ามี มุ่งแต่ดี เกียรติยศ ปรากฏไกล”

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าของบุตร บุตรย่อมบำรุงมารดาบิดาโดยหน้าที่ 5 ประการนี้ มารดาบิดาก็ควรอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ 5 ประการนี้เช่นกัน ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่าบุตรได้ ปิดป้องให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากบุตรกล้ำกรายไปสู่ทิศเบื้องหน้า และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องหน้ากล้ำกรายไปถึงบุตร เพราะต่าง ฝ่ายต่างปราศจากบาปกรรม 14 ประการนั่นเอง ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว บุตรเองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องหน้าไว้เรียบร้อยแล้ว

2) ทักขิณทิส ทิศเบื้องขวา : ครูอาจารย์

ความหมายของครูอาจารย์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2542, หน้า 63) ได้ให้ความหมายของครูอาจารย์ว่า ครูอาจารย์ถือเป็น กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ที่จะอบรมสั่งสอน แนะนำชี้แนะ ชี้แจง ชักจูงช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปตามมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ดังนั้น มารดาบิดาผู้ปรารถนา ความเจริญของบุตร ควรมอบบุตรให้เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ให้อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามความมุ่งหวังนั้น

พชร ช่วยเกื้อ (2561, หน้า 115) กล่าวว่าคำว่า ครูอาจารย์ ตามที่ได้นำเสนอมานั้น เพื่อให้ผู้ที่มีอาชีพครู ได้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ของความเป็นครูในตัวเอง ดังคำกล่าวที่ว่า มองตัวเองให้ออก บอกตัวเองให้ได้ ใช้ตัวเองให้เป็น เห็นตัวเองให้ถูก จะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้นในกาล ต่อไปครูเป็นผู้ที่ให้วิชาความรู้แก่ศิษย์ เป็นเหมือนบิดามารดาที่สองของ

ศิษย์ มีวิชาความรู้เท่าไรก็ให้ความรู้อย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ปิดบังอำพราง จึงถือว่าครูเป็นบัณฑิตและเป็นกัลยาณมิตรที่ดีของศิษย์

ครูอาจารย์ พึงมีหน้าที่บำรุง กันและกันโดยหน้าที่ ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ 5 ประการซึ่ง มีเนื้อหาในคัมภีร์ (ที.ปา (ไทย) 16/200/79) ดังนี้

1. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดีนำเรื่องที่ดีมาอบรมสั่งสอนต่อศิษย์ ตลอดจนถึงอุบายวิธีในการแนะนำที่สามารถความยอมรับนับถือให้เกิดขึ้นแก่นักเรียนของตน

2. ให้เรียนดีสอนให้เข้าใจแจ่มแจ้งเพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาการทางด้านต่าง ๆ มีความรู้ชำนาญในศาสตร์ที่จะต้องใช้ในการดำรงชีวิตให้เกิดความรู้ดี ความคิดดี และความสามารถที่ดี โดยมีคุณธรรมเป็นหลักในการดำรงชีวิตของศิษย์ เหล่านั้นเป็นต้น

3. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดีไม่ปิดบังอำพราง ครูที่ดีที่มีจิตวิญญาณของความเป็นครูที่ดีจริง ๆ ควรสอนศิษย์ของตนให้เต็มที่ตามขอบข่ายเนื้อหาของวิชาที่กำหนดไว้

4. ยกย่องให้ปรากฏมิตรสหายหมู่คณะเป็นการเชิดชูความรู้ ความคิดความสามารถ และคุณธรรมของศิษย์ตนให้ประจักษ์แก่สายตาของบุคคลอื่น ๆ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจของศิษย์ ให้มีฉันทะอุตสาหะที่จะปฏิบัติความดีต่อไป และยังเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเร่งเร้าให้ผู้อื่นถือปฏิบัติตาม เพื่อที่จะได้รับการยกย่องเช่นเดียวกับศิษย์ที่ได้รัยการยกย่องไปแล้ว

5. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลายให้รู้จักรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตและพร้อมที่จะให้การอนุเคราะห์แก่ศิษย์ ช่วยเหลือป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่ศิษย์ของตน

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 235) ได้ให้คำอธิบายของคำว่า ครูอาจารย์ นั้นมาจากศัพท์ในภาษาบาลีว่า ครุ หรือจากภาษาสันสกฤตว่า คุรุ ในความหมายที่เป็นคำนามแปลว่า ผู้สั่งสอนศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้กับศิษย์ ส่วนความหมายที่เป็นคำวิเศษ ในบาลีแปลว่า หนัก หรือสูง ส่วนในสันสกฤต แปลว่า ใหญ่หรือ หนัก เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำว่าครูชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอสรุปความหมายของ คำว่า ครู เฉพาะประเด็นสำคัญดังนี้

1. คำว่า ครู มาจากรากศัพท์เดิมในบาลีว่า ครุ-ครุ หรือ จากสันสกฤตว่า คุรุ ซึ่งเป็นรากศัพท์เดิมของคำว่า คารวะ แผลงไปเป็นเคารพ

2. การคารวะ หรือเคารพ หมายถึง การตระหนัก ซึ่งหมายถึงเอาใจจดจ่อในความดีอันมีอยู่ในตัวคนหรือสิ่งของ ครูเป็นผู้ตระหนักโดยใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญในสิ่งดี สิ่งชั่ว สิ่งถูก สิ่งผิด สิ่งที่ควรสิ่งที่ไม่ควร และเป็นบุคคลที่ศิษย์ควรตระหนัก

3. คำว่า ครู ในสมัยโบราณ หมายถึง ผู้นำทาง หรือ ผู้เปิดประตูทางวิญญาณของศิษย์เพื่อนำศิษย์ไปสู่คุณธรรมชั้นสูง ส่วนมากใช้กับผู้สอนที่เป็นฆราวาส

4. ปัจจุบัน ครูอาจารย์ หมายถึง ผู้ประกอบอาชีพอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่สอนคน คือ เป็นผู้สั่งสอนศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ และจะใช้กับผู้ที่ทำการสอนในสถานศึกษาทั้งของรัฐ และเอกชนระดับต่ำกว่าปริญญาตรี

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2542, หน้า 63 – 64) กล่าวไว้ว่า ครูอาจารย์ ผู้ที่ทำหน้าที่สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครูอาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม) พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักธรรมดังนี้ ซึ่งเป็นองค์แห่งกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ

1. ปิโย น่ารัก คือ มีความเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจให้ผู้เรียนอยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

2. ครุ น่าเคารพ คือ เป็นผู้หนักแน่นถือหลักการเป็นสำคัญและมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

3. ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ่ยอ้างและรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

4. วตฺตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

5. วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ อดทนชี้แจงเรื่องต่างๆ อดทนฟังได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่ฉุนเฉียว

6. คัมภีรัญจะ กะถัง กัตตา แถลงเรื่องล้ำลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากให้เข้าใจได้และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

7. โน จัฏฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

คุณลักษณะของครูอาจารย์ในการอบรมสั่งสอนมี ดังนี้

1. สันทัสสนา ชี้ให้ชัดจะสอนอะไรก็ชี้แจงเหตุผลแยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ ดังจูงมือไปเห็นกับตา

2. สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญและซาบซึ้งในคุณค่าเห็นสมจริงจนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

3. สมุตเตเชนา เร้าให้กล้า คือ ปลุกให้คึกคักเกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งแรง มั่นใจที่จะทำให้เสร็จไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย ยากลำบาก

4. สัมปหังสนา ปลุกให้ร่าเริง คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟัง แช่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ จำง่าย ๆ สอนให้แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริง

หน้าที่ของครูอาจารย์ ในการอบรมสั่งสอน จะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรมที่เรียกว่าธรรมเทศกธรรม 5 ประการ คือ

1. อนุปุพพิกถา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ คือ แสดงหลักธรรมเนื้อหาตามลำดับความยากง่ายลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

2. ปริยายทัสสาวี จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือชี้แจ้งยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยักเยื้องไปต่าง ๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

3. อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือ สอนด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

4. อนามิสันดร ไม่มีจิตเพ่งเล็งเห็นแก่อามิส คือสอนเขามิใช่มุ่งที่ตนจะได้ลาภ สินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

5. อนุปหัจจ์ วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่นคือสอนตามหลักตามเนื้อหามุ่งแสดงอรรถแสดงธรรม ไม่ยกตนไม่เสียดสีข่มขี่ผู้อื่น

การอบรมสั่งสอนจะดีหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับครู อาจารย์ผู้สอน ซึ่งจะเป็นผู้ได้รับความนิยมศรัทธาและความสนใจจากผู้เรียน ตรวจสอบตนเอง 3 ประการ ดังนี้

1. สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา

2. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจ แจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

3. สอนให้ได้ผลสำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ จริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง ๆ

หน้าที่ของศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ 5 ประการ (ที.ปา. (ไทย) 16/200/79) ดังนี้

1. ลุกขึ้นยืนรับเพื่อเป็นการแสดงความเคารพนับถือท่าน

2. เข้าไปคอยรับใช้เป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาภารกิจของครูบาอาจารย์

3. เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ควรคิดว่าครูอาจารย์มุ่งดีปรารถนาดีต่อตนเสมอ ศิษย์ที่ดีควรพร้อมที่จะเชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน ดังเช่นที่ท่านเตือนไว้ว่า “พ่อแม่ครู ผู้การุณ พระคุณล้น ทุก ๆ คน ทราบประจักษ์ เป็นสักขี ท่านพร่ำสอนวอนสั่งด้วยหวังดี ควรเปรมปรีดิ์ ปฏิบัติ อย่าขัดใจ”

4. ดูแลปรนนิบัติ ช่วยเหลือบำรุงแบ่งเบาภาระของครูบาอาจารย์ตามสมควรแก่โอกาสที่จะมาถึง

5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพโดยเคารพในตนเอง เคารพในครูบาอาจารย์ เคารพในสถานศึกษาเคารพในตำราที่ต้องศึกษาเล่าเรียน

เมื่อศิษย์สามารถปฏิบัติหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา 5 ประการได้อย่างสมบูรณ์ และครูก็ได้ปฏิบัติตามหน้าที่ของทิศเบื้องขวา 5 ประการนี้ได้สมบูรณ์เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากศิษย์ไปกล้ำกรายทิศเบื้องขวาในทางกลับกันภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องขวากล้ำกรายไปถึงศิษย์ เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากบาปกรรม 14 ประการนั่นเอง ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียวศิษย์เองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องขวาเรียบร้อยแล้ว

หน้าที่ของครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์

ครูอาจารย์ ผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนควรต้องมีความรู้ และลักษณะพิเศษที่นอกเหนือครูวิชาการต่าง ๆ เช่น ครูผู้สอนต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสาร และส่งต่อให้แก่เด็กที่ยังมีความสับสนกับกฎเกณฑ์ในสังคม งานอบรมสั่งสอนจึงมิใช่งานที่ทำได้โดยง่าย ครูในฐานะที่เป็นผู้อบรมสั่งสอน นั้นคือ การช่วยในการขยายเจตคติของศิษย์ต่อกฎเกณฑ์ และพฤติกรรมให้กับศิษย์ด้วยและหลักการที่ส่งเสริมให้กับศิษย์มี ดังนี้

1. ทำตนให้เป็นที่รักไว้วางใจและเลื่อมใสศรัทธาของศิษย์
2. ต้องมีเหตุผลไม่ใช้อารมณ์ในการลงโทษและให้รางวัลแก่ศิษย์
3. กระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี
4. ลดการควบคุมศิษย์โดยตรง

ครูอาจารย์ถือเป็นกัลยาณมิตร เป็นบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะอบรมสั่งสอนแนะนำชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปตามมรรคาแห่งการฝึกฝน อบรมอย่างถูกต้อง ดังนั้นมารดาบิดาผู้ปรารถนาความเจริญของบุตร ควรมอบบุตรให้เป็น ครูอาจารย์ให้อบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้ นับว่าเป็นผู้มีพระคุณแก่ศิษย์อย่างมหาศาล ควรที่ศิษย์จะทำคารวะ และปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ดังข้อปฏิบัติที่ปรากฏในทิศ 6 นี้

3) ปัจฉิมทิส ทิศเบื้องหลัง : ภรรยา

ความหมายของภรรยา

พจนานุกรม มคธ-ไทย (2540, หน้า 737) ให้ความหมายของคำว่า ภรรยา หรือ “อภิยา” แปลว่าผู้หญิงอันบุรุษพึงเลี้ยง และเป็นผู้บำรุงอนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ถือเป็นสมบัติที่ควรดูแลเอาใจใส่กันและกันอยู่กัน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2542, หน้า 49) ภรรยา นั้นแปลว่า หญิงที่บุรุษเลี้ยง สามี ภรรยาจะครองชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขนั้น โดยพื้นฐานอันมั่นคงสามีภรรยาควรมีสมชีวิตธรรม 4 ประการ ได้แก่

1. สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน ได้แก่ มีหลักการ มีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายชีวิตที่เสมอกัน

2. สมสีลา มีศีลเสมอกัน ได้แก่ ความประพฤติศีลธรรมจรรยา กิริยามารยาทอบรมมาดีเสมอกัน

3. สมจาคา มีจาคะเสมอกัน ได้แก่ มีนิสัยเสียสละ ชอบช่วยเหลือ ไม่เห็นแก่ตัว ใจกว้างเสมอกัน

4. สมปัญญา ได้แก่ มีปัญญาเสมอกัน คือ มีเหตุผล มีความคิดสร้างสรรค์ ไม่ดื้อด้าน เข้าใจกันเห็นอกเห็นใจกัน พูดกันรู้เรื่อง

ความหมายของภรรยาทางพระพุทธศาสนาภริยาสูตร ได้กล่าวถึงว่าการที่สามีภรรยามาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้นั้นพระพุทธศาสนากล่าวว่า เพราะเคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน การดำเนินชีวิตราบรื่นก็ต่อเมื่อสามีภรรยาปฏิบัติหน้าที่ของตน หากขาดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตย่อมไม่เกิดความสงบสุข ดังนี้

ครั้งหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าได้รับสั่งเรียกนางสุชาดามาเข้าเฝ้าแล้วพระองค์ได้ตรัสสอนนางสุชาดาถึงประเภทของภรรยา 7 จำพวก (อง.สตฺตก. 37/60/161-164) ได้แก่

1. ภรรยาเพชฌฆาต หมายถึง ภรรยาที่คิดประทุษร้ายสามี ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายอื่น ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี มีความดุร้ายดุจเพชฌฆาต

2. ภรรยาดุจนางโจร หมายถึง ภรรยาที่มุ่งจะยักยอกทรัพย์ของสามี แม้จะเพียงเล็กน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมมา มีความละโมบคิดแต่จะเอาประหนึ่งโจร

3. ภรรยาดุจนายหญิง หมายถึง ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุหยาบคาย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขู่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร ภรรยาจำพวกนี้ประพฤติตนเหมือนเจ้านาย

ภรรยา 3 จำพวกแรกนี้ ไม่ใช่ภรรยาที่ดี แต่ล้วนแล้วต้องตามหลังบุรุษทั้งนั้น ส่วนภรรยาที่ดีนั้นคือ ภรรยาอีก 4 จำพวกหลัง ได้แก่

4. มาตุภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนมารดารักบุตร

5. ภคินีภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนกับน้องสาวรักพี่ชาย

6. สขีภริยา ภรรยาที่ดีต่อสามีเหมือนสหาย

7. ทาสีภริยา ภรรยาที่ไม่ประพฤตินอกใจเคารพสามีเหมือนกับทาสีเคารพยำเกรงนาย

หน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยา

ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ภรรยาโดยหน้าที่ 5 ประการ คือ บำรุงภรรยาด้วยการให้เกียรติยกย่อง ไม่ดูหมิ่นไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ภายในเรือน ให้เครื่องแต่งตัว ให้ของขวัญ

1. ให้เกียรติยกย่องภรรยาทั้งในด้านรูปร่าง วิชาความรู้ ฝีมือ หน้าที่การงาน ครอบครัว สกุลของเธอ

2. ไม่ดูหมิ่นภรรยาของตนเองในด้านรูปร่าง วิชาความรู้ ฝีมือ หน้าที่การงาน ครอบครัว สกุลของเธอ

3. ไม่ประพฤตินอกใจ ไม่เกี่ยวข้องมีเพศสัมพันธ์กับหญิงอื่น นอกจากภรรยาของตน คือ มีความจงรักภักดีต่อภรรยาของตน

4. มอบความเป็นใหญ่ภายในเรือนให้ภรรยาดูแลรับผิดชอบ เอาใจใส่ภายในครอบครัว ภรรยาก็มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้ทำงานเต็มตามหน้าที่ของตน

5. ให้เครื่องแต่งตัว ให้ของขวัญ ให้รางวัล ให้ของฝาก เมื่อจากไปในที่ไกล ๆ ก็มีของติดมือมาฝาก แสดงให้เห็นว่าตนมีเยื่อใยอาลัยผูกพันต่อภรรยาของตน

หน้าที่ของภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามี

ภรรยาผู้มีหลักธรรม ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ 5 ประการ (ที.ปา. (ไทย) 16/201/79 - 80) ดังนี้

1. จัดการงานดี ภรรยาผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในการครองเรือน ครองสุข ฉะนั้นการงานต่าง ๆ ที่สามีมอบหมายให้ความเป็นใหญ่ควรจัดการงานให้ดี

2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี แสดงถึงความมีอัธยาศัยไมตรีต่อญาติพี่น้องของฝ่ายสามีและของตน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลตามสมควรแก่ฐานะสามีภรรยาเปรียบเหมือนคนคนเดียวกัน ควรคอยดูรักษาหน้าที่ภรรยาที่ดี ปรนนิบัติลูกสามีให้มีความสุข คอยดูแลเอาใจให้เขารุ่งเรืองต่อไปอย่าให้เสียได้ สิ่งใดที่ควรห้ามควรเตือนก็ต้องเตือน สิ่งใดที่ควรหนุนก็ต้องหนุน สำหรับตัวเองก็ต้อง ระมัด ระวังรักษาตัวให้ดี ต้องอดออมทั้งกายและใจ จงประพฤติเฉพาะสิ่งที่ควร สิ่งใดที่ควรเว้นก็ต้องเว้น จงคิดถึงสามีและฐานะวงศ์ตระกูลของเขาก่อนความสุขสบายของตัวเอง

3. ไม่ประพฤติล่วงใจสามีไม่เกี่ยวข้องมีเพศสัมพันธ์กับชายอื่นนอกจากสามีของตน คือ มีความจงรักภักดีต่อสามีของตน เหมือนเทวดาภายในเรือน

4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ให้เก็บสะสมทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งผนวกรังและเมื่อทรัพย์สินมั่งคั่งใหญ่โตเหมือนดังจอมปลวกแล้ว ให้ทำการแบ่งทรัพย์สมบัติออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ใช้เลี้ยงดูสมานมิตรและใช้ซื้อข้าวของเครื่องใช้, ส่วนที่ 2 กับส่วนที่ 3 ใช้ในการประกอบการงาน ลงทุนสร้างอาชีพ, ส่วนที่ 4 เก็บไว้ใช้ในยามอันตราย ยามเจ็บป่วย บาดเจ็บ ทำงานไม่ไหว

5. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ภาระที่ตนจะต้องรับผิดชอบในฐานะของแม่ศรีเรือน มีการงานต่าง ๆ ที่ผู้เป็นภรรยาควรมีความขยันไม่ให้มีความบกพร่องในการงานได้

หน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยาด้วยหน้าที่ 5 ประการ และภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ย่อมอนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ 5 ประการ เช่นกัน เป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้องทิศเบื้องหลังนั้น ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากสามีกล้ำกรายไปสู่ทิศเบื้องหลังและภัยใด ๆย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องหลังกล้ำกรายไปถึงสามี เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากกรรมชั่ว 14 ประการนั่นเอง ทั้งสามีและภรรยาจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว สามีก็ได้ชื่อว่าปิดป้อง ทิศเบื้องหลังเรียบร้อยแล้ว

4) อุตตรทิส ทิศเบื้องซ้าย : มิตรสหาย

ความหมายของมิตร

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 907) ให้ความหมายของคำว่า มิตร หมายถึง เพื่อนรักใคร่ เพื่อนคุ้นเคย ความเป็นเพื่อนระหว่างเขาทั้งสอง คือ มิตรสหาย เพื่อนฝูง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2553, หน้า 320) ให้ความหมายของคำว่า มิตร หมายถึง เพื่อนผู้ร่วมธุระ ร่วมกิจร่วมการหรือร่วมอยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน ผู้ชอบพอคบหากันในทางธรรม ความมีเนื้อแท้ของความเป็นเพื่อนอยู่ที่ความมีใจหวังดีมีความปรารถนาดีต่อกัน คือมีเมตตา มีคุณสมบัติเช่นนี้ เรียกว่า มิตร

หน้าที่ของกุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 164 – 167) ให้ความหมายของหน้าที่ของมิตร ที่แสดงต่อมิตร หมายถึง การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการแสดงน้ำใจไมตรีในสิ่งที่ เพื่อนต้องการ ทั้งยังสร้างความผูกพันให้แน่นเฟ้นยิ่งขึ้น ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายของทิศ 6 ในสิงคาลกสูตร โดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้

1. การให้ การแบ่งปันสิ่งของให้
2. กล่าววาจาเป็นที่รัก
3. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
4. วางตนสม่ำเสมอ

5. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

จากนั้นทรงแนะนำให้เก็บสะสมทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งผนวกรังและเมื่อทรัพย์สินมั่งคั่ง ใหญ่โตเหมือนดังจอมปลวกแล้ว ให้ทำการแบ่งทรัพย์สมบัติออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ใช้เลี้ยงดูสมานมิตรและใช้ซื้อข้าวของเครื่องใช้ ส่วนที่ 2 กับ ส่วนที่ 3 ใช้ในการประกอบการงานลงทุนสร้างอาชีพ และส่วนที่ 4 เก็บไว้ใช้ในยามอันตราย ยามเจ็บป่วย บาดเจ็บ ทำงานไม่ไหว

หน้าที่ของมิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร

1. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
2. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
3. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
4. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
5. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

บุคคลผู้เป็นมิตรสหายทิศเบื้องซ้ายย่อมอนุเคราะห์โดยหน้าที่ 5 ประการนี้ ย่อมชื่อว่า บุคคลได้ปิดป้องเห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ ภัยใด ๆ ย่อมไม่มีโอกาสเกิดจากตัวเราไปกล้ำกรายสู่ทิศเบื้องซ้าย และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องซ้ายกล้ำกรายมาถึงเรา เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากกรรมชั่ว 14 ประการนั่นเอง ทั้งเราและเพื่อนจึงมีแต่ความสุข ความเจริญเพียงอย่างเดียว เราเองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องซ้ายเรียบร้อยแล้ว

5) เหฏฐิมทิสทิศเบื้องล่าง : ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

ความหมายของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (2553, หน้า 130) ได้กล่าวถึงทาสกรรมกรลูกจ้าง คนงาน คนใช้หมายถึง ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน เป็นจำพวกไม่ใช่ทาส แยกเป็นคนรับจ้างชั่วคราว และเป็นคนงานประจำ ซึ่งนิยมเรียกกันว่าทาสกรรมกรลูกจ้าง คนใช้

ทาสมีกำเนิดตั้งแต่สมัยอินเดียยุคชนเผ่าที่เรียกตนเองว่า “อารยะ” อพยพเข้ามาทางตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และรุกไล่ชนถิ่นเดิมให้ถอยร่นลงไปทางใต้ และเข้าอาศัยอยู่ตามป่าเขา พวกอริยะหรืออารยะพวกนี้ถือตัวว่าเป็นพวกที่เจริญกว่า และเหยียดชนถิ่นเดิมว่าเป็นพวก “มิลักขะ” หรือ “มเลจฉะ” โดยกล่าวหาว่าเป็นพวกคนเถื่อน เป็นพวกทาส ต่อมาพวกอริยะเข้าครอบครองถิ่นฐานมั่นคงแล้ว ได้จัดหมู่ชนเป็นวรรณะ โดยให้พวกชนถิ่นเดิมหรือพวกทาสเป็นวรรณะศูทร ซึ่งหมายถึงชนชั้นต่ำ เป็นพวกทาสกรรมกร ส่วนกลุ่มชนอารยะถูกกำหนดให้เป็นวรรณะชั้นสูง 3 วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ เป็นชนชั้นเจ้า ชนชั้นปกครองหรือนักรบ, วรรณะพราหมณ์ ชนชั้นเจ้าตำรา เจ้าพิธี และวรรณะแพศย์ เป็นพวกพ่อค้าและกสิกร ในคติเดิมของพวกพราหมณ์นั้นถือว่าพวกทาสนั้นเป็นวรรณะที่ต่ำ เพราะเกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหม (ม.ม. (ไทย) 21/201/302)

ลูกจ้าง คนใช้ทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ที.ปา (ไทย) 16/203/80) ทาสกรรมกรลูกจ้าง คนใช้ ไว้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน ไม่ได้มองคุณค่าของ มนุษย์ตามชนชั้นหรือวรรณะ เพราะฉะนั้น ทาสกรรมกรหรือคนรับใช้ จึงมีคุณค่าเท่าเทียมกันกันคนในชนชั้นอื่น ๆ

การประพฤติกับทาสกรรมกรหรือคนรับใช้ด้วยธรรม ด้วยความสม่ำเสมอนั้น พระพุทธเจ้า ทรงยกย่องว่าเป็นสิ่งประเสริฐ ดังทรงตรัสว่า การงานที่มีเหตุประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคล สามารถเลี้ยงทาสกรรมกรและคนรับใช้ ไม่ทำบาปกรรม และปฏิบัติตามข้อปฏิบัติก็จะเป็นบุญได้ บุรุษ หรือคนดีที่เกิดมาในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวยแล้วควรคำนึงถึงประโยชน์ เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก ซึ่งรวมถึงทาสกรรมกรและคนรับใช้ผู้ที่เกิดในตระกูลที่ร่ำรวยกว่า ควรที่จะกระทำตนเหมือนมหาเมฆ ที่ให้ความชุ่มชื่นแก่ข้าวและกล้าโดยทั่วไป จึงจะได้ชื่อว่ามีเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก

นายจ้างพึงบำรุงทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

ผู้เป็นนาย ควรบำรุงแก่ทาสกรรมกร ลูกจ้าง ผู้เป็นคนรับใช้ โดยควรทำหน้าที่ของตน 5 ประการดังนี้

1. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ให้งานที่ลูกน้องถนัดทำได้ดี
2. ให้อาหารและค่าจ้าง ให้เงินตอบแทนตามความสามารถ
3. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ให้สวัสดิการดูแลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบาย
4. ให้อาหารมีรสแปลกให้ของกินอร่อย ๆ กิน เพื่อมีแรงกายใจในการทำงาน
5. ให้หยุดงานตามโอกาส หยุดงานให้ลูกน้องได้พักผ่อนบ้าง

ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ เป็นบุคคลที่มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่น่าเห็นใจ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาหลายเล่ม ผู้เป็นทาสกรรมกรนั้นจะต้องตื่นก่อน นอนที่หลัง คอยเฝ้ารับคำสั่ง ผู้เป็นนายคอยประพฤติให้ถูกใจ ต้องพูดด้วยถ้อยคำไพเราะ ต้องคอยสังเกตสีหน้าผู้เป็นนาย ผู้เป็นทาสนั้นไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ต้องพึ่งผู้อื่น จะไปไหนตามใจชอบก็ไม่ได้ ขาดความเป็นไทยแก่ตนเอง เหล่าคนที่เป็นทาส เป็นคนรับใช้ เป็นคนงานของผู้เป็นนายนั้น ย่อมต้องประสบกับอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ต้องมีน้ำตานองหน้าไปทำงานอยู่เสมอ แต่ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ทาสกรรมกรลูกจ้าง คนใช้ก็ ควรอนุเคราะห์ตอบนายเช่นกัน

ทาสกรรมกร ลูกจ้างคนใช้ย่อมอนุเคราะห์นายจ้าง

หน้าที่ของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ (ที.ปา. (ไทย)16/203/41-80) มีไว้ 5 ประการ ดังนี้

1. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ออกทำงานก่อนเจ้านาย
2. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย หยุดเลิกงานทีหลังเจ้านาย

3. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ยินดีในสิ่งที่เจ้านายให้ไม่มือไว

4. ทำงานให้ดีขึ้น พยายามพัฒนาฝีมือให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

5. นำคุณของนายไปสรรเสริญ เอาคุณความดีที่เจ้านายมีต่อเรามาประกาศยกย่องสรรเสริญ

สรุปได้ว่า ลูกจ้าง คนใช้ ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ 5 ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์นายตอบด้วยหน้าที่ 5 ประการนี้ เช่นกัน ทิศเบื้องล่างนั้นเป็นอันชื่อว่านายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ ย่อมไม่มีโอกาสเกิดจากฝ่ายนายจ้างไปกล้ำกรายสู่ทิศเบื้องล่าง และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องล่างกล้ำกรายมาถึงฝ่ายนายจ้าง คือ ต่างฝ่ายต่างปราศจากกรรมชั่ว 14 ประการ ฝ่ายนายจ้างแสดงออกซึ่งพรหมวิหารธรรม ฝ่ายลูกจ้างตอบสนอง ด้วยอิทธิบาทธรรม ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว ฝ่ายนายจ้างก็ได้ชื่อว่าปิด ป้องทิศเบื้องล่างเรียบร้อยแล้ว

6) อุปริมทิส ทิศเบื้องบน : สมณพราหมณ์

ความหมายของสมณพราหมณ์

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ (2543, หน้า 265) ได้กล่าวถึง สมณพราหมณ์ หมายถึง พระสงฆ์ สมณะ แปลว่า ผู้ สงบ เป็นผู้บำเพ็ญสมณะธรรมในพระพุทธศาสนา ฝึกฝนตนเป็นผู้มีศีล ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มาอย่างเต็มที่ จนกระทั่งมีกาย วาจา และใจ สงบแล้วจากบาป เช่น ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบน ควรมีหน้าที่บำรุงอนุเคราะห์กันและกันโดยหน้าที่

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (2553, หน้า 397) กล่าวถึง สมณะ แปลว่า ผู้สงบ หมายถึง พระสงฆ์ นักบวชทั่วไป แต่ในพระพุทธศาสนาท่านให้หมายจำเพาะว่าหมายถึงผู้ระงับบาป ได้แก่ พระอริยบุคคล และผู้ปฏิบัติเพื่อระงับบาป ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอริยบุคคล ส่วนพราหมณ์ หมายถึง คนวรรณะหนึ่งใน 4 วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พราหมณ์เป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธีกรรม ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด เกิดจากปากพระพระพรหม ส่วนสมณพราหมณ์ ในการศึกษานี้หมายเฉพาะ “พระภิกษุสงฆ์” ที่ปฏิบัติตามคำสอนแล้วปฏิบัติตามพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ (2543, หน้า 265 – 267) ได้กล่าวถึง ลักษณะของสมณะ ในพระพุทธศาสนาคือ สมณะควร สงบกายสำรวมระวังไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ไม่ควรทำการเบียดเบียน ดังที่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงชมพระ โมคคัลลานะ ในเรื่องนี้ว่า ถึงแม้ท่านจะมีฤทธิ์มาก แต่ท่านไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ท่านก็ไม่ทำการเบียดเบียน แก่ตระกูลนั้นเลย จะรับแต่ของถวายแต่พอประมาณ เปรียบเหมือนแมลงภู่บินเข้าสวน ดูดเกสรดอกไม้ อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่ทำความชอกช้าให้แก่ต้นไม้เลย สมณะควรสงบวาจา คือ ไม่เป็นคนปากร้าย ไม่ยุยงใส่ร้ายป้ายสี ควรมีวาจาที่เป็น

อรรถเป็นธรรม ไม่ใช้วาจาเป็นคมหอกคมดาบ สมณะควรสงบใจเป็น สุขอยู่ภายใน สงบจากบาปกรรม ตรึกตรองถึงธรรมเป็นอารมณ์ จิตใจของสมณะย่อมเป็นไปด้วยความเมตตากรุณา ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อผู้ใด

สมณะ คือ มีความสงบกาย สงบวาจา และสงบใจ ส่งผลให้สมณะมีความสง่างามมีความอิ่มเอิบในตนเอง เพราะมีความเชื่อมั่นในคุณธรรม เป็นตัวอย่างให้เห็นถึงอานิสงส์ของการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ

สมณะ คือ การระลึกถึงคุณธรรมของผู้สงบ และการเห็นข้อวัตรปฏิบัติของผู้สงบที่น่าเลื่อมใสนับถือ ด้วยคุณลักษณะของผู้สงบโดย 3 ทาง คือ

1. การพบการเห็นด้วยตาเห็น ความหมายก็ตรงตัว คือ การเห็นจากการสัมผัสด้วยสายตาของตนเอง แล้วมีความประทับใจในความสำรวมในกาย

2. การคิดการเห็นด้วยใจเนื่องจากความสำรวมกาย วาจา ใจของสมณะจะช่วยโน้มน้าวจิตใจของเราให้โอนอ่อนผ่อนตาม และรับฟังหลักคำสอนด้วยใจที่ยินดี ซึ่งนั่นก็หมายถึงการเปิดใจเราให้สมณะได้ชี้นำนั่นเอง

3. การรู้การเห็นด้วยปัญญา หมายความถึง การรู้โดยการใช้ปัญญาใคร่ครวญพิจารณาในการสัมผัสและเข้าถึงและรับรู้ถึงค าสอนของสมณะผู้นั้น และรู้ว่าท่านเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอย่าง แท้จริงดังคำกลอนที่ว่า

การพบเห็น สมณะ ผู้สงบ
แล้วนอบนบ ถามไถ่ ไตรสิกขา
หมั่นฝึกหัด ทุกวัน ด้วยปัญญา
ย่อมชักพา จิตตรง มงคลมี

สมณะ มีอยู่ 2 ขั้น คือ สมณะบุคคล กับสมณะธรรม คือ ที่เห็นเป็นรูปร่างตัวตนเป็นสมณะ เรียกว่า สมณะบุคคลส่วนคุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวสมณะบุคคลนั้น เรียกว่าสมณะธรรม เราควรจะดูสมณะควรดูให้เห็นทั้งตัวสมณะบุคคลและสมณะธรรม จึงจะเห็นโดยครบถ้วนทั้ง 6 ประการ ดังนี้

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว บทบาทหน้าที่หลักของสมณะนักบวช คือ นำหลักคำสอน พระธรรมพระวินัยที่ได้ศึกษามา ออกเผยแผ่ชี้แจงให้กับศาสนิกชนทราบว่าอะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว แนะนำ ห้ามปราม ไม่ให้ทำความชั่ว ชี้ทางบรรเทาทุกข์ให้แก่ศาสนิกชนให้เห็นทางสว่าง

2. ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี บทบาทหน้าที่ของสมณะนักบวช คือ บอกกล่าวศาสนิกชนให้ประพฤติปฏิบัติให้ตั้งอยู่ในหลักศีลธรรม คุณธรรม ชี้แจงแสดงผลของความดี อันจะนำความสุขความเจริญมาสู่ตัวเขา และคนที่เกี่ยวข้อง คือ ชี้ทางพ้นทุกข์ ชี้สุขเกษมศานต์

3. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี และมีน้ าใจอันดีงาม การสงเคราะห์มี 2 อย่าง คือ สงเคราะห์ด้วยสิ่งของ และสงเคราะห์ด้วยธรรม การสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง การสั่งสอน แนะนำ และปฏิบัติธรรมต่อกัน ส่วนศาสนิกชนสงเคราะห์สมณะนักบวช จะเน้นวัตถุสิ่งของและการ ปฏิบัติตนด้วยเมตตา

4. ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง และให้สิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง การศึกษาการสนทนานั้น มีบางเรื่องที่ผู้ฟังเคยฟังมาแล้ว แต่ควรพยายามพัฒนาความรู้ ความเข้าใจให้แก่ผู้ฟัง ด้วยการให้เขาได้ฟังในเรื่องที่ได้ฟังมาแล้วเขาได้รับประโยชน์ และเรื่องนั้นที่เขายังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน

5. เข้าใจชัดอาจใช้ตัวอย่างอุปมาหลักวิชาเข้ามาช่วยในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจตามแนวทางการสอนของพระธรรมกถึก ที่ตั้งจิตเมตตา ปรารถนาที่จะให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ

6. บอกทางสวรรค์ คือ ทางดำเนินชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้คือ ละความชั่วประพฤติดีเพื่อประโยชน์ต่อบุคคลนั้นเมื่อตายแล้วไปบังเกิดในสคติโลกสวรรค์ เพราะผลจากการละความชั่ว ประพฤติความดี

หน้าที่ของศาสนิกชนควรบำรุงสมณพราหมณ์

สมณพราหมณ์ คือ ผู้มีศีล ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนั้น ในเบื้องต้นที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนพึงกระทำต่อสมณพราหมณ์ เพื่อแสดงการต้อนรับคือ เมื่อเห็นแล้วก็ควรทำปฏิบัติดังนี้

1. ต้องเข้าไปหา คือ เข้าไปขอคำแนะนำชี้แนะจากท่าน หรือให้ความเคารพท่าน

2. ต้องเข้าไปบำรุงช่วยเหลือ คือ การช่วยเหลือท่านในโอกาสอันควร เพื่อแบ่งเบาภาระของท่าน

3. ต้องเข้าไปฟัง คือ การรับฟังคุณธรรม หลักคำสอนของท่านมาไว้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาชีวิต

4. หมั่นระลึกถึงท่าน คือ การระลึกถึงความดีที่ท่านมีแล้วนำมาเป็นตัวอย่างกับตัวเราเอง

5. รับฟังรับปฏิบัติ คือ การรับคำแนะนำของท่านมาปฏิบัติท าตามเพื่อให้เกิดผล ครั้นเมื่อติดขัดก็ใคร่แก้ไขเพื่อให้รู้จริงเห็นจริงตามนั้น

บุคคลทั้งหลายผู้หวังความเจริญ ควรบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้มีศีล ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยทำหน้าที่ของตน 5 ประการคือ

1. การแสดงออกทางกาย ทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา

2. การแสดงออกทางคำพูด พูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา

3. คิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา

4. เปิดประตูต้อนรับด้วยความเต็มใจ

5. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย

6. อามิสทานเครื่องยังชีพอยู่เนือง ๆ

หน้าที่ของสมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์ศาสนิกชน

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

2. ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี

3. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี และมีน้ำใจอันดีงาม

4. ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟังและให้สิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

5. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

6. บอกทางสวรรค์ คือ ทางดำเนินชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

สรุปได้ว่า ทิศ 6 คือความสัมพันธ์ระหว่างตนกับผู้คนรอบตัวในฐานะต่าง ๆ โดยมีประโยชน์และโทษสัมพันธ์กันเป็นประการสำคัญ ตามฐานะต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องหน้า ตนมีฐานะเป็นบุตร ผู้อื่นมีฐานะเป็นบิดามารดา, ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องขวา ตนมีฐานะเป็นศิษย์ ผู้อื่นมีฐานะเป็นอาจารย์, ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องหลัง ตนมีฐานะเป็นสามี ผู้อื่นมีฐานะเป็นภรรยา, ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องซ้าย ตนมีฐานะเป็นกุลบุตร ผู้อื่นมีฐานะเป็นมิตรอำมาตย์ และความสัมพันธ์ของทิศเบื้องล่าง ตนมีฐานะเป็นนาย ผู้อื่นมีฐานะเป็นทาสกรรมกร การจะดำรงชีวิตให้มีความสงบสุข และเจริญรุ่งเรือง สมาชิกในสังคมต้องเป็นคนดีมีคุณภาพ และปฏิบัติตามหลักธรรมในการดำเนินชีวิต โดยเริ่มตั้งแต่การมีครอบครัวที่อบอุ่น ซึ่งมีองค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ การเลือกคู่ครองที่ดี ที่เป็นคู่สร้างคู่สม หรือเป็นคู่ศีลธรรม คู่ความดีกัน เพื่อจะได้หัวหน้าครอบครัวที่ดีทำให้มีหลักฐานมั่นคง และได้ทายาทที่ดี ซึ่งจะพัฒนาเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม เป็นคนมีศีลธรรม พึ่งตนเองได้ อยู่ร่วมกันกับสังคม ได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดี และปฏิบัติต่อผู้มีคุณกับตนเองโดยใช้หลักธรรมทิศ 6 ต่อคนรอบข้าง รวมทั้งมีหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นแนวทาง เพื่ออยู่ร่วมกันในสังคม อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และที่สำคัญ ทุกคนในสังคม จะต้องปฏิบัติตาม บทบาทหน้าที่ของตน ให้ครบทุกสถานภาพ ตามหลักธรรมของทิศ 6 คือ ในฐานะบิดา มารดา กับบุตร สามีกับภรรยา ครูอาจารย์กับศิษย์ เพื่อนกับเพื่อน นายจ้างกับลูกจ้าง และผู้เผยแพร่ศาสนากับประชาชน ถ้าทุกคนยึดถือ และปฏิบัติตามหลักธรรมตามบทบาทหน้าที่นั้น ๆ แล้ว ย่อมนำความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง มาสู่สังคมอย่างแน่นอน และตลอดไป

บทที่ 4
องค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาทั้งในส่วนเอกสารและประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญจาการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เป็นฐานข้อมูลในด้านเนื้อหาและแนวคิดในการวิเคราะห์ สังเคราะห์การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ว่าควรเป็นไปในทิศทางใด ดังมีประเด็นรายละเอียดดังนี้

4.1 วิเคราะและสังเคราะห์สภาพการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

4.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม

4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

4.4 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4.5 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลการเสวนากลุ่ม

4.6 สรุปผลการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

4.7 องค์ความรู้จากการวิจัย

4.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์สภาพการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

พระสังฆาธิการ เป็นตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์ไทย โดยนับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาสขึ้นไปจนถึงเจ้าคณะภาค ซึ่งตามกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) แก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2563) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ กล่าวว่า พระสังฆาธิการ คือ พระภิกษุที่ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วย

เจ้าอาวาส ส่วนตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม แม่กองบาลีสนามหลวง แม่กองธรรมสนามหลวง แม่กองพระธรรมทูต และพระอุปัชฌาย์ ไม่ถือเป็นตำแหน่งพระสังฆาธิการ อีกทั้งต้องมีคุณสมบัติ มีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง มีความรู้สมควรแก่ตำแหน่ง มีความประพฤติเรียบร้อยตามพระธรรมวินัย เป็นผู้มีความสามารถในการปกครองคณะสงฆ์ ไม่เป็นผู้ที่มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ ไม่เคยต้องคำวินิจฉัยลงโทษในอธิกรณ์ที่พึงรังเกียจมาก่อน และไม่เคยถูกถอดถอน หรือถูกปลดจากตำแหน่งใดเพราะความผิดมาก่อน ซึ่งพระสังฆาธิการจะพ้นจากตำแหน่งเมื่อมรณภาพ พ้นจากความเป็นพระภิกษุ ลาออก ย้ายออกไปนอกเขตที่ตนมีสำนักอยู่ ยกเป็นกิตติมศักดิ์ รับตำแหน่งหน้าที่อื่น ให้ออกจากตำแหน่งหน้าที่ ให้ถูกปลดออกจากตำแหน่งหน้าที่ และถูกถอดถอนออกจากตำแหน่งหน้าที่ โดยมีบทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ 6 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการปกครอง ด้านศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสาธารณูปโภค และด้านสาธารณสงเคราะห์ สามารถสรุปได้ตามแผนภูมิที่ 4.1 ได้ดังนี้

พระสังฆาธิการนั้นเปรียบเสมือนผู้นำในการปกครองสงฆ์ คำว่า “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นมา และได้รับการยกย่องขึ้นเป็นหัวหน้า เป็นผู้ทำการตัดสินใจเพราะมีความสามารถในการปกครองและการบังคับบัญชา ผู้นำนั้นจะต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ในการจูงใจให้คนกระทำตามมติร่วมระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งเป็นกระบวนการอิทธิพลทางสังคมที่บุคคลหนึ่งตั้งใจใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นให้ปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่กำหนด รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลขององค์กร เพื่อให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมและบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

ผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา

พื้นฐานมาจากกลุ่มศัพท์หลายคำ กล่าวคือ “กษัตริย์” “ขัตติยะ” และ “ราชา” ดังจะเห็นได้จากหลัก การของผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์อัคคัญญสูตร (ที.ปา (ไทย) 11/130/96) ที่ได้กล่าวถึงความสำเร็จของผู้นำไว้ว่า “...ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น...” จากข้อความนี้ เป็นที่มาของคำว่า “มหาสมมติ” กษัตริย์” และ “ราชา” ในกาลต่อมาภายหลัง ซึ่งทั้งสามคำนั้นมีความหมายมุ่งเน้นไปที่การทำหน้าที่ ในการแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติ และวินิจฉัยคดีต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลจากการทำหน้าที่ดังกล่าว “กษัตริย์” จะได้ข้าวสาลีเป็นการตอบแทน เพื่อจะได้มีหน้าที่ปกครอง ควบคุมดูแลหมู่คณะ องค์กรและสังคมที่ตนทำหน้าที่เป็นผู้นำได้อย่างเต็มที่

ตามคัมภีร์อภิธานวรรณนาว่า ผู้นำ (นายก) (นี นเย + ณฺวุ) พระพุทธเจ้า, ผู้นำ สตฺเต สංสารณฺณวโต นิพฺพานปารं เนตีติ นายโก ผู้นำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสารไปฝั่งแห่งพระนิพพาน จึงทรงพระนามว่า นายกะ (แปลง ณฺวุ เป็น อก., พฤทธิ์ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, วิปสฺสี นาม นายโก พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี) (พระมหาสมปอง มุทิโต, 2547, หน้า 103)

ผู้นำมีความหมายว่า บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกันโดยที่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันก็ตามหรือทำการร่วมกันก็ตามให้พากันไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ดีงามส่วนภาวะผู้นำ คือคุณสมบัติ เช่น สติ ปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่ความ สำคัญของผู้นำจุดหมายที่ดีงาม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, หน้า 2 – 4) อีกทั้งคุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเท

ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน คนที่มีคุณธรรมอย่างนี้เราเรียกว่า “ผู้นำ” หรือ “มีภาวะผู้นำ” (พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), 2547, หน้า 52)

จากนัยที่กล่าวข้างต้น ผู้นำจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกษัตริย์ ราชา ผู้บริหารรัฐ ผู้ดูแลความสงบ และสร้างความสันติให้เกิดแก่ราษฎรเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะว่า บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขมีระเบียบวินัยก็เพราะมีผู้นำเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่ดูแล ดังหลักที่ว่า “พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น (สำ.ส. (ไทย) 15/72/80) พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย” (ม.ม. (ไทย) 13/400/499)

ลักษณะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงถึงลักษณะของผู้นำ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/7/12) ความว่า “...ในธรรมวินัยนี้ 1. ภิกษุผู้เฉียบแหลม 2. ภิกษุณี 3. อุบาสก 4. อุบาสิกา ผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดี แกล้วกล้าเป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำให้หมู่ให้งาม ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้แลผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม...” กล่าวคือ ผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะ 5 ประการ คือ

1. เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม
2. เป็นผู้ที่ได้รับคำแนะนำดีรวมถึงเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีด้วย
3. เป็นผู้แกล้วกล้า
4. เป็นพหูสูตร
5. ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควรอย่างเหมาะสม

และในพระพุทธทรงแสดงลักษณะของผู้นำโดยนำเอาลักษณะของพ่อค้าเปรียบเทียบกับพระภิกษุเพื่อประสบความสำเร็จของทั้ง 2 ฝ่าย (องฺ.ติก.(ไทย) 20/20/164) ความว่า “...ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบ ด้วยองค์ 3 ประการ ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในโภคทรัพย์ องค์ 3 ประการ อะไรบ้างคือ พ่อค้าในโลกนี้ 1. มีตาดี 2. มีธุรกิจดี 3. เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย

พ่อค้าชื่อว่ามีตาดีอย่างไร คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้าว่า สินค้านี้ซื้อมาเท่านี้ขายไปอย่างนี้จักมีมูลค่าประมาณชื่อว่ามีตาดีเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้า

สินค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าเป็นคนฉลาดซื้อขายสินค้าได้พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างนี้แล

พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างไรคือ คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคทรัพย์มาก ย่อมรู้จักพ่อค้าในโลกนี้อย่างนี้ว่า

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ในทางที่ดี ถูกต้องหลักคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม รวมเอาใจของมวลชนหรือประสานร้อยรวมเอาคนจำนวนมากให้เห็นดีเห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือผ่านมาแล้ว ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งมีความเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่น ๆ โดยลักษณะผู้นำ จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วย เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นผู้ได้รับคำแนะนำดีรวมถึงเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีด้วย เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูตร เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควรอย่างเหมาะสม อีกทั้งยังต้องมีตาดี มีธุรกิจดี และเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย ตลอดจนสามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองเข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี

4.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม

ผู้นำเชิงพุทธ หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ในทางที่ดี ถูกต้องหลักคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม รวมเอาใจของมวลชนหรือประสานร้อยรวมเอาคนจำนวนมากให้เห็นดีเห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือผ่านมาแล้ว ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งมีความเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่น ๆ โดยผู้นำนั้นต้องมีการนำหลักธรรมมาใช้ในการปกครองคน ปกครองตน และปกครองงาน ประกอบด้วย

1. หลักทศพิธราชธรรม

พุทธทาสภิกขุ (2549, หน้า 22 – 25) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้เป็นอิสระเหนือความทุกข์เหนือปัญหาทุกอย่าง ทุกประการ ได้แก่ ทานัง (ทาน), สีลัง (สีละ), ปริจาคัง (การบริจาค), อาชะวัง (ความซื่อตรง), มัททะวัง (ความอ่อนโยน), ตะปัง (วิริยะ), อักโกธัง (ความไม่โกรธ), อะวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน), ขันติ (อดทน) และ อวิโรธนัง (ไม่มีอะไรที่พิรุธ)

การนำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการมาใช้ดังนี้

1) ทาน (การให้) หมายถึง การรู้จักให้สิ่งของ การเสียสละตนเอง ในการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ผู้นำที่ดีหากต้องสร้างการยอมรับจากผู้อื่น ต้องรู้จักให้ด้วยความเต็มใจ ไม่หวังสิ่งใดตอบแทน อาจจะเป็นสิ่งของหรือความรู้ก็เป็นการดี การให้เป็นการสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำกับผู้ใต้บังคับ บัญชา ทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความกล้าในการแสดงศักยภาพของตัวเองออกมา

2) ศีล (ความประพฤติดีงาม) หมายถึง การรู้จักควบคุมพฤติกรรม และระมัดระวังการใช้คำพูดให้เกียรติผู้อื่น ปฏิบัติตนให้อยู่ในศีล 5

3) ปริจาคะ (รู้จักเสียสละ) หมายถึง ผู้นำที่สมบูรณ์จะต้องรู้จักการเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ตามหลักพระพุทธศาสนา (ขุ.ชาตกำ. (ไทย) 20/382-147) ความว่า “จงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ จงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต และจงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม”

4) อาชชวะ (มีความซื่อตรง) หมายถึง การปฏิบัติงานด้วยความซื่อตรง สุจริต จริงใจ มีความละอายต่อการทำความชั่ว และเกรงกลัวต่อการทำบาป ทั้งนี้ ความซื่อตรงนั้นเป็นรากฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างความไว้วางใจ สามารถทำงานด้วยกันอย่างมีความสุข

5) มัทวะ (รู้จักอ่อนโยน) หมายถึง ผู้นำต้องมีสัมพันธไมตรีดี อัธยาศัยดี ไม่เย่อหยิ่ง และถือตัว รวมถึงการกล่าววาจาด้วยความสุภาพนุ่มนวล รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน

6) ตปะ (รู้จักยับยั้งชั่งใจ) หมายถึง ผู้นำต้องมีการพัฒนาฝึกฝนจิตใจให้ทนต่อกิเลส หรือสิ่งยั่วยุที่เข้ามากระทบจิตใจ สามารถยับยั้งชั่งใจ ไม่ไหลตัวไปตามอำนาจ ใช้ชีวิตเสมอต้นเสมอปลาย และมุ่งมั่นตั้งใจในการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพ

7) อักโกธะ (รู้จักระงับความโกรธ) หมายถึง ผู้นำที่ดีต้องมีความอดทนต่อความโกรธ ไม่แสดงอาการเกรี้ยวกราด ควบคุมอารมณ์ได้ดี

8) อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) หมายถึง การไม่ใช้อำนาจในทางที่ผิด ไม่บีบบังคับกดขี่ เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น

9) ขันติ (ความอดทน) หมายถึง ความอดทนต่ออุปสรรค ต่องานที่ทำ ผู้นำต้องมีจิตใจที่สงบนิ่งในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

10) อวิโรธนะ (รู้จักหนักแน่น) หมายถึง ผู้นำที่ดีต้องมีความเที่ยงธรรม หนักแน่น ไม่ลำเอียงเพราะรัก หรืออคติ

2. หลักสัปปุริสธรรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2547, หน้า 312) ให้ความหมายของคำว่า สัปปุริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี ประกอบด้วย ธัมมัญญู (เป็นผู้รู้จักเหตุ) อัตถัญญู (เป็นผู้รู้จักผล) อัตตัญญู (เป็นผู้รู้จักตน) มัตตัญญู (เป็นผู้รู้จักประมาณ) กาลัญญู (รู้จักกาล) ปริสัญญู (รู้จักชุมชน) และปุคคลัญญู (รู้จักบุคคล)

การนำหลักสัปปุริสธรรม 7 ประการมาใช้ดังนี้

1) ธัมมัญญุตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักธรรม รู้หลักความจริง รู้หลักเกณฑ์ กฎแห่งธรรมดา รู้จักวิเคราะห์สาเหตุของสถานการณ์ที่จะทำให้เกิดผล เช่น การทำงานอย่างไรให้บรรลุเป้าหมายทำให้เกิดความพึงพอใจของผู้รับบริการและเพื่อนร่วมงาน

2) อัตถัญญุตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการกระทำ เช่น รู้ว่าการให้บริการด้วยความเต็มใจและปารถนาดีนั้นจะเกิดความพึงพอใจของผู้มารับบริการ ทำให้หน่วยงานเป็นที่รักต่อบุคคล ประโยชน์ที่ได้รับอาจมีการบอกต่อเป็นเครือข่ายออกไปถึงความดีงามซึ่งเป็นผลที่ได้รับตามมา

3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน รู้ตัวว่าเราอยู่ในสถานภาพเป็นอะไร ฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด ว่าขณะนี้เราทำอะไรเพื่อความดีงามของหน่วยงาน ประพฤติตนเหมาะสมในการอยู่ร่วมกัน ความรับผิดชอบในหน้าที่และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ ความพอดี คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ รู้กำลังในการทำงานของตน เช่น การทำงานหลาย ๆ อย่างเพื่อความเพียงพอในการหล่อเลี้ยงชีวิต ถ้ารู้จักประมาณ ก็จะทำให้ไม่เดือดร้อนในการต้องต่อสู้ดิ้นรนในการหามาเพิ่ม

5) กาลัญญุตา คือ รู้จักกาล รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาในการประกอบอาชีพการงานกระทำหน้าที่การงานให้ตรงต่อหน้าที่ ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ทันเวลา ให้เหมาะเวลา เช่น มาทำงานช้าแต่อยากกลับเร็ว ทุกอย่างเร่งรีบไปหมด เกิดความไม่สมดุล

6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จักหมู่คณะ รู้จักกลุ่มผู้มารับบริการว่ากริยาที่เราแสดงออกมานั้น ต้องพูด ต้องทำและปฏิบัติแบบนี้ ผู้มารับบริการแบบนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร เราต้องปฏิบัติอย่างไร พูดอย่างไร สงเคราะห์ผู้มารับบริการแบบไหน เพื่อประโยชน์สูงสุด

7) ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ รู้จักบุคคล ว่าบุคคลมีความแตกต่าง มีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างไร มีความสามารถมีคุณธรรมอย่างไร ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไร แบบไหน ควรจะคบหรือไม่ เช่นนี้เป็นต้น

3. หลักพลธรรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2547, หน้า 252) อธิบายว่า พละ 5 คือ ธรรมอันเป็นกำลัง ประกอบด้วย สัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) และปัญญา (ความรู้ทั่วชัด) ธรรม 5 อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรีย์ 5 (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน) หมายความว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างของตน คือ เป็นเจ้าการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ ที่เรียกว่า พละ เพราะความหมายว่า เป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไร้ศรัทธา เป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ พละหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตให้ถึงหลุดพ้นโดยตรง

การนำหลักพลธรรม 5 ประการมาใช้ดังนี้

1) ศรัทธา คือ ความเชื่อโดยมีสติเป็นที่ตั้ง

2) วิริยะ คือ ความเพียร ไม่ท้อถอย มีกำลังใจให้กับตนเอง

3) สติ คือ ความระลึกได้ รู้ว่าตนกำลังทำอะไร มีสติไม่ให้ความโกรธเข้าครอบงำ

4) สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น รักษาในคุณความดี ไม่ให้ความดีหายไป

5) ปัญญา คือ ความรอบรู้ กำลังแห่งความรู้ที่เกิดจากปัญญาญาณ จิต คือ ตัวรู้ที่ได้ปัญญาความรอบรู้ ที่มีสติและสมาธิเป็นฐานเพื่อส่งเสริมให้เห็นปัญญา

4. หลักพรหมวิหารธรรม

พระตาล ธมฺมธโร (2566, หน้า 1) กล่าวถึงพรหมวิหาร 4 ไว้ว่าเป็นหลักธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามเป็นผู้ประเสริฐ ซึ่งคำว่า “พรหมวิหาร” มีความหมายว่า ธรรมอันเป็นที่อยู่ของพรหม การยึดถือหลักธรรมดังกล่าวจะทำให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

การนำหลักพรหมวิหารธรรม 4 ประการมาใช้ดังนี้

1) เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข มีความปรารถนาดีมอบให้กับผู้อื่น

2) กรุณา คือ ความปรารถนาที่จะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มีความสงสาร เห็นใจผู้อื่น

3) มุทิตา คือ ความปิติยินดีกับความสำเร็จของผู้อื่น ไม่รู้สึกอิจฉาริษยา

4) อุเบกขา คือ ความวางเฉย วางใจเป็นกลาง ไม่ซ้ำเติมเมื่อผู้อื่นเพลี่ยงพล้ำ

5. หลักสังคหวัตถุธรรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2547, หน้า 244) อธิบายคำว่า สังคหวัตถุว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล ประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการสงเคราะห์ ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา

การนำหลักสังคหวัตถุธรรม 4 ประการมาใช้ดังนี้

1) ทาน คือ การให้ เสียสละ แบ่งปันประโยชน์ ไม่เห็นแก่ตัว

2) ปิยวาจา คือ พูดจาอ่อนหวาน จริงใจ ไม่หยาบคาย พูดจาในทางสร้างสรรค์ ถูกกาลเทศะ

3) อัตถจริยา คือ ช่วยเหลือกัน ให้คำแนะนำที่ดีแก่ผู้อื่นด้วยความจริงใจ

4) สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ เสมอต้นเสมอปลาย รักษาคำพูด และตรงต่อเวลา

6. หลักทิศ 6

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539, หน้า 266) ให้ความหมาย ไว้ว่า หมายถึงบุคคลต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกับทิศต่าง ๆ ได้แก่ มารดาบิดา ครูบาอาจารย์ บุตรภรรยา มิตรสหาย บ่าวไพร่ข้าทาสบริวาร และสมณพราหมณ์ ประกอบด้วย ปุรัตถิมทิส (ทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา) ทิกขิณทิส (ทิศเบื้องขวา หมายถึง อาจารย์) ปัจฉิมทิส (ทิศเบื้องหลัง หมายถึง บุตรภรรยา) อุตตรทิส (ทิศเบื้องซ้าย หมายถึง มิตร) เหฏฐิมทิส (ทิศเบื้องต่ำ หมายถึง บ่าว) และอุปริมทิส (ทิศเบื้องบน หมายถึง สมณพราหมณ์)

การนำหลักทิศ 6 ประการมาใช้ดังนี้

1) ปุรัตถิมทิส คือ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และหมายรวมถึงบุคคลที่อุปการะเลี้ยงดูเราให้เติบใหญ่ ส่งเสียในด้านต่าง ๆ ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า ดังนี้

1.1) พึงอุปการะเลี้ยงดูท่านเมื่อยามแก่เฒ่า

1.2) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วดำเนินในกุศลธรรม และอุทิศส่วนบุญให้

1.3) ช่วยกิจการงานของท่าน

1.4) ประพฤติตน ดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรมอันงาม รักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูล

1.5) ให้ทรัพย์ที่ท่านให้ด้วยความรอบคอบ รู้คุณค่า ฯลฯ

2) ทิกขิณทิส คือ ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์ รวมถึง ผู้ประสิทธิประสาทวิชาการต่าง ๆ ให้คำแนะนำ สั่งสอน ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา ดังนี้

2.1) ให้ความเคารพ

2.2) เชื่อฟังคำสอน

2.3) คอยช่วยเหลือกิจการงานสอน

2.4) บำรุงท่าน บำรุงสถานศึกษาตามโอกาส ฯลฯ

3) ปัจฉิมทิส คือ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา สามี ทายาท รวมถึงบุคคลผู้คอยให้กำลังใจ สนับสนุน ส่งเสริม ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง ดังนี้

3.1) ไม่นอกใจ

3.2) เป็นเสาหลักในการดูแลครอบครัว

3.3) ไม่ดูหมิ่นวงศ์ตระกูลของคู่สมรส

3.4) แบ่งเบาภาระงาน

3.5) นำครอบครัวไปสู่ความเจริญ

3.6) คอยเป็นกำลังใจต่อกัน

3.7) มอบความรักให้กันในโอกาสต่าง ๆ ฯลฯ

4) อุตตรทิส คือ ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงาน บุคคลผู้ช่วยเหลือในยามประสบปัญหา อุปสรรค คอยช่วยเหลือเกื้อกูล ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

4.1) ให้เกียรติซึ่งกันและกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

4.2) วางตนสม่ำเสมอต่อกัน ไม่ข่มเหงรังแก

4.3) คอยช่วยเหลือเมื่อมิตรตกทุกข์ได้ยาก

4.4) ให้ความเป็นมิตร จริงใจ ฯลฯ

5) เหฏฐิมทิส คือ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ บริวารที่รับใช้ คอยทำกิจให้เรา (ผู้ใต้บังคับบัญชา) ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องล่าง ดังนี้

5.1) จัดการงานให้เหมาะสมแก่คน

5.2) ให้ความเป็นธรรมโดยเท่าเทียมกัน

5.3) ให้ค่าตอบแทนอย่างเหมาะสม

5.4) มอบอาหาร และ น้ำดื่มอย่างสม่ำเสมอ

5.5) ให้รางวัลเพื่อเป็นกำลังใจตามโอกาส

5.6) ไม่เอารัดเอาเปรียบในทุกด้าน

5.7) รักษาพยาบาลเมื่อยามป่วยไข้ ฯลฯ

6) อุปริมทิส คือ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สามเณี ภิกษุ ภิกษุณี หมายรวมถึง ผู้ที่รักษาศีลมากกว่าเรา โดยไม่ต้องเป็นนักบวชก็ควรค่าแก่การสักการะให้เหนือกว่าทั้งปวง ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน ดังนี้

6.1) ให้ทาน ทรัพย์สิน ปัจจัยอื่น ๆ แก่ท่านตามกำลัง

6.2) ช่วยเผยแพร่ ทะนุบำรุงศาสนาให้คงอยู่

6.3) ก่อสร้าง บำรุงอาคารสถานที่ทางพระพุทธศาสนา

6.4) นำพระธรรม คำสอนมาปฏิบัติอยู่เป็นนิจ ฯลฯ

หลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่าง ๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย หรือ บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ 4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา 5) หลักสังคหวัตถุธรรม มาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลักธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข และ 6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ หน้าที่เหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญ คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน คนที่มีคุณธรรมอย่างนี้เราเรียกว่า “ผู้นำ” หรือ “มีภาวะผู้นำ”

4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

ภาวะผู้นำ ถือเป็นขบวนการในการสร้างสิ่งเร้าขบวนการพัฒนาและการทำงานกับคนในองค์การเป็นขบวนการที่มุ่งคน มีการมุ่งสร้างแรงจูงใจให้กับคน การใช้มนุษย์สัมพันธ์หรือเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ในองค์การการสื่อสารระหว่างบุคคล การสร้างบรรยากาศในองค์การ ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ภาวะผู้นำจะเกิดขึ้นในการปฏิบัติการขององค์การ เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจในจุดหมายการตัดสินใจเลือกทางเลือกใหม่ การสนับสนุนส่งเสริมการบริหารการศึกษาให้มีคุณภาพมากขึ้น การนำหลักการเปลี่ยนแปลงมาใช้ในองค์การและปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งสร้างความพึงพอใจหรือบางครั้งมีผลในทางตรงกันข้าม คือ สร้างความไม่พึงพอใจของมนุษย์ในองค์การ

จอห์น ซี.แมควิล (John C.Maxwell) กล่าวถึง คุณสมบัติแห่งการเป็นผู้นำไว้ 21 ประการ ดังนี้

1. ผู้นำต้องเป็นคนมีวิสัยทัศน์ ต้องมองไปถึงอนาคต และเห็นจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจน
2. ผู้นำต้องใฝ่รู้ ต้องไม่ล้าหลัง ติดตามเรียนรู้ให้ทันการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

3. ผู้นำต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดี เรียนรู้การปฏิบัติจากผู้อื่น

4. ผู้นำต้องมีวินัยในตนเอง เพื่อเป็นตัวอย่างในการสร้างวินัยให้กับองค์กร

5. ผู้นำต้องเป็นผู้มั่นคง ในหลักการ อุดมการณ์ ไม่หวั่นไหวต่อสถานการณ์

6. ผู้นำต้องเป็นคนกล้ารับผิดชอบผลที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจ

7. ผู้นำต้องเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ทำให้การงานเกิดความราบรื่น

8. ผู้นำต้องเป็นคนรู้จักแก้ปัญหา ทั้งระยะสั้น ระยะยาว รู้ว่ามีปัญหาต้องรีบแก้ไม่ปล่อยให้ปัญหา คงค้าง

9. ผู้นำต้องเป็นผู้มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องเชื่อว่าทำได้

10. ผู้นำต้องมีใจรักในงาน รักผู้ร่วมงาน รักผู้เกี่ยวข้องในงาน รักผู้รับบริการ รักตนเองเข้าใจตนเอง

11. ผู้นำต้องมีคุณธรรม เชื่อมั่นในหลักคุณธรรม

12. ผู้นำต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ความประทับใจแรกพบ ช่วยให้งานประสบความสำเร็จได้ง่าย

13. ผู้นำต้องทุ่มเท เชื่อมั่นในสิ่งที่ทำ หากไม่ทุ่มเทจะเป็นเพียงนักฝัน

14. ผู้นำต้องรู้จักการสื่อสารที่ดีมีความสามารถสื่อให้ผู้อื่นเข้าใจในสิ่งที่ตนเองคิด ทำเรื่องยากให้ง่าย

15. ผู้นำต้องเป็นคนมีประสิทธิภาพ ทำงานอย่างมีหลักวิชาการให้เกิดความสำเร็จ

16. ผู้นำต้องกล้าหาญ ทำในสิ่งที่ถูกต้องกล้าคัดค้านในสิ่งผิด

17. ผู้นำต้องมีวิจารณญาณที่ดี รู้จักวิเคราะห์ ติดสินใจถูกต้อง

18. ผู้นำต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน

19. ผู้นำต้องเป็นคนมีน้ำใจ

20. ผู้นำต้องเป็นคนมีความคิดริเริ่มในสิ่งใหม่ ๆ

21. ผู้นำต้องเป็นผู้ฟังที่ดี เพื่อเข้าถึงจิตใจคน

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า สามารถแบ่งคุณสมบัติของผู้นำได้เป็นคุณลักษณะภายใน และคุณลักษณะภายนอก ได้ตามแผนภูมิที่ 4.4 ดังนี้

4.4 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4.4.1 ประเด็นสภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลาในสถานการณ์ปัจจุบันเป็นอย่างไร

พระครูสุวัฒนาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลาในสถานการณ์ปัจจุบัน 1) ขาดองค์ความรู้ใหม่ 2) ขาดความเข้าใจในสารัตถะธรรม 3) ขาดข้อมูลเชิงสังคม และ 4) ทัศนคติ

พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร. (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ปัญหาการส่งเสริมภาวะผู้นำในสงขลาควรพัฒนาด้านการเรียนรู้ให้มากขึ้น

พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดกับพระสังฆาธิการในปัจจุบันนี้ คือ ขาดการศึกษา ไม่แสวงหาความรู้ ไม่ศึกษาพระธรรมวินัย แล้วกระทำผิดวินัย ความเสื่อมศรัทธาจึงเกิดขึ้น

พระโสภณวราภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องมีการส่งเสริมฝึกอบรม ภารกิจทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปโภค และด้านสาธารณะสงเคราะห์ ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ผู้นำขาดความแตกฉาน ขาดความช่ำชองในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้านหลักธรรม นักธรรมชั้นตรี โท และเอก จำนวนมากที่ไม่ศึกษาภาษาบาลี

พระครูโสภณนิโครธารักษ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2566) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า พระสังฆาธิการไม่เป็นผู้นำทางสติปัญญาและจิตวิญญาณอย่างแท้จริง ส่วนมากยังเห็นสร้างศรัทธาโดยขาดปัญญาแก่ชาวบ้าน ทำให้ในที่สุดศรัทธาที่เกิดขึ้นไม่ยั่งยืนและมั่นคง ปัญหาใหญ่จึงเกิดจากพระสังฆาธิการขาดความรู้ที่ถูกต้องแท้จริง กอรปกับการไม่ลงมือทำสิ่งที่ผู้นำควรลงมือทำอย่างตั้งใจจริง เป็นต้น

นายนิพนธ์ บุญญามณี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ภาวะผู้นำนั้นต้องพร้อมพร้อมด้วยความรู้คู่ศิลปะ พึ่งศิลปะนั้นก้คือประสบการณ์การทำงานของบุคคลที่จะเป็นผู้นำและต้องมีภาวะผู้นำที่ควบคู่ไปด้วยกัน จึงจะมีความก้าวหน้าและเป็นที่ยอมรับ

นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ในยุคปัจจุบันการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญ การสื่อสารมีหลายช่องทาง พระสังฆาธิการบางส่วนยังมีปัญหาเรื่องการสื่อสารที่ไม่ปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย การสื่อสารหากเลือกช่องทางสื่อสารที่ไม่เหมาะสมอาจจะไม่ชัดเจนหรือล่าช้าทำให้เกิดปัญหาในแนวทางปฏิบัติและข้อสั่งการก็จะผิดเพี้ยน

ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ พระสังฆาธิการจะเกษียณอายุเมื่อ อายุครบ 80 ปี หากเปรียบเทียบกับข้าราชการพลเรือนซึ่งเกษียณอายุราชการ 60 ปี จะเห็นว่า มีระยะห่างของช่วงเวลาถึง 20 ปี หรือหากข้าราชการตุลาการซึ่งเกษียณอายุราชการอายุ 70 ปี จะเห็นว่ามีระยะห่างถึง 10 ปี หากเปรียบเทียบการเริ่มต้นหรือการบรรจุแต่งตั้ง พระสังฆาธิการจะอุปสมบทได้พรรษาครบ 5 และจะต้องจบการศึกษานักธรรม จึงจะได้สิทธิ์หรือมีคุณสมบัติในการได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส และอาจต้องมีคุณสมบัติทางการศึกษาอื่นเพิ่มเติม เช่น บาลี หรือระดับปริญญาตรี โท เอก จากมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยอื่น ๆ จึงจะได้รับการพิจารณาจากเจ้าคณะผู้ปกครองในการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในขณะที่ข้าราชการ สามารถสอบเข้ารับราชการตั้งแต่อายุ 18 ปีเป็นต้นไป จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างกัน ทั้งจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดของการทำงานซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอายุตัวโดยตรง อันมีผลต่อภาวะผู้นำทั้งสิ้น ดังนั้น ในส่วนของพระสังฆาธิการ เมื่ออายุตัวมากขึ้นตามลำดับ ประสบการณ์ในการทำงานอาจมีมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันอายุที่เพิ่มขึ้นจนกว่าจะถึง 80 ปี ความคล่องตัว ความรวดเร็ว การปรับตัว การตอบสนอง มุมมองแนวคิด เพื่อที่จะให้เข้ากับสภาพสังคมสมัยเสริมสร้างภาวะผู้นำ หรืออาจกล่าวได้ว่า เมื่ออายุมากขึ้น การปล่อยวางในหลายสิ่งหลายอย่างก็จะเริ่มมีมากขึ้น หรือการยอมรับในสิ่งใหม่ก็จะน้อยลง ลดลงไปเรื่อย ๆ ตามอายุ หรือเริ่มไม่ยอมรับหรืออาจมีความนิ่งเฉยต่อสิ่งใหม่ ๆ ด้วยหตุแห่งความชราภาพหรือในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถที่จะปล่อยวางบางสิ่งบางอย่างได้เลย เพราะความคุ้นชิน คุ้นเคย กับประสบการณ์เดิม สิ่งเดิม สิ่งที่เคยทำ สิ่งที่เคยปฏิบัติว่าได้ทำสำเร็จมาแล้ว โดยสรุปสภาพปัญหาคือความชราภาพของพระสังฆาธิการ ที่กว่าจะเกษียณอายุ 80 ปี ซึ่งจะเริ่มเห็นได้ในทุกยุคทุกสมัย พระหนุ่ม เณรน้อยจะสามารถเข้าถึงกลุมคนในรุ่นใกล้เคียงกัน ในขณะที่พระเถระก็จะเป็นที่เคารพนับถือศรัทธาเป็นผู้มั่นคงในสมณเพศ

นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรให้ความรู้ที่เกี่ยวกับบทบาทภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลาให้รู้เท่าทันสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน และมีคุณธรรมในบทบาทของพระสังฆาธิการและรู้หลักการบริหารจัดการ

สรุปได้ว่า สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา พบว่า ในยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ อาจจะมีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยเกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

4.4.2 ประเด็นแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม เป็นอย่างไร

พระครูสุวัฒนาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ความเสียสละและเป้าหมายการบวชตลอดถึงอำนาจหน้าที่ในความเป็นพระสังฆาธิการที่ผูกติดแค่ศรัทธา ทั้งที่มีภารกิจหลักทั้ง 6 ด้าน

พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร. (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า มีการให้ความรู้ด้านการศึกษาในกฎหมาย และนำความรู้มาใช้ในการพัฒนา ควบคู่ไปกับการนำหลักพุทธธรรมมาใช้

พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องมีการศึกษาพระธรรมวินัย สร้างความเข้มแข็งให้กับพระสังฆาธิการ หลักธรรมที่จะเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ควรมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม และควรเว้นอคติต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้นำ

พระโสภณวราภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า บุคคลที่จะเป็นผู้บริหาร ต้องรู้จักละเว้นความอคติในใจ เพื่อครองใจคนในองค์กร ดังคำตรัสของพระพุทธเจ้า “ผู้ใดประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก ความชัง และความหลง ความกลัวยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม เหมือนพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น”

พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรให้ผู้นำมีคุณภาพ ศักยภาพแตกฉาน รอบรู้ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเรียนรู้เข้าใจภาษาบาลีด้วย มีความแตกฉานชำนาญด้วย มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย

พระครูโสภณนิโครธารักษ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2566) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรนำสังคหวัตถุ 4 มาใช้ เนื่องจาก สังคหวัตถุ 4 เริ่มจากการให้ การพูดคุยกันด้วยเหตุผล การลงมือทำประโยชน์ และการกระทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย สิ่งนี้เป็นสิ่งที่สร้างผู้นำอย่างแท้จริง รวมถึงผูกใจผู้ตาม และคนรอบข้างได้เป็นอย่างดีที่สุด

นายนิพนธ์ บุญญามณี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องมีความอดทน คือ ขันติ อดทนต่อการทำงาน อดทนต่อการดูถูกดูหมิ่น ดูแคลน ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่สะสมมานั้นต้องมีความอดทนเป็นอย่างมากจึงจะได้มา เมื่อได้มาแล้วก็ต้องรักษาให้คงอยู่ถาวรต่อไป

นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ผู้นำควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ในการครองตน สังคหวัตถุ 4 ในการครองคน และอิทธิบาท 4 ในการครองงาน ซึ่งถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรนำพรหมวิหาร 4 มาใช้ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำ เพราะพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมของผู้ใหญ่ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หากนำมาตีความอย่างกว้าง ๆ ในทางภาวะผู้นำในการลงมือปฏิบัติอย่างเห็นผลแล้ว เมตตา คือ ความคิดความรู้สึกที่พระสังฆาธิการจะมีต่อผู้ใต้ปกครองอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เอนเอียง เพราะเหตุใดก็แล้วแต่ กรุณา คือ พระสังฆาธิการจะต้องลงมือเมื่อถึงคราวที่จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองไม่ปล่อยปละให้พระผู้ใต้ปกครองต้องปฏิบัติงานตามลำพัง หรือปล่อยปละละเลยในสิ่งที่พระผู้ใต้ปกครองปฏิบัติในสิ่งที่ผิด ในที่นี้ ยังหมายถึง การลงมือปฏิบัติในการให้คุณให้โทษด้วย มุทิตา คือ การยกย่องเชิดชูสนับสนุนให้กำลังแรงใจ ส่งเสริมในด้านต่าง ๆ แก่พระผู้ใต้บังคับบัญชาที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบด้วย มิใช่แค่กล่าวยกย่องชมเชยแต่หมายรวมถึงการลงมือทำเพื่อส่งเสริมสนับสนุนด้วย อุเบกขา คือ ใจต้องนิ่งเฉย หากจะตีความว่า การวางเฉย ก็ควรเป็นการวางเฉยต่อคำนินทา คำยุยง คำใส่ร้ายป้ายสี อันจะนำไปสู่ความแตกแยกของสงฆ์

นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรนำหลักธรรมมาใช้เสริมสร้างภาวะผู้นำฯ ได้แก่ หลักพรหมวิหาร 4 หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 และหลักทศพิธราชธรรม

สรุปได้ว่า แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม พบว่า ควรให้ผู้นำมีคุณภาพ ศักยภาพแตกฉาน รอบรู้ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเรียนรู้เข้าใจภาษาบาลีด้วย มีความแตกฉานชำนาญด้วย มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ในการครองตน สังคหวัตถุ 4 ในการครองคน และอิทธิบาท 4 ในการครองงาน ซึ่งถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสมทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

4.4.3 ประเด็นการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธ ศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1) ด้านคุณลักษณะภายใน

พระครูสุวัฒนาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรนำหลักอธิษฐานธรรม 4 มาใช้ ได้แก่ 1) ปัญญา คือ องค์ความรู้ 2) สัจจะ คือ ความจริง 3) จาคะ คือ ความเสียสละ และ 4) อุปสม คือ ความสงบระงับ

พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร. (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรพัฒนากาย อารมณ์ สังคม ปัญญา ในการดำรงตน

พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องมีคุณธรรรมในการทำงาน มีมนุษยสัมพันธ์ พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ทันต่อโลก

พระโสภณวราภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ผู้นำตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ต้องมีพรหมวิหาร 4 ประการ คือ มีความเมตตา มีความกรุณา มีมุทิตา และอุเบกขา ให้กับคนในองค์กร

พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ผู้นำนอกจากกรอบรู้แตกฉานในหลักธรรม ควรมีการซักซ้อมฝึกฝนในหน้าที่หรือเรื่องต่าง ๆ ที่ทำอยู่ให้ชำนาญ เกิดความน่าเชื่อถือขึ้นมาได้ มีศีล มีอาจาระที่ดีงามด้วย วิสัยทัศน์ดีมองเห็นอนาคตกาลไกลได้

พระครูโสภณนิโครธารักษ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2566) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า การกระตุ้นเตือนและสร้างสามัญสำนึกแก่พระสังฆาธิการในหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้มีโพธิจิต ที่จะต้องเป็นผู้ให้แก่สังคม มากกว่าการเป็นผู้รับ รวมถึงการสร้างความคิดที่ว่าพระสงฆ์ควรเป็นผู้รับมา เพื่อส่งต่อไม่ใช้รับมาเพื่อสะสม

นายนิพนธ์ บุญญามณี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องมีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม จริยธรรม มีความตั้งใจ พร้อมทำในสิ่งที่ถูกต้อง มุ่งมั่น

นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า พระสังฆาธิการจะมีภาวะผู้นำทางสังคม เป็นทุนอยู่แล้ว เพราะประชาชนมีความเชื่อมั่นศรัทธาเนื่องจากมีความรู้ทางธรรม ดังนั้นต้องนำความรู้ทางโลกมาเสริมเพื่อเผยแผ่หลักธรรมให้มีประสิทธิภาพและเข้าถึงได้ง่ายและรวดเร็ว สามารถบริหารจัดการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า การที่บุคคลจะมีลักษณะความเป็นผู้นำนั้น นอกจากอำนาจและบารมีที่มีอยู่แล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมเข้ามาอยู่ในส่วนผสมของความเป็นผู้นำด้วย เนื่องด้วยความเป็นผู้นำนั้น ผู้นำควรมีวุฒิภาวะทางอารมณ์เพื่อบังคับตนเองไม่ให้ใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและขัดต่อศีลธรรม ซึ่งการจะสร้างผู้นำที่ดีได้นั้น บุคคลนั้นจึงต้องมีคุณลักษณะภายในที่เหมาะสม โดยนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาจับ เพื่อเป็นการบูรณาการหลักะรรมให้เข้ากับสภาวะผู้นำ โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ พระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา โดยหลักธรรมที่นำมาใช้นั้นก็คือ ขันติ โสรัจจะ ขันติ คือ หลักธรรมที่สำคัญมากในความเป็นผู้นำคือต้องมีความอดทนในทุก ๆ เรื่อง ต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งเพราะการเป็นผู้นำต้องกล้าที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามาในแต่ละวันทั้งปัญ หาภายนอกและปัญหาภายใน จึงจะทำให้บุคคลหรือองค์การที่อยู่ภายใต้อำนาจของคน ๆ นั้น ดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่น ส่วนหลักธรรมข้อที่ 2 โสรัจจะ คือ ความสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยที่ดีต่อทุก ๆ คน ไม่แสดงความไม่พอใจออกมาให้คนอื่นเห็น ซึ่งหลักธรรมทั้ง 2 ข้อนี้ต้องมาจากคุณลักษณะภายในที่บุคคลที่เป็นผู้นำควรมี

นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรมีคุณธรรม ครองงานในสิ่งที่ถูกต้อง มีจริยธรรม พร้อมพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และมีความมุ่งมั่นตั้งใจ ยืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้อง

2) ด้านคุณลักษณะภายนอก

พระครูสุวัฒนาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรมีความเมตตา อภัย และให้โอกาส

พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร. (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า การพบปะ แนะนำ และการนำหลักธรรมมาใช้

พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรมีการสร้างความรู้ ต้องกล้าตัดสินใจ และมีวิสัยทัศน์

พระโสภณวราภรณ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในองค์กร ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ การไม่ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย บริหารจัดการงานต่าง ๆ ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และกฎแห่งมหาสมาคม

พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม ชุมชน มีความขยัน อดทน และเสียสละ เป็นต้น มีความเข้าใจต่อเพื่อนมนุษย์ว่าร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย รังความสุข เกียจความทุกข์ เหมือนกัน ทั้งนั้น

พระครูโสภณนิโครธารักษ์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2566) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรมีการส่งเสริมด้านสาธารณะสงเคราะห์ให้มากขึ้น เพื่อให้พระสังฆาธิการได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมศรัทธา เพื่อช่วยเหลือสังคมในวาระต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอโดยการผสานความร่วมมือตามหลัก “บวร” คือ บ้าน - วัด - ราชการ ในการร่วมมือกันทำเพื่อผู้อื่น

นายนิพนธ์ บุญญามณี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า มีความกล้าคิด กล้าทำ กล้าแสดงออกในสิ่งที่ถูกต้อง มีวิสัยทัศน์สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นและกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อความถูกต้องและต้องมีความรู้และประสบการณ์การทำงาน

นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า พระสังฆาธิการต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สมณเพศ และเป็นแบบอย่างให้กับพระสงฆ์โดยทั่วไป ถือเป็นการสร้างองค์ความรู้นำมาใช้เผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า เมื่อผู้นำมีคุณลักษณะภายในที่เหมาะสมแล้วนั้น คุณลักษณะภายในเหล่านั้นจะขับให้สร้างคุณลักษณะภายนอกให้ออกมาทางลักษณะท่าทางคำพูดคำจาและผลงานต่าง ๆ ดังนั้นจะเป็นการดีหากมีธรรมะในพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ร่วมกับความเป็นผู้นำเพื่อให้คุณลักษณะภายนอกเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย หลักธรรมที่นำมาประยุกต์นั้นก็คือ หลักสัปปุริสธรรม 7 คือ 1) ธัมมัญญุตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักธรรรม การทำงานอย่างไรให้บรรลุเป้าหมาย 2) อัตถัญญุตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ว่าการเป็นผู้นำด้วยความเต็มใจและปรารถนาดีนั้นจะเกิดความพึงพอใจของผู้ใต้บังคับบัญชา 3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน รู้ตัวว่าเราอยู่ในสถานภาพเป็นอะไร ความรับผิดชอบในหน้าที่และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป 4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ คือ ความพอดี 5) กาลัญญุตา คือ รู้จักกาล รู้กาลเวลาอันเหมาะสม 6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จักหมู่คณะ รู้จักกลุ่มผู้มาหาว่า กริยาที่เราแสดงออกมานั้น ต้องแสดงออกมาอย่างไร และ 7) ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ รู้จักบุคคลว่า บุคคลมีความแตกต่าง มีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างไร มีความสามารถมีคุณธรรมอย่างไร ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไร แบบไหนควรจะคบหรือไม่ เช่นนี้เป็นต้น หากผู้นำมีหลัก 7 ประการ ดังนี้จะทำให้คุณ ลักษณะด้านนอกแสดงออกมาได้อย่างสง่าผ่าเผยสมกับความเป็นผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา

นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2567) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ควรมีความรู้ วิสัยทัศน์ ทันสมัยต่อเทคโนโลยี มีความสามารถในการร่วมงานกับผู้อื่น และมีสมรรถนะในการเป็นผู้นำ กล้าคิด กล้าแสดงออกในสิ่งที่ถูกต้อง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

สรุปได้ว่า การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธ ศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา 2 ประการ คือ

ด้านคุณลักษณะภายใน พบว่า ควรพัฒนากาย อารมณ์ สังคม ปัญญา ในการดำรงตน ต้องมีคุณธรรรมในการทำงาน มีมนุษยสัมพันธ์ พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ทันต่อโลก ต้องมีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม จริยธรรม มีความตั้งใจ พร้อมทำในสิ่งที่ถูกต้อง มุ่งมั่น การที่บุคคลจะมีลักษณะความเป็นผู้นำนั้น นอกจากอำนาจและบารมีที่มีอยู่แล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมเข้ามาอยู่ในส่วนผสมของความเป็นผู้นำ ครองงานในสิ่งที่ถูกต้อง มีจริยธรรม พร้อมพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และมีความมุ่งมั่นตั้งใจ ยืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้อง ได้แก่ หลักอธิษฐานธรรม 4 มาใช้ ได้แก่ 1) ปัญญา คือ องค์ความรู้ 2) สัจจะ คือ ความจริง 3) จาคะ คือ ความเสียสละ และ 4) อุปสม คือ ความสงบระงับ มีพรหมวิหาร 4 ประการ คือ มีความเมตตา มีความกรุณา มีมุทิตา และอุเบกขา ให้กับคนในองค์กร

ด้านคุณลักษณะภายนอก พบว่า ต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในองค์กร ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ ต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สมณเพศ การไม่ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย บริหารจัดการงานต่าง ๆ ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย กฎแห่งมหาเถรสมาคม มีความเมตตา อภัย พร้อมให้โอกาส สร้างความรู้ใหม่ กล้าตัดสินใจ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อความถูกต้อง มีความรู้และประสบการณ์การทำงานมีวิสัยทัศน์ ตลอดจนการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคมชุมชน ส่งเสริมด้านสาธารณะสงเคราะห์ให้มากขึ้น เพื่อให้พระสังฆาธิการได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมศรัทธา ช่วยเหลือสังคมในวาระต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอโดยการผสานความร่วมมือตามหลัก “บวร” คือ บ้าน - วัด - ราชการ ในการร่วมมือกันทำเพื่อผู้อื่น หลักธรรมที่นำมาประยุกต์นั้นก็คือ หลักสัปปุริสธรรม 7 คือ 1) ธัมมัญญุตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักธรรรม การทำงานอย่างไรให้บรรลุเป้าหมาย 2) อัตถัญญุตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ว่าการเป็นผู้นำด้วยความเต็มใจและปรารถนาดีนั้นจะเกิดความพึงพอใจของผู้ใต้บังคับบัญชา 3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน รู้ตัวว่าเราอยู่ในสถานภาพเป็นอะไร ความรับผิดชอบในหน้าที่และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป 4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ คือ ความพอดี 5) กาลัญญุตา คือ รู้จักกาล รู้กาลเวลาอันเหมาะสม 6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จักหมู่คณะ รู้จักกลุ่มผู้มาหาว่า กริยาที่เราแสดงออกมานั้น ต้องแสดงออกมาอย่างไร และ 7) ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ รู้จักบุคคลว่า บุคคลมีความแตกต่าง มีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างไร มีความสามารถมีคุณธรรมอย่างไร ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไร แบบไหนควรจะคบหรือไม่ เช่นนี้เป็นต้น หากผู้นำมีหลัก 7 ประการ ดังนี้ จะทำให้คุณลักษณะด้านนอกแสดงออกมาได้อย่างสง่าผ่าเผยสมกับความเป็นผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ตารางที่ 4.1 สรุปบทสัมภาษณ์การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

ลำดับ	ผู้ให้สัมภาษณ์	สรุปบทสัมภาษณ์
1	**พระครูสุวัฒนาภรณ์**	**สภาพทั่วไป :** 1) ขาดองค์ความรู้ใหม่ 2) ขาดความเข้าใจในสารัตถะธรรม 3) ขาดข้อมูลเชิงสังคม และ 4) ทัศนคติ **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ความเสียสละและเป้าหมายการบวชตลอดถึงอำนาจหน้าที่ในความเป็นพระสังฆาธิการที่ผูกติดแค่ศรัทธา ทั้งที่มีภารกิจหลักทั้ง 6 ด้าน **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ควรนำหลักอธิษฐานธรรม 4 มาใช้ ได้แก่ 1) ปัญญา คือ องค์ความรู้ 2) สัจจะ คือ ความจริง 3) จาคะ คือ ความเสียสละ และ 4) อุปสม คือ ความสงบระงับ **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** ควรมีความเมตตา อภัย และให้โอกาส
2	**พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร.**	**สภาพทั่วไป :** ปัญหาการส่งเสริมภาวะผู้นำในสงขลาควรพัฒนาด้านการเรียนรู้ให้มากขึ้น **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** มีการให้ความรู้ด้านการศึกษาในกฎหมาย และนำความรู้มาใช้ในการพัฒนา ควบคู่ไปกับการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ **การบูรณาการ** **องค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ควรพัฒนากาย อารมณ์ สังคม ปัญญา ในการดำรงตน **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** การพบปะ แนะนำ และการนำหลักธรรมมาใช้
3	**พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์**	**สภาพทั่วไป :** ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดกับพระสังฆาธิการในปัจจุบันนี้ คือ ขาดการศึกษา ไม่แสวงหาความรู้ ไม่ศึกษาพระธรรมวินัย แล้วกระทำผิดวินัย ความเสื่อมศรัทธาจึงเกิดขึ้น **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ต้องมีการศึกษาพระธรรมวินัย สร้างความเข้มแข็งให้กับพระสังฆาธิการ หลักธรรมที่จะเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ควรมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม และควรเว้นอคติต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้นำ**การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ต้องมีคุณธรรรมในการทำงาน มีมนุษยสัมพันธ์ พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ทันต่อโลก **2) ด้าน**

		คุณลักษณะภายนอก : ควรมีการสร้างความรู้ ต้องกล้าตัดสินใจ และมีวิสัยทัศน์
4	**พระโสภณวราภรณ์**	**สภาพทั่วไป :** ต้องมีการส่งเสริมฝึกอบรม ภารกิจทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปโภค และด้านสาธารณะสงเคราะห์ ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** บุคคลที่จะเป็นผู้บริหาร ต้องรู้จักละเว้นความอคติในใจ เพื่อครองใจคนในองค์กร ดังคำตรัสของพระพุทธเจ้า “ผู้ใดประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก ความชัง และความหลง ความกลัวยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม เหมือนพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น” **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ผู้นำตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ต้องมีพรหมวิหาร 4 ประการ คือ มีความเมตตา มีความกรุณา มีมุทิตา และอุเบกขา ให้กับคนในองค์กร **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** ต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในองค์กร ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ การไม่ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย บริหารจัดการงานต่าง ๆ ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและกฎแห่งมหาสมาคม
5	**พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร**	**สภาพทั่วไป :** ผู้นำขาดความแตกฉาน ขาดความชำชองในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้านหลักธรรม นักธรรมชั้นตรี โท และเอก จำนวนมากที่ไม่ศึกษาภาษาบาลี **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ควรให้ผู้นำมีคุณภาพ ศักยภาพแตกฉานรอบรู้ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเรียนรู้เข้าใจภาษาบาลีด้วย มีความแตกฉานชำนาญด้วย มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ผู้นำนอกจากรอบรู้แตกฉานในหลักธรรม ควรมีการซักซ้อมฝึกฝนในหน้าที่หรือเรื่องต่าง ๆ ที่ทำอยู่ให้ชำนาญ เกิดความน่าเชื่อถือขึ้นมาได้ มีศีล มีอาจาระที่ดีงามด้วย วิสัยทัศน์ดีมองเห็นอนาคตกาลไกลได้ **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม ชุมชน มีความขยัน อดทน และเสียสละเป็นต้น มีความเข้าใจต่อเพื่อนมนุษย์ว่าร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย รังความสุข เกียจความทุกข์ เหมือนกันทั้งนั้น

6	**พระครูโสภณนิโครธารักษ์**	**สภาพทั่วไป :** พระสังฆาธิการไม่เป็นผู้นำทางสติปัญญาและจิตวิญญาณอย่างแท้จริง ส่วนมากยังเห็นสร้างศรัทธาโดยขาดปัญญาแก่ชาวบ้าน ทำให้ในที่สุดศรัทธาที่เกิดขึ้นไม่ยั่งยืนและมั่นคง ปัญหาใหญ่จึงเกิดจากพระสังฆาธิการขาดความรู้ที่ถูกต้องแท้จริง กอปรกับการไม่ลงมือทำสิ่งที่ผู้นำควรลงมือทำอย่างตั้งใจจริง เป็นต้น **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ควรนำสังคหวัตถุ 4 มาใช้ เนื่องจาก สังคหวัตถุ 4 เริ่มจากการให้ การพูดคุยกันด้วยเหตุผล การลงมือทำประโยชน์ และการกระทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย สิ่งนี้เป็นสิ่งที่สร้างผู้นำอย่างแท้จริง รวมถึงผูกใจผู้ตาม และคนรอบข้างได้เป็นอย่างดีที่สุด **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** การกระตุ้นเตือนและสร้างสามัญสำนึกแก่พระสังฆาธิการในหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้มีโพธิจิต ที่จะต้องเป็นผู้ให้แก่สังคม มากกว่าการเป็นผู้รับ รวมถึงการสร้างความคิดที่ว่าพระสงฆ์ควรเป็นผู้รับมา เพื่อส่งต่อไม่ใช้รับมาเพื่อสะสม **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** ควรมีการส่งเสริมด้านสาธารณะสงเคราะห์ให้มากขึ้น เพื่อให้พระสังฆาธิการได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาเพื่อช่วยเหลือสังคมในวาระต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอโดยการผสานความร่วมมือตามหลัก “บวร” คือ บ้าน - วัด - ราชการ ในการร่วมมือกันทำเพื่อผู้อื่น
7	**นายนิพนธ์ บุญญามณี**	**สภาพทั่วไป :** ภาวะผู้นำนั้นต้องพร้อมพร้อมด้วยความรู้คู่ศิลปะ พึ่งศิลปะนั้นก็คือประสบการณ์การทำงานของบุคคลที่จะเป็นผู้นำ และต้องมีภาวะผู้นำที่ควบคู่ไปด้วยกัน จึงจะมีความก้าวหน้าและเป็นที่ยอมรับ **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ต้องมีความอดทน คือ ขันติ อดทนต่อการทำงาน อดทนต่อการดูถูกดูหมิ่น ดูแคลน ประสบ การณ์ต่าง ๆ ที่สะสมมานั้นต้องมีความอดทนเป็นอย่างมากจึงจะได้มา เมื่อได้มาแล้วก็ต้องรักษาให้คงอยู่ถาวรต่อไป **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ต้องมีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม จริยธรรม มีความตั้งใจพร้อมทำในสิ่งที่ถูกต้อง มุ่งมั่น **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** มีความกล้าคิด กล้าทำ กล้าแสดงออกในสิ่งที่ถูกต้อง มีวิสัยทัศน์ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นและกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อความ

		ถูกต้องและต้องมีความรู้และประสบการณ์การทำงาน
8	**นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์**	**สภาพทั่วไป :** ในยุคปัจจุบันการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญ การสื่อสารมีหลายช่องทาง พระสังฆาธิการบางส่วนยังมีปัญหาเรื่องการสื่อสารที่ไม่ปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย การสื่อสารหากเลือกช่องทางสื่อสารที่ไม่เหมาะสมอาจจะไม่ชัดเจนหรือล่าช้าทำให้เกิดปัญหาในแนวทางปฏิบัติและข้อสั่งการก็จะผิดเพี้ยน**การนำแนวคิด ทฤษฎีและหลักธรรมมาใช้ :** ผู้นำควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธ ศาสนามาใช้ ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ในการครองตน สังคหวัตถุ 4 ในการครองคน และอิทธิบาท 4 ในการครองงาน ซึ่งถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** พระสังฆาธิการจะมีภาวะผู้นำทางสังคม เป็นทุนอยู่แล้ว เพราะประชาชนมีความเชื่อมั่นศรัทธาเนื่องจากมีความรู้ทางธรรม ดังนั้นต้องนำความรู้ทางโลกมาเสริมเพื่อเผยแผ่หลักธรรมให้มีประสิทธิภาพและเข้าถึงได้ง่ายและรวดเร็ว สามารถบริหารจัดการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** พระสังฆาธิการต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สมณเพศ และเป็นแบบอย่างให้กับพระสงฆ์โดยทั่วไป ถือเป็นการสร้างองค์ความรู้นำมาใช้เผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
9	**ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา**	**สภาพทั่วไป :** การปกครองคณะสงฆ์ พระสังฆาธิการจะเกษียณอายุเมื่อ อายุครบ 80 ปี หากเปรียบเทียบกับข้าราชการพลเรือนซึ่งเกษียณอายุราชการ 60 ปี จะเห็นว่า มีระยะห่างของช่วงเวลาถึง 20 ปี หรือหากข้าราชการตุลาการซึ่งเกษียณอายุราชการอายุ 70 ปี จะเห็นว่ามีระยะห่างถึง 10 ปี หากเปรียบเทียบการเริ่มต้นหรือการบรรจุแต่งตั้ง พระสังฆาธิการจะอุปสมบทได้พรรษาครบ 5 และจะต้องจบการศึกษานักธรรม จึงจะได้สิทธิ์หรือมีคุณสมบัติในการได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส และอาจต้องมีคุณสมบัติทางการศึกษาอื่นเพิ่มเติม เช่น บาลี หรือระดับปริญญาตรี โท เอก จากมหาวิทยาลัย สงฆ์หรือมหาวิทยาลัยอื่น ๆ จึงจะได้รับการพิจารณาจากเจ้าคณะผู้ปกครองในการแต่งตั้งให้ดำรง

		ตำแหน่งต่าง ๆ ในขณะที่ข้าราชการสามารถสอบเข้ารับราชการตั้งแต่อายุ 18 ปีเป็นต้นไป จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างกัน ทั้งจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดของการทำงานซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอายุตัวโดยตรง อันมีผลต่อภาวะผู้นำทั้งสิ้น ดังนั้น ในส่วนของพระสังฆาธิการ เมื่ออายุตัวมากขึ้นตามลำดับ ประสบการณ์ในการทำงานอาจมีมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันอายุที่เพิ่มขึ้นจนกว่าจะถึง 80 ปี ความคล่องตัว ความรวดเร็ว การปรับตัว การตอบสนองมุมมองแนวคิด เพื่อที่จะให้เข้ากับสภาพสังคมสมัยเสริมสร้างภาวะผู้นำ หรืออาจกล่าวได้ว่า เมื่ออายุมากขึ้น การปล่อยวางในหลายสิ่งหลายอย่างก็จะเริ่มมีมากขึ้นหรือการยอมรับในสิ่งใหม่ก็จะน้อยลงลดลงไปเรื่อย ๆ ตามอายุ หรือเริ่มไม่ยอมรับหรืออาจมีความนิ่งเฉยต่อสิ่งใหม่ ๆ ด้วยหตุแห่งความชราภาพ หรือในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถที่จะปล่อยวางบางสิ่งบางอย่างได้เลย เพราะความคุ้นชินคุ้นเคย กับประสบการณ์เดิม สิ่งเดิม สิ่งที่เคยทำ สิ่งที่เคยปฏิบัติว่าได้ทำสำเร็จมาแล้ว โดยสรุปสภาพปัญหาคือความชราภาพของพระสังฆาธิการ ที่กว่าจะเกษียณอายุ 80 ปี ซึ่งจะเริ่มเห็นได้ในทุกยุคทุกสมัย พระหนุ่ม เณรน้อยจะสามารถเข้าถึงกลุมคนในรุ่นใกล้เคียงกัน ในขณะที่พระเถระก็จะเป็นที่เคารพนับถือศรัทธาเป็นผู้มั่นคงในสมณเพศ **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ควรนำพรหมวิหาร 4 มาใช้ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำ เพราะพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมของผู้ใหญ่ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หากนำมาตีความอย่างกว้าง ๆ ในทางภาวะผู้นำในการลงมือปฏิบัติอย่างเห็นผลแล้ว เมตตา คือ ความคิดความรู้สึกที่พระสังฆาธิการจะมีต่อผู้ใต้ปกครองอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เอนเอียง เพราะเหตุใดก้แล้วแต่ กรุณา คือ สังฆาธิการจะต้องลงมือเมื่อถึงคราวที่จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยดังนั้น จะเป็นการดีหากมีตนเองไม่ปล่อยปละให้พระผู้ใต้ปกครองต้องปฏิบัติงานตามลำพัง หรือปล่อยปละละเลยในสิ่งที่พระผู้ใต้ปกครองปฏิบัติในสิ่งที่ผิด ในที่นี้ ยังหมายถึง การลงมือปฏิบัติในการให้คุณให้โทษด้วย มุทิตา คือ การยกย่องเชิดชูสนับสนุนให้กำลังแรงใจ ส่งเสริมในด้านต่าง ๆ แก่พระ

		ผู้ใต้บังคับบัญชาที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบด้วย มิใช่แค่กล่าวยกย่องชมเชยแต่หมายรวมถึงการลงมือทำเพื่อส่งเสริมสนับสนุนด้วย อุเบกขา คือ ใจต้องนิ่งเฉย หากจะตีความว่า การวางเฉย ก็ควรเป็นการวางเฉยต่อคำนินทา คำยุยง คำใส่ร้ายป้ายสี อันจะนำไปสู่ความแตกแยกของสงฆ์ **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** การที่บุคคลจะมีลักษณะความเป็นผู้นำนั้น นอกจากอำนาจและบารมีที่มีอยู่แล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมเข้ามาอยู่ในส่วนผสมของความเป็นผู้นำด้วย เนื่องด้วยความเป็นผู้นำนั้น ผู้นำควรมีวุฒิภาวะทางอารมณ์เพื่อบังคับตนเองไม่ให้ใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและขัดต่อศีลธรรม ซึ่งการจะสร้างผู้นำที่ดีได้นั้นบุคคลนั้นจึงต้องมีคุณลักษณะภายในที่เหมาะสม โดยนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาจับ เพื่อเป็นการบูรณาการหลักธรรมให้เข้ากับสภาวะผู้นำ โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ พระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา โดยหลักธรรมที่นำมาใช้นั้นก็คือ ขันติ โสรัจจะ ขันติ คือ หลักธรรมที่สำคัญมากในความเป็นผู้นำคือต้องมีความอดทนในทุก ๆ เรื่อง ต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งเพราะการเป็นผู้นำต้องกลด้ำที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามาในแต่ละวันทั้งปัญหาภายนอกและปัญหาภายใน จึงจะทำให้บุคคลหรือองค์การที่อยู่ภายใต้อำนาจของคน ๆ นั้น ดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่น ส่วนหลักธรรมข้อที่ 2 โสรัจจะ คือ ความสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยที่ดีต่อทุก ๆ คน ไม่แสดงความไม่พอใจออกมาให้คนอื่นเห็น ซึ่งหลักธรรมทั้ง 2 ข้อนี้ต้องมาจากคุณลักษณะภายในที่บุคคลที่เป็นผู้นำควรมี **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** เมื่อผู้นำมีคุณลักษณะภายในที่เหมาะสมแล้วนั้น คุณลักษณะภายในเหล่านั้นจะขับให้สร้างคุณลักษณะภายนอกให้ออกมาทาง ลักษณะท่าทางคำพูดคำจาและผลงานต่าง ๆ ธรรมะในพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ร่วมกับความเป็นผู้นำเพื่อให้คุณลักษณะภายนอกเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย หลักธรรมที่นำมาประยุกต์นั้นก็คือ หลักสัปปุริสธรรม 7 คือ 1) ธัมมัญญุตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักธรรม การทำงานอย่างไรให้บรรลุเป้าหมาย 2) อัตถัญญุตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ว่าการเป็นผู้นำด้วยความเต็มใจและปรารถนาดีนั้นจะเกิดความพึงพอใจของ

		ผู้ใต้บังคับบัญชา 3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน รู้ตัวว่าเราอยู่ในสถานภาพเป็นอะไร ความรับผิดชอบในหน้าที่และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป 4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ คือ ความพอดี 5) กาลัญญุตา คือ รู้จักกาล รู้กาลเวลาอันเหมาะสม 6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จักหมู่คณะรู้จักกลุ่มผู้มาหาว่ากริยาที่เราแสดงออกมานั้นต้องแสดงออกมาอย่างไร และ 7) ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ รู้จักบุคคลว่า บุคคลมีความแตกต่าง มีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างไร มีความสามารถมีคุณธรรมอย่างไร ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไรแบบไหนควรจะคบหรือไม่ เช่นนี้เป็นต้น หากผู้นำมีหลัก 7 ประการดังนี้ จะทำให้เข้มแข็ง
10	**นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา**	**สภาพทั่วไป :** ควรให้ความรู้ที่เกี่ยวกับบทบาทภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ให้รู้เท่าทันสถานการณ์ของโลกปัจจุบันและมีคุณธรรมในบทบาทของพระสังฆาธิการและรู้หลักการบริหารจัดการ **การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมมาใช้ :** ควรนำหลักธรรมมาใช้เสริมสร้างภาวะผู้นำฯ ได้แก่ หลักพรหมวิหาร 4 หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 และหลักทศพิธราชธรรม **การบูรณาการองค์ความรู้ 1) ด้านคุณลักษณะภายใน :** ควรมีคุณธรรม ครองงานในสิ่งที่ถูกต้อง มีจริยธรรม พร้อมพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และมีความมุ่งมั่นตั้งใจ ยืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้อง **2) ด้านคุณลักษณะภายนอก :** ควรมีความรู้ วิสัยทัศน์ ทันสมัยต่อเทคโนโลยี มีความสามารถในการร่วมงานกับผู้อื่น และมีสมรรถนะในการเป็นผู้นำ กล้าคิด กล้าแสดงออกในสิ่งที่ถูกต้อง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกในการศึกษาเรื่องการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ผู้ให้ข้อมูลมีความคิดเห็นว่า

สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา พบว่า ในยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ อาจจะมีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยเกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม พบว่า ควรให้ผู้นำมีคุณภาพ ศักยภาพแตกฉาน รอบรู้ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเรียนรู้เข้าใจภาษาบาลีด้วย มีความแตกฉานชำนาญด้วย มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ในการครองตน สังคหวัตถุ 4 ในการครองคน และอิทธิบาท 4 ในการครองงาน ซึ่งถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา 2 ประการ คือ

1. ด้านคุณลักษณะภายใน พบว่า ควรพัฒนากาย อารมณ์ สังคม ปัญญา ในการดำรงตน ต้องมีคุณธรรรมในการทำงาน มีมนุษยสัมพันธ์ พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ทันต่อโลก ต้องมีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม จริยธรรม มีความตั้งใจ พร้อมทำในสิ่งที่ถูกต้อง มุ่งมั่น การที่บุคคลจะมีลักษณะความเป็นผู้นำนั้น นอกจากอำนาจและบารมีที่มีอยู่แล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมเข้ามาอยู่ในส่วนผสมของความเป็นผู้นำ ครองงานในสิ่งที่ถูกต้อง มีจริยธรรม พร้อมพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และมีความมุ่งมั่นตั้งใจ ยืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้อง ได้แก่ หลักอธิษฐานธรรม 4 มาใช้ ได้แก่ 1) ปัญญา คือ องค์ความรู้ 2) สัจจะ คือ ความจริง 3) จาคะ คือ ความเสียสละ และ 4) อุปสม คือ ความสงบระงับ มีพรหมวิหาร 4 ประการ คือ มีความเมตตา มีความกรุณา มีมุทิตา และอุเบกขา ให้กับคนในองค์กร

2. ด้านคุณลักษณะภายนอก พบว่า ต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในองค์กร ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ ต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สมณเพศ การไม่ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย บริหารจัดการงานต่าง ๆ ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย กฎแห่งมหาเถรสมาคม มีความเมตตา อภัย พร้อมให้โอกาส สร้างความรู้ใหม่ กล้าตัดสินใจ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อความถูกต้อง มีความรู้และประสบการณ์การทำงานมีวิสัยทัศน์ ตลอดจนการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคมชุมชน ส่งเสริมด้านสาธารณะสงเคราะห์ให้มากขึ้น เพื่อให้พระสังฆาธิการได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมศรัทธา ช่วยเหลือสังคมในวาระต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอโดยการผสานความร่วมมือตามหลัก “บวร” คือ บ้าน - วัด - ราชการ ในการร่วมมือกันทำเพื่อผู้อื่น หลักธรรมที่นำมาประยุกต์นั้นก็คือ หลักสัปปุริสธรรม 7 คือ 1) ธัมมัญญุตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักธรรรม การทำงานอย่างไรให้บรรลุเป้าหมาย 2) อัตถัญญุตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ว่าการเป็นผู้นำด้วยความเต็มใจและปรารถนาดีนั้นจะเกิดความพึงพอใจของผู้ใต้บังคับบัญชา 3) อัตตัญญุตา คือ รู้จักตน รู้ตัวว่าเราอยู่ในสถานภาพเป็นอะไร ความรับผิดชอบในหน้าที่และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป 4) มัตตัญญุตา คือ รู้จักประมาณ คือ ความพอดี 5) กาลัญญุตา คือ รู้จักกาล รู้กาลเวลาอันเหมาะสม 6) ปริสัญญุตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จัก

หมู่คณะ รู้จักกลุ่มผู้มาหาว่า กริยาที่เราแสดงออกมานั้น ต้องแสดงออกมาอย่างไร และ 7) ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ รู้จักบุคคลว่า บุคคลมีความแตกต่าง มีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างไร มีความสามารถมีคุณธรรมอย่างไร ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไร แบบไหนควรจะคบหรือไม่ เช่นนี้เป็นต้น หากผู้นำมีหลัก 7 ประการ ดังนี้ จะทำให้คุณลักษณะด้านนอกแสดงออกมาได้อย่างสง่าผ่าเผยสมกับความเป็นผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา

4.5 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลการเสวนากลุ่ม

การศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยได้ดำเนินการเสวนากลุ่มเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2567 ณ วัดศรีสว่างวงศ์ (เกาะเสือ) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยมีผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม จำนวน 10 รูป/คน รายละเอียดดังนี้

พระครูวิจิตรศีลาจาร, ดร. มีความคิดเห็นว่า ต้องมีการศึกษาถึงจุดเด่น หรือจุดด้อย เพื่อนำมาปรับปรุงให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและเป็นรูปธรรม การนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มาปรับใช้กับการปกครองในทางโลก ปรับตัวให้เท่าทันยุคสมัย ต้องใช้เทคโนโลยีทางโลกมาผสานให้เกิดประโยชน์ในทางธรรม

พระครูวาทีธรรมวิภัช, ดร. มีความคิดเห็นว่า สิ่งที่ขาดไม่ได้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ คือ อคติ 4 หากผู้นำขาดอคติ 4 จะทำให้เกิดการปกครองที่เดินหน้าได้ยาก ในส่วนของหลักธรรมเพิ่มเติมได้แก่ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 4 และบริหารราชธรรม

พระครูวิจิตสาธุรส, ดร. มีความคิดเห็นว่า ต้องมีการพัฒนาเพิ่มเติมในด้านบริบทของวัดกับชุมชน ตลอดจนการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งพระสังฆาธิการและเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะทำให้เกิดตัวชี้วัดจากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นศักยภาพของพระสังฆาธิการในด้านการเป็นผู้นำครอบคลุมไปถึงบริบทอื่น ๆ ได้อีกด้วย

พระครูภาวนากัลยาณคุณ วิ.ดร. มีความคิดเห็นว่า พระสังฆาธิการมีความหลากหลายในแต่ละรูป แต่ละวัดก็มีการปฏิบัติแตกต่างกันไปซึ่งมีทั้งจุดเด่น จุดด้อย พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งย่อมเป็นผู้มีภูมิความรู้ที่เหมาะสมกับตำแหน่ง แต่หากต้องการให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นเปรียบกับการสร้างพระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เปรียบได้กับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป เปรียบได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เปรียบได้กับหลักธรรม คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น

พระครูวิจารณ์ธรรมโสภณ, ดร. มีความคิดเห็นว่า พระที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการนั้นต้องเป็นผู้มีความรู้เป็นหลักอยู่แล้ว แต่หากกล่าวถึงพระสังฆาธิการนั้นมีหลากหลายรูป แต่ละรูปนั้นก็มีความรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น หากต้องการพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการควรมีต้นแบบที่จะต้องศึกษาก่อน ซึ่งคำว่าผู้นำนั้นไม่ใช่จะมีบริบทเพียงด้านการบริหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบุคลิก วิสัยทัศน์ด้วย หากต้องการให้เกิดการพัฒนาหลักแรก คือ ต้องมีการตัดเติมเสริมแต่ง ตรงไหนครบแล้วเสริมให้ดีขึ้น ตรงไหนบกพร่องก็ตัดแล้วเติมเข้าไปใหม่นั่นเอง

พระครูปลัดภูวนัย สุเมธโส มีความคิดเห็นว่า ปัจจุบันจะเห็นว่าเทคโนโลยีมีความทันสมัย สามารถหาความรู้ได้ทุกที่ ทุกเวลา ผ่านทางอินเทอร์เน็ต โทรทัศน์ วิทยุ หรือแม้กระทั่งบทความต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ทั่วไป ในการเป็นผู้นำนั้นควรเป็นผู้ที่ต้องเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติ ดังนั้นการส่งเสริมความรู้ทั้งทางโลก ทั้งทางธรรมถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างมาก เปรียบได้ว่าทางธรรม คือ คุณลักษณะภายในที่พึงต้องมีต้องปฏิบัติ สิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ และในทางโลก คือ คุณลักษณะภายนอก ความเป็นไปที่ทุกคนต้องเผชิญ แต่เราสามารถนำทั้งทางโลกและทางธรรมมาผสานรวมกันได้ หากมีความเข้าใจในทางโลกและทางธรรมได้อย่างชัดเจน ก็จะสามารถนำมาเสริมสร้างกับความรู้เดิมที่มี และพัฒนาต่อยอดไปได้อีกด้วย

พระครูสังฆรักษ์ทะนงศักดิ์ จิรวฑฺฒโน, ดร. มีความคิดเห็นว่า ผู้นำนั้นต้องมีความรอบรู้เพิ่มพูนทักษะอยู่เสมอ การเพิ่มเติมความรู้ไม่ได้หมายความว่าขาดความรู้ แต่หมายรวมถึงการเพิ่มเติมให้มีมากขึ้น ดีขึ้นนั่นเอง พระสังฆาธิการก็เช่นเดียวกัน มีความรู้ความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งเป็นประการแรกอย่างแน่นอน แต่ทำอย่างไรให้รู้เท่าทันกับปัจจุบัน กล่าวง่าย ๆ คือ ต้องเรียนรู้เพิ่มเติมนั่นเอง

พระปลัดเมธี ปิยธมฺโม, ดร. มีความคิดเห็นว่า ต้องมีการศึกษาบริบทในแต่ละพื้นที่ ในเบื้องต้นนั้นเห็นว่าพระสังฆาธิการมีภูมิรู้ ภูมิธรรมเป็นฐานอยู่แล้ว แต่หากจะให้เกิดการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพขึ้น ควรมีโมเดลที่เข้าใจง่ายว่าจะสามารถดำเนินการไปทิศทางใด อย่างไร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดิเรก นุ่นกล่ำ มีความคิดเห็นว่า ต้องเริ่มจากการศึกษาจุดเด่น จุดด้อย ข้อดี ข้อเสีย ที่ควรคงไว้ หรือตรงไหนควรปรับปรุง สิ่งใดที่เป็นข้อบกพร่องให้แก้ปัญหาเติมให้เต็ม ส่วนไหนดีแล้วให้พัฒนาขึ้นไป พระสังฆาธิการมีหลากหลาย รูปแบบการพัฒนาจึงไม่คล้ายคลึงกัน ต้องมีการสร้างต้นแบบจะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

ดร.ประภาส ปานเจี้ยง มีความคิดเห็นว่า การเป็นผู้นำนั้นต้องมีหลาย ๆ องค์ประกอบไม่ว่าจะเป็นภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ ลักษณะกิริยาท่าทางที่สุภาพ อ่อนน้อม ถ่อมตน พูดจาอ่อนหวานไพเราะ เป็นต้น อีกส่วนคือภายในนั้น ควรเป็นผู้มีการนำหลักคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถือมาใช้ เช่น เป็นชาวพุทธก็นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มาใช้ทำให้เกิดความกลัว ความเกรงต่อบาปก็ส่งผลให้วิถีปฏิบัติของคนผู้นั้นเป็นไปด้วยความไม่เบียดเบียนใคร เป็นต้น

สรุปได้ว่า พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งที่มีความเหมาะสมกับตำแหน่ง มีความหลากหลายในด้านความรู้ ความสามารถ จุดเด่นและจุดด้อยแตกต่างกันออกไป แต่ด้วยในโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว จำต้องมีการปรับตัวให้ทันตามยุคสมัย โดยการนำหลักธรรมมาใช้ควบคู่กับหลักทางโลก กล่าวคือ ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องมีการเสริมสร้างความรู้ในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจหรือไม่รู้ พร้อม ๆ ไปกับการพัฒนาในสิ่งที่รู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องมีการทบทวนอยู่เสมอ ตลอดจนนำมาประยุกต์หลักธรรมและหลักทางโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เปรียบได้กับการสร้างพระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เสมือนกับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป เสมือนได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างเป็นขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เสมือนได้กับหลักธรรมพึงต้องมีต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น

ตารางที่ 4.2 สรุปผลการเสวนากลุ่มเรื่องการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา

ลำดับ	ผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม	สรุปบทสัมภาษณ์
1.	**พระครูวิจิตรศีลาจาร, ดร.**	ต้องมีการศึกษาถึงจุดเด่น หรือจุดด้อย เพื่อนำมาปรับปรุงให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและเป็นรูปธรรม การนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มาปรับใช้กับการปกครองในทางโลก ปรับตัวให้เท่าทันยุคสมัย ต้องใช้เทคโนโลยีทางโลกมาผสานให้เกิดประโยชน์ในทางธรรม
2.	**พระครูวาทีธรรมวิภัช, ดร.**	สิ่งที่ขาดไม่ได้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ คือ อคติ 4 หากผู้นำขาดอคติ 4 จะทำให้เกิดการปกครองที่เดินหน้าได้ยากในส่วนของหลักธรรมเพิ่มเติมได้แก่ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 4 และบริหารราชธรรม
3.	**พระครูวิจิตสาธุรส, ดร.**	ต้องมีการพัฒนาเพิ่มเติมในด้านบริบทของวัดกับชุมชน ตลอดจนการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งพระสังฆาธิการและเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะทำให้เกิดตัวชี้วัดจากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นศักยภาพของพระสังฆาธิการในด้านการเป็นผู้นำครอบคลุมไปถึงบริบทอื่น ๆ ได้อีกด้วย

4.	**พระครูภาวนากัลยาณคุณ วิ.ดร.**	พระสังฆาธิการมีความหลากหลายในแต่ละรูป แต่ละวัดก็มีการปฏิบัติแตกต่างกันไปซึ่งมีทั้งจุดเด่น จุดด้อย พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งย่อมเป็นผู้มีภูมิความรู้ที่เหมาะสมกับตำแหน่ง แต่หากต้องการให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นเปรียบกับการสร้าง พระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เปรียบได้กับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป เปรียบได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เปรียบได้กับหลักธรรม คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น
5.	**พระครูวิจารณ์ธรรมโสภณ, ดร.**	พระที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการนั้นต้องเป็นผู้มีความรู้เป็นหลักอยู่แล้ว แต่หากกล่าวถึงพระสังฆาธิการนั้นมีหลากหลายรูป แต่ละรูปนั้นก็มีความรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น หากต้องการพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการควรมีต้นแบบที่จะต้องศึกษาก่อน ซึ่งคำว่าผู้นำนั้นไม่ใช่จะมีบริบทเพียงด้านการบริหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบุคลิก วิสัยทัศน์ด้วย หากต้องการให้เกิดการพัฒนาหลักแรก คือ ต้องมีการตัดเติมเสริมแต่ง ตรงไหนครบแล้วเสริมให้ดีขึ้น ตรงไหนบกพร่องก็ตัดแล้วเติมเข้าไปใหม่นั่นเอง
6.	**พระครูปลัดภูวนัย สุเมธโส**	ปัจจุบันจะเห็นว่าเทคโนโลยีมีความทันสมัย สามารถหาความรู้ได้ทุกที่ ทุกเวลา ผ่านทางอินเทอร์เน็ต โทรทัศน์ วิทยุ หรือแม้กระทั่งบทความต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในการเป็นผู้นำนั้นควรเป็นผู้ที่ต้องเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติ ดังนั้นการส่งเสริมความรู้ทั้งทางโลก ทั้งทางธรรมถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างมาก เปรียบได้ว่าทางธรรม คือ คุณลักษณะภายในที่พึงต้องมีต้องปฏิบัติ สิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ และในทางโลก คือ คุณลักษณะภายนอก ความเป็นไปที่ทุกคนต้องเผชิญ แต่เราสามารถนำทั้งทางโลกและ

		ทางธรรมมาผสานรวมกันได้ หากมีความเข้าใจในทางโลกและทางธรรมได้อย่างชัดเจน ก็จะสามารถนำมาเสริมสร้างกับความรู้เดิมที่มีและพัฒนาต่อยอดไปได้อีกด้วย
7.	**พระครูสังฆรักษ์ทะนงศักดิ์ จิรวฑฺฒโน, ดร.**	ผู้นำนั้นต้องมีความรอบรู้ เพิ่มพูนทักษะอยู่เสมอ การเพิ่มเติมความรู้ไม่ได้หมายความว่าขาดความรู้ แต่หมายรวมถึง การเพิ่มเติมให้มีมากขึ้น ดีขึ้นนั่นเอง พระสังฆาธิการก็เช่นเดียวกัน มีความรู้ความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งเป็นประการแรกอย่างแน่นอน แต่ทำอย่างไรให้รู้เท่าทันกับปัจจุบัน กล่าวง่าย ๆ คือ ต้องเรียนรู้เพิ่มเติมนั่นเอง
8.	**พระปลัดเมธี ปิยธมฺโม, ดร.**	ต้องมีการศึกษาบริบทในแต่ละพื้นที่ ในเบื้องต้นนั้นเห็นว่าพระสังฆาธิการมีภูมิรู้ ภูมิธรรมเป็นฐานอยู่แล้ว แต่หากจะให้เกิดการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพขึ้น ควรมีโมเดลที่เข้าใจง่ายว่าจะสามารถดำเนินการไปทิศทางใด อย่างไร
9.	**ผศ.ดร.ดิเรก นุ่นกล่ำ**	ต้องเริ่มจากการศึกษาจุดเด่น จุดด้อย ข้อดี ข้อเสีย ที่ควรคงไว้ หรือตรงไหนควรปรับปรุง สิ่งใดที่เป็นข้อบกพร่องให้แก้ปัญหาเติมให้เต็ม ส่วนไหนดีแล้วให้พัฒนาขึ้นไป พระสังฆาธิการมีหลากหลาย รูปแบบการพัฒนาจึงไม่คล้ายคลึงกัน ต้องมีการสร้างต้นแบบจะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น
10.	**ดร.ประภาส ปานเจี้ยง**	การเป็นผู้นำนั้นต้องมีหลาย ๆ องค์ประกอบไม่ว่าจะเป็นภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ ลักษณะกิริยาท่าทางที่สุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน พูดจาอ่อนหวาน ไพเราะ เป็นต้น อีกส่วนคือภายในนั้น ควรเป็นผู้มีการนำหลักคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถือมาใช้ เช่น เป็นชาวพุทธก็นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มาใช้ทำให้เกิดความกลัว ความเกรงต่อบาปก็ส่งผลให้วิถีปฏิบัติของคนผู้นั้นเป็นไปด้วยความไม่เบียดเบียนใคร เป็นต้น

4.6 สรุปผลการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

จากการศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ผลการวิจัยมีดังนี้

สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา พบว่า ด้วยปัจจุบันเป็นยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ อาจจะมีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยเกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

แนวคิดทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม พบว่า ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องเป็นผู้มีคุณภาพ รอบรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรมต้องเป็นผู้ที่ศึกษาเรียนรู้หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเข้าใจ แตกฉานในภาษาบาลี มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ 1) หลักทศพิธราชธรรม มาใช้เป็นหลักธรรมสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้นทศพิธราชธรรมจึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ 2) หลักสัปปุริสธรรม มาใช้เพื่อให้เข้าใจชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข เป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วยคุณธรรม 7 ประการ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู้ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าได้เป็นคนสมบูรณ์แบบ 3) หลักพลธรรม มาใช้ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่ตั้งบุคลากร อำนวยการและควบคุมได้ดีขึ้น ต้องมีความฉลาด ขยันสุจริต และมนุษย์สัมพันธ์ ซึ่งผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใด มีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้งหรือเลือกตั้งให้มีอำนาจ ในสถานะผู้นำประชาชนเป็นสมมติราช พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ธรรมราชา ก็คือพระราชาผู้ทรงธรรมนั่นเอง การจะมีภาวะผู้นำนั้น ผู้นำต้องมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีหลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่าง ๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ 4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา 5) หลักสังคหวัตถุธรรม มาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลัก

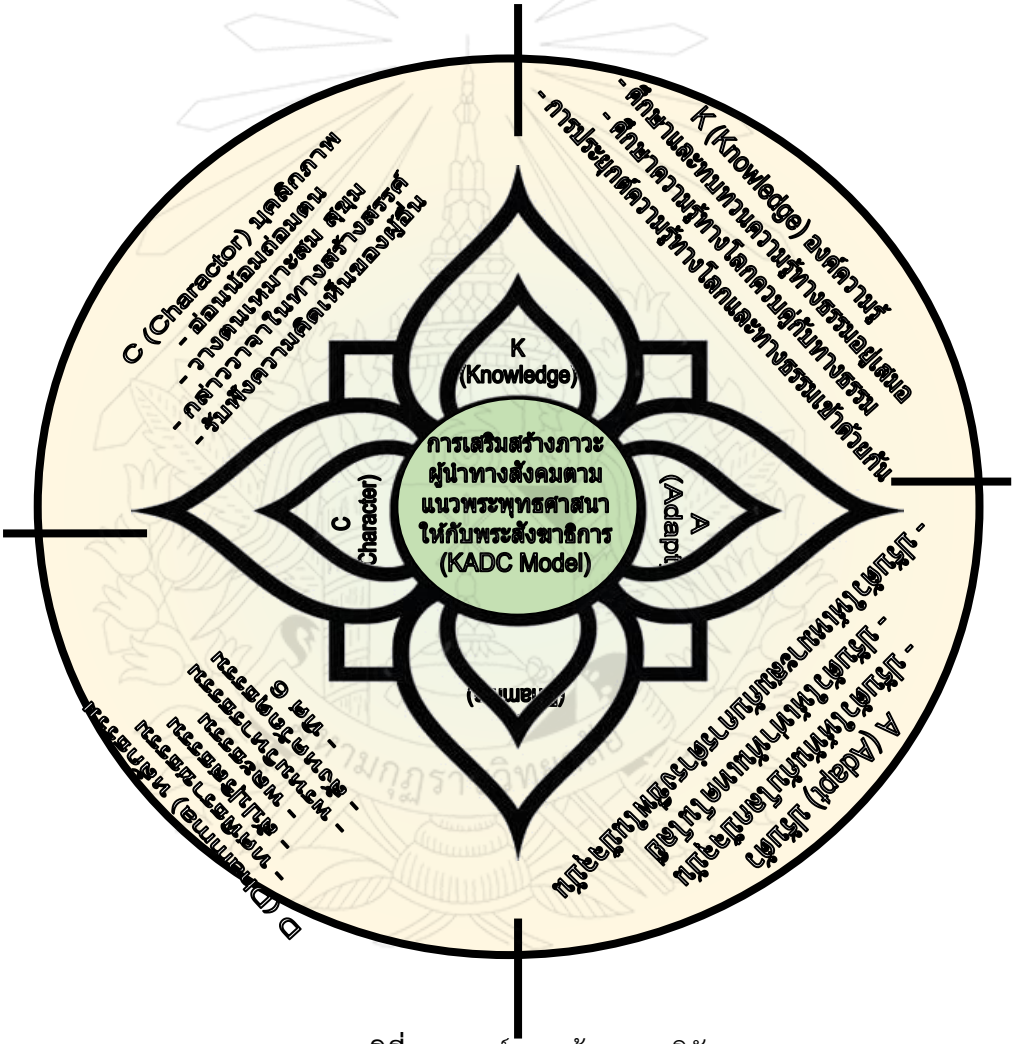
ธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข และ 6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ หน้าที่เหล่านี้พระพุทธ เจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญ คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน ซึ่งธรรมเหล่านี้ถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา พบว่า พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งที่มีความเหมาะสมกับตำแหน่ง มีความหลากหลายในด้านความรู้ ความสามารถ จุดเด่นและจุดด้อยแตกต่างกันออกไป แต่ด้วยในโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว จำต้องมีการปรับตัวให้ทันตามยุคสมัย โดยการนำหลัก ธรรมมาใช้ควบคู่กับหลักทางโลก ซึ่งผู้นำที่ดีต้องมีคุณลักษณะที่ดีทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ คุณลักษณะภายใน ได้แก่ ต้องมีวิสัยทัศน์ ต้องใฝ่รู้ ไม่ล้าหลัง ต้องมั่นคงในหลักการอุดมการณ์ ต้องมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องมีใจรักในงาน ต้องมีคุณธรรม ต้องมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการ ต้องมีวิจารณญาณที่ดี ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม และคุณลักษณะภายนอก ได้แก่ ต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดีเรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้อื่น ต้องมีวินัยในตนเอง ต้องกล้ารับผิดชอบ ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแก้ปัญหา ต้องทุ่มเทในงาน ต้องรู้จักสื่อสารที่ดี ต้องกล้าหาญ ต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน มีน้ำใจและต้องเป็นผู้ฟังที่ดี คุณลักษณะความเป็นผู้นำมีบทบาทในการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ผู้นำที่ดีย่อมทำให้องค์กรมีความก้าว หน้าและบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ กล่าวคือ ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องมีการเสริมสร้างความรู้ในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจหรือไม่รู้ พร้อม ๆ ไปกับการพัฒนาในสิ่งที่รู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องมีการทบทวนอยู่เสมอ ตลอดจนนำมาประยุกต์หลักธรรมและหลักทางโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เปรียบได้กับการสร้างพระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เสมือนกับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป เสมือนได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เสมือนได้กับหลัก ธรรมพึงต้องมีต้อง

ปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น ทศพิธ ราชธรรม พรหมวิหารธรรม สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น

4.7 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ทั้งจากแนวคิด ทฤษฎี ตำรา การสัมภาษณ์ การเสวนาของผู้ทรงความรู้แล้วนั้น สามารถทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” เรียกว่า KADC Model ดังนี้

แผนภูมิที่ 4.5 องค์ความรู้จากการวิจัย
การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย KADC Model

K (Knowledge)	องค์ความรู้ คือ ผู้นำต้องมีความเข้าใจในองค์ความรู้ต่าง ๆ อย่างท่องแท้ สิ่งใดที่มีความรู้แล้วศึกษาให้รู้มากกว่าเดิม สิ่งใดยังไม่รู้ศึกษาเพิ่มเติม ได้แก่ ศึกษาและทบทวนความรู้ทางธรรมอยู่เสมอ ศึกษาความรู้ทางโลกควบคู่กับทางธรรม และการประยุกต์ความรู้ทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน
A (Adapt)	การปรับตัว คือ ผู้นำต้องรู้เท่าทันกับความเจริญก้าวหน้า รู้จักใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์มากที่สุด รู้จักปรับตัวให้ทันกับโลกปัจจุบัน ปรับตัวให้เท่าทันเทคโนโลยี และปรับตัวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการดำรงชีพในปัจจุบัน
D (Dhamma)	หลักธรรม คือ ผู้นำต้องมีการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ได้แก่ ทศพิธราชธรรม สัปปุริสธรรม พละธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม และทิศ 6
C (Character)	บุคลิกภาพ คือ ผู้นำต้องมีบุคลิกภาพที่ดี เพื่อทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชารู้สึกเคารพและนับถือ ได้แก่ มีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตน วางตนเหมาะสม กล่าววาจาในทางสร้างสรรค์ และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

การนำไปใช้

1. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้เพื่อเพิ่มองค์ความรู้ทั้งทางโลกควบคู่ไปกับทางธรรม และนำมาประยุกต์ความรู้ทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรให้ได้มากที่สุด

2. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้เพื่อใช้ในการปรับตัวให้เท่าทันเข้ากับสถานการณ์ในโลกปัจจุบันได้อย่างดี สามารถใช้เทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถปรับตัวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการดำรงชีพในปัจจุบัน

3. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน โดยการใช้หลักทศพิธราชธรรม หลักสัปปุริสธรรม หลักพลธรรม หลักพรหมวิหารธรรม หลักส์ธรรม และทิศ 6

4. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้ในการสร้างบุคลิกภาพของตนให้มีความน่าเชื่อถือน่าเคารพและเหมาะสมกับความเป็นผู้นำ

บทที่ 5
สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ ทุติยภูมิ เอกสารวิชาการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาขอบเขตเนื้อหาการวิจัย รวมถึงการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา 2) เพื่อวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม 3) เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา และ 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา โดยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการเสวนากลุ่มประกอบ สามารถสรุปผลจากการศึกษา คือ

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.2 อภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ อาศัยข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนตามวัตถุประสงค์ เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงในแต่ละประเด็น แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อนำเสนอแนวทางและสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา” ซึ่งผลการวิจัยมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

ภาวะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ในทางที่ดี ถูกต้องหลักคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม รวมเอาใจของมวลชนหรือประสานร้อยรวมเอาคนจำนวนมากให้เห็นดีเห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือผ่านมาแล้ว ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งมีความเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่น ๆ โดยลักษณะผู้นำ จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วย เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นผู้ได้รับคำแนะนำดีรวมถึงเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีด้วย เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูตร เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควรอย่างเหมาะสม อีกทั้งยังต้อง

มีตาดี มีธุรกิจดี และเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย ตลอดจนสามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองเข้าใจบุคคลหรือใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า ด้วยปัจจุบันเป็นยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ อาจจะมีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยเกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

5.1.2 แนวคิด ทฤษฎีและหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม

การนำหลักธรรม ได้แก่

1) หลักทศพิธราชธรรม มาใช้เป็นหลักธรรมสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

2) หลักสัปปุริสธรรม มาใช้เพื่อให้เข้าใจชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข เป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรม 7 ประการ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู้ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าได้เป็นคนสมบูรณ์แบบ

3) หลักพลธรรม มาใช้ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่ตั้งบุคลากร อำนวยการและควบคุมได้ดีขึ้น ต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมนุษย์สัมพันธ์ ซึ่งผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใดมีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้งหรือเลือกตั้งให้มีอำนาจ ในสถานะผู้นำประชาชนเป็นสมมติราช พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ธรรมราชา ก็คือพระราชาผู้ทรงธรรมนั่นเอง การจะมีภาวะผู้นำนั้น ผู้นำต้องมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีหลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่างๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา

5) หลักสังคหวัตถุธรรม มาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลักธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข

6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ หน้าที่เหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญ คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณาปรารถนาดีต่อมนุษย์ และ สรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน คนที่มีคุณธรรมอย่างนี้เราเรียกว่า “ผู้นำ” หรือ “มีภาวะผู้นำ”

สรุปได้ว่า ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องเป็นผู้มีคุณภาพ รอบรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรม ต้องเป็นผู้ที่ศึกษาเรียนรู้หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเข้าใจ แตกฉานในภาษาบาลี มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ ควรมีการนำหลักธรรม ได้แก่ 1) หลักทศพิธราชธรรมมาใช้เป็นหลักธรรมสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ 2) หลักสัปปุริสธรรม มาใช้เพื่อให้เข้าใจชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข เป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรม 7 ประการ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู้ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าได้เป็นคนสมบูรณ์แบบ 3) หลักพละธรรม มาใช้ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่ตั้งบุคลากร อำนวยการและควบคุมได้ดีขึ้น ต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมนุษย์สัมพันธ์ ซึ่งผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใด มีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้งหรือเลือกตั้งให้มีอำนาจ ในสถานะผู้นำประชาชนเป็นสมมติราช พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ธรรมราชา ก็คือพระราชาผู้ทรงธรรมนั่นเอง การจะมีภาวะผู้นำนั้น ผู้นำต้องมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีหลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่าง ๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ 4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา 5) หลักสังคหวัตถุธรรมมาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลักธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข และ 6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง

เหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ หน้าที่เหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญ คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน ซึ่งธรรมเหล่านี้ถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ

5.1.3 องค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

ผู้นำที่ดีต้องมีคุณลักษณะที่ดีทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ คุณลักษณะภายในได้แก่ ต้องมีวิสัยทัศน์ ต้องใฝ่รู้ ไม่ล้าหลัง ต้องมั่นคงในหลักการอุดมการณ์ ต้องมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องมีใจรักในงาน ต้องมีคุณธรรม ต้องมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการ ต้องมีวิจารณญาณที่ดี ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม และคุณลักษณะภายนอก ได้แก่ ต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดีเรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้อื่น ต้องมีวินัยในตนเอง ต้องกล้ารับผิดชอบ ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแก้ปัญหา ต้องทุ่มเทในงาน ต้องรู้จักสื่อสารที่ดี ต้องกล้าหาญ ต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน มีน้ำใจและต้องเป็นผู้ฟังที่ดี คุณลักษณะความเป็นผู้นำมีบทบาทในการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ผู้นำที่ดีย่อมทำให้องค์กรมีความก้าวหน้าและบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้

สรุปได้ว่า พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งที่มีความเหมาะสมกับตำแหน่ง มีความหลากหลายในด้านความรู้ ความสามารถ จุดเด่นและจุดด้อยแตกต่างกันออกไป แต่ด้วยในโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว จำต้องมีการปรับตัวให้ทันตามยุคสมัย โดยการนำหลักธรรมมาใช้ควบคู่กับหลักทางโลก ซึ่งผู้นำที่ดีต้องมีคุณลักษณะที่ดีทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ คุณลักษณะภายใน ได้แก่ ต้องมีวิสัยทัศน์ ต้องใฝ่รู้ ไม่ล้าหลัง ต้องมั่นคงในหลักการอุดมการณ์ ต้องมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องมีใจรักในงาน ต้องมีคุณธรรม ต้องมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการ ต้องมีวิจารณญาณที่ดี ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม และคุณลักษณะภายนอก ได้แก่ ต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดีเรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้อื่น ต้องมีวินัยในตนเอง ต้องกล้ารับผิดชอบ ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแก้ปัญหา ต้องทุ่มเทในงาน ต้องรู้จักสื่อสารที่ดี ต้องกล้าหาญ ต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน มีน้ำใจและต้องเป็นผู้ฟังที่ดี คุณลักษณะความเป็นผู้นำมีบทบาทในการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ผู้นำที่ดีย่อมทำให้องค์กรมีความก้าวหน้าและบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ กล่าวคือ ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องมีการเสริมสร้างความรู้ในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ

หรือไม่รู้ พร้อม ๆ ไปกับการพัฒนาในสิ่งที่รู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องมีการทบทวนอยู่เสมอตลอดจนนำมาประยุกต์หลักธรรมและหลักทางโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เปรียบได้กับการสร้างพระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เสมือนกับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป เสมือนได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เสมือนได้กับหลักธรรมพึงต้องมีต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น

5.1.4 สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย KADP Model

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ เรียกว่า KADP Model ดังนี้

K (Knowledge)	องค์ความรู้ คือ ผู้นำต้องมีความเข้าใจในองค์ความรู้ต่าง ๆ อย่างท่องแท้ สิ่งใดที่มีความรู้แล้วศึกษาให้รู้มากกว่าเดิม สิ่งใดยังไม่รู้ศึกษาเพิ่มเติม ได้แก่ ศึกษาและทบทวนความรู้ทางธรรมอยู่เสมอ ศึกษาความรู้ทางโลกควบคู่กับทางธรรม และการประยุกต์ความรู้ทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน
A (Adept)	การปรับตัว คือ ผู้นำต้องรู้เท่าทันกับความเจริญก้าวหน้า รู้จักใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์มากที่สุด รู้จักปรับตัวให้ทันกับโลกปัจจุบัน ปรับตัวให้เท่าทันเทคโนโลยี และปรับตัวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการดำรงชีพในปัจจุบัน
D (Dhamma)	หลักธรรม คือ ผู้นำต้องมีการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ได้แก่ ทศพิธราชธรรม สัปปุริสธรรม พละธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม และทิศ 6
C (Character)	บุคลิกภาพ คือ ผู้นำต้องมีบุคลิกภาพที่ดี เพื่อทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชารู้สึกเคารพและนับถือ ได้แก่ มีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตน วางตนเหมาะสม กล่าววาจาในทางสร้างสรรค์ และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

5.1.5 การนำองค์ความรู้ไปใช้

การนำองค์ความรู้ไปใช้หรือ KADC Model ไปใช้ได้จริง ผู้วิจัยจะดำเนินการให้เกิดผลเป็นรูปธรรม ดังนี้

1. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้เพื่อเพิ่มองค์ความรู้ทั้งทางโลกควบคู่ไปกับทางธรรม และนำมาประยุกต์ความรู้ทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรให้ได้มากที่สุด

2. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้เพื่อใช้ในการปรับตัวให้เท่าทันเข้ากับสถานการณ์ในโลกปัจจุบันได้อย่างดี สามารถใช้เทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถปรับตัวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการดำรงชีพในปัจจุบัน

3. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน โดยการใช้หลักทศพิธราชธรรม หลักสัปปุริสธรรม หลักพละธรรม หลักพรหมวิหารธรรม หลักสังคหวัตถุธรรม และทิศ 6

4. ผู้นำสามารถนำ KADC Model มาใช้ในการสร้างบุคลิกภาพของตนให้มีความน่าเชื่อถือ น่าเคารพและเหมาะสมกับความเป็นผู้นำ

5.2 อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา ผู้วิจัยนำประเด็นสำคัญและน่าสนใจมาอภิปรายผลได้ดังนี้

ผลการวิจัย **สภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา** พบว่า ด้วยปัจจุบันเป็นยุคที่เจริญไปด้วยวัตถุ เทคโนโลยีที่ทันสมัย การศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ทำให้พระสังฆาธิการอาจจะพบปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ อาจจะมีทัศนคติที่ยังไม่เท่าทันกับยุคสมัย ลดบทบาทตนเองในการให้ความรู้และปัญญาทางธรรมแก่ชาวบ้าน รวมถึงการไม่เคร่งครัดต่อพระวินัย เกิดการทำผิดวินัย ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากประชาชน **ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูปริยัติคุณาวุธ** (2565, หน้า 346) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำแนวพุทธ : ในยุคการเปลี่ยนแปลง” ผลการวิจัยพบว่า ภาวะผู้นำแนวพุทธ จะต้องเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะต้องมีทักษะเป็นผู้นำเก่งทั้งงานและเก่งทั้งคน มีความสามารถในการติดต่อสื่อสาร การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสร้างทีมงานเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจ และนำศักยภาพของคนในองค์กรออกมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ภาวะผู้นำที่ดีต้องมีความรับผิดชอบ คือ ทั้งรับผิดและรับชอบทั้งเรื่องของงานและเรื่องส่วนตัว การแสดงความรับผิดชอบนั้นจะช่วยสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตัวเราเอง ผู้นำที่ดีต้องรู้จักมองเห็นปัญหาตั้งแต่เนิ่น ๆ สามารถวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงและหาวิธีการที่ดีที่สุดมาแก้ไข เพื่อลดความเสียหายให้เร็วที่สุด ทั้งปัญหาในเรื่องงานและเรื่องความขัดแย้งระหว่างเพื่อนร่วมงาน การเป็นผู้มีภาวะผู้นำเชิงพุทธที่ดี จะสามารถนำเอากรอบหลักคิดหลักธรรมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและการสร้างความปรองดองของคนในสังคมไปประยุกต์ใช้ซึ่งเป็นหลักคิดหลักธรรมในการทำงาน

ร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดำเนินการ ในองค์การ และอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อก่อให้เกิดสันติสุข สันติภาพ ภราดรภาพ ของคนในสังคมภาวะผู้นำที่ดี คือ ต้องมีคุณสมบัติภาวะผู้นำทางการจัดการเชิงพุทธ คือ มีศีล มีสติปัญญา มีความดีงาม มีความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงามได้

แนวคิดทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางสังคม พบว่า ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องเป็นผู้มีคุณภาพ รอบรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรมต้องเป็นผู้ที่ศึกษาเรียนรู้หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก และเข้าใจ แตกฉานในภาษาบาลี มีความประพฤติดี มีศีล มีอาจาระด้วย อีกทั้งควรใช้หลักธรรมในการครองตน ครองคน ครองงาน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ได้แก่ ควรมีการนำหลักธรรม ได้แก่ 1) หลักทศพิธราชธรรม มาใช้เป็นหลักธรรมสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงประกอบอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ 2) หลักสัปปุริสธรรม มาใช้เพื่อให้เข้าใจชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข เป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรม 7 ประการ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู้ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าได้เป็นคนสมบูรณ์แบบ 3) หลักพละธรรม มาใช้ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่ตั้งบุคลากร อำนวยการและควบคุมได้ดีขึ้น ต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมนุษย์สัมพันธ์ ซึ่งผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใด มีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้งหรือเลือกตั้งให้มีอำนาจ ในสถานะผู้นำประชาชนเป็นสมมติราช พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ธรรมราชา ก็คือพระราชาผู้ทรงธรรมนั่นเอง การจะมีภาวะผู้นำนั้น ผู้นำต้องมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีหลักธรรมในการปฏิบัติ มีลักษณะผู้นำตามหลักธรรมต้องปฏิบัติหน้าที่ที่พึงทำสำหรับตนในฐานะเป็นพระราชา หรือเป็นผู้นำ พร้อมคุณลักษณะ คือสติปัญญา การมีวิสัยทัศน์ ความดีงาม ชักนำพาให้กลุ่มหรือสมาชิก กระทำการต่าง ๆ เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ 4) หลักพรหมวิหารธรรม มาใช้เพื่อให้ผู้บริหารแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมาโดยไม่ต้องฝึกฝน นักบริหารต้องมีพรหมวิหาร ซึ่งจะทำให้ผู้ดำรงธรรมนี้ยอมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเมตตา กรุณา และยอมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา 5) หลักสังคหวัตถุธรรม มาใช้ยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นหลักธรรมในการสงเคราะห์ผู้อื่นเป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข และ 6) ทิศ 6 มาใช้ในการจัดระเบียบแบบแผน ทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสถานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ หน้าที่เหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามหลักความจริงที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญ คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่น เอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตา

กรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเกี่ยวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน ซึ่งธรรมเหล่านี้ถือเป็นคุณธรรรมพื้นฐานที่ผู้นำต้องมีอยู่ในจิตใจเพื่อนำไปสู่การแสดงออกที่ดี และเหมาะสม ทั้งก่อให้เกิดความศรัทธาจากบุคคลอื่น ๆ **ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระคำรณ รติโก (สำราญ)** (2565, หน้า ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาภาวะผู้นำเชิงพุทธของพระครูปิยธรรมาภรณ์ (เปี่ยม ปุณฺณโก) ผลการวิจัยพบว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการพัฒนาชุมชนของพระครูปิยธรรมาภรณ์ (เปี่ยม ปุณฺณโก) ท่านได้นำ 9 หลักธรรมไปพัฒนาชุมชน ได้แก่ 1) สังคหวัตถุ 4 2) พรหมวิหาร 4 3) สัปปุริสธรรม 7 4) ฆราวาสธรรม 4 5) อคติ 4 6) กุศลกรรมบถ 10 7) อกุศลกรรมบถ 10 8) ศีล 5 และ 9) จริยธรรม คุณธรรม ประโยชน์ของชุมชนที่ได้รับจากการพัฒนาภายใต้แนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธ คือ 1) ด้านเศรษฐกิจ ชุมชนอยู่แบบหลักเศรษฐกิจพอเพียง 2) การครองตัวครองตนตามหลักสังคหวัตถุ 4 3) ด้านครอบครัว มีความซื่อสัตย์ต่อครอบครัว โดยยึดหลักฆราวาสธรรม 4 4) ด้านหมู่บ้านชุมชน ชุมชนมีวิถีชีวิตตามภูมิปัญญาชาวบ้าน 5) ด้านการใช้ชีวิตชุมชนนำ หลักธรรมและศีล 5 ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาทางกายและใจ

การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคม ตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา พบว่า พระสังฆาธิการ คือ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งที่มีความเหมาะสมกับตำแหน่ง มีความหลากหลายในด้านความรู้ ความสามารถ จุดเด่นและจุดด้อยแตกต่างกันออกไป แต่ด้วยในโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว จำต้องมีการปรับตัวให้ทันตามยุคสมัย โดยการนำหลัก ธรรมมาใช้ควบคู่กับหลักทางโลก ซึ่งผู้นำที่ดีต้องมีคุณลักษณะที่ดีทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ คุณลักษณะภายใน ได้แก่ ต้องมีวิสัยทัศน์ ต้องใฝ่รู้ไม่ล้าหลัง ต้องมั่นคงในหลักการอุดมการณ์ ต้องมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ต้องมีใจรักในงาน ต้องมีคุณธรรม ต้องมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการ ต้องมีวิจารณญาณที่ดี ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม และคุณลักษณะภายนอก ได้แก่ ต้องเป็นผู้รับใช้ที่ดีเรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้อื่น ต้องมีวินัยในตนเอง ต้องกล้ารับผิดชอบ ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ต้องมีเสน่ห์ บุคลิกดี ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแก้ปัญหา ต้องทุ่มเทในงาน ต้องรู้จักสื่อสารที่ดี ต้องกล้าหาญ ต้องมีความแจ่มชัดในทุกด้าน มีน้ำใจและต้องเป็นผู้ฟังที่ดี คุณลักษณะความเป็นผู้นำมีบทบาทในการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ผู้นำที่ดีย่อมทำให้องค์กรมีความก้าว หน้าและบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ กล่าวคือ ผู้นำหรือพระสังฆาธิการต้องมีการเสริมสร้างความรู้ในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจหรือไม่รู้ พร้อม ๆ ไปกับการพัฒนาในสิ่งที่รู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องมีการทบทวนอยู่เสมอ ตลอด จนนำมาประยุกต์หลักธรรมและหลักทางโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เปรียบได้กับการสร้างพระพุทธรูป คือ 1) พระเกตุของพระพุทธรูป เสมือนกับความรู้ที่ต้องเสริมสร้างให้กับพระสังฆาธิการไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม 2) องค์พระพุทธรูป

เสมือนได้กับอาวาส (วัด) ที่ต้องเป็นแหล่งในการพัฒนา ต้องมีการพัฒนาศักยภาพในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงรับจ่ายอย่างขั้นเป็นตอนด้วย และ 3) เศียรพระพุทธรูป เสมือนได้กับหลัก ธรรมพึงต้องมีต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ขัดเกลา ยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ หลักธรรมที่ผู้นำพึงมีและปฏิบัติ เช่น ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม สัปปุริสธรรม สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 เป็นต้น **สอดคล้องกับงานวิจัยของสิน งามประโคน, พระครูโอภาสนนทกิตติ์ และพระมหาสมบัติ ธนปณฺโญ** (2563, หน้า 28 – 29) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณลักษณะภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า มีความศรัทธา ความรู้ ความสามารถ วิสัยทัศน์ มนุษยสัมพันธ์ เป็นต้นแบบในการปฏิบัติและเป็นเอตทัคคะในทางพระพุทธ ศาสนา ในส่วนของพระสงฆ์ไทย พบว่า มีความศรัทธา มีความรู้ ความสามารถในการประยุกต์หลักพุทธธรรมเข้ากับบริบทของสังคมในปัจจุบัน มีวิสัยทัศน์และมนุษยสัมพันธ์เป็นกัลยาณมิตร ได้รับสมณศักดิ์ตามความรู้ ความสามารถในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในแต่ละสาขาทั้งสายวิชาการและสายปฏิบัติเครือข่ายของพระสงฆ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ระดับวิชาการ มีคุณลักษณะด้านจักขุมาในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระมหากัสสปะเถระ ได้เป็นกำลังที่สำคัญในการเผยแพร่พระพุทธ ศาสนาโดยแต่ละองค์นั้นมีความโดดเด่นในการเผยแพร่ด้วยเอตทัคคะในแบบของตนเองที่พระพุทธเจ้าได้ยกย่อง สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต มีการจัดทำหนังสือ เอกสาร สื่อออนไลน์ทั้งในยูทูป (Youtube) เว็บไซต์ ที่เป็นผลงานการเผยแผ่และท่านยังมีเครือข่ายร่วมกับพระภิกษุรุ่นใหม่ในการจัดทำค่ายคุณธรรม พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ท่านได้สร้างมหาวิชชาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อเป็นทางเลือกให้กับพุทธศาสนิกชนทั่วโลก เป็นต้นแบบของพระนักคิด นักเขียนนักพัฒนา โดยท่านได้สร้างเครือข่ายเชิงวิชาการอยู่ที่ศูนย์วิปัสสนาสากลไร่เชิญตะวันจัดให้สถานที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้หลักเศรษฐกิจพอเพียงให้กับคนไทยและชาวต่างชาติ ระดับการบริหารการศึกษา มีคุณลักษณะ ด้านวิธูโร ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระอุรุเวลกัสสปะ พระจูฬปันถกเถระ พระราหุลเถระ พระปุณณมันตานีบุตรเถระ เป็นพระมหาเถระผู้มีความรู้ ความสามารถในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นกำลังสำคัญในสมัยพุทธกาลอย่างมาก โดยตำแหน่งเอตทัคคะที่แตกต่างกัน ตัวอย่าง พระอุรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นพระเถระผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีบริวารมาก สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พุทธทาสภิกขุ พระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) และ พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. ระดับการปฏิบัติ มีคุณลักษณะ นิสสยสัมปันโน ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ อัญญาโกณฑัญญะ พระโสณกุฏิกัณณเถระ เป็นพระมหาเถระที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ส่งผลให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสร้างศรัทธาแก่ประชาชน สมัยปัจจุบัน ได้แก่ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อวิริยังค์ สิรินธโร) และสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ) พระมหาเถระทั้ง 4 ท่าน ได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี

แก่พุทธศาสนิกชน ทำให้มีลูกศิษย์มากมายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยขอเสนอประเด็นที่ควรกำหนดเป็นนโยบายเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้นำไปใช้ดังต่อไปนี้

1. การเสริมสร้างองค์ความรู้ในทั้งในทางโลกและทางธรรมให้กับพระสังฆาธิการควบคู่ไปพร้อมกับการทบทวนองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่ด้วย

2. การสร้างความเข้าใจเท่าทันโลกในยุคปัจจุบันให้กับพระสังฆาธิการได้มีการปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงในสังคม สอดคล้องกับการดำรงชีพในปัจจุบัน

3. การพัฒนาความรู้ให้กับพระสังฆาธิการในการประยุกต์องค์ความรู้ในทางโลกเข้ากับองค์ความรู้ในทางธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

4. การจัดอบรมให้พระสังฆาธิการสามารถนำสื่อสมัยใหม่ อาทิ Youtube Tiktok Intragram Facebook Line Twitter Threads มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนาให้กับประชาชนอีกทางหนึ่ง

5.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยขอเสนอให้ผู้ที่สนใจ ได้นำไปศึกษาวิจัยครั้งต่อไปในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ควรทำการศึกษาวิจัย “การประยุกต์เทคโนโลยีเข้ากับหลักธรรมของพระสังฆาธิการ”

2. ควรทำการศึกษาวิจัย “การศึกษาพระสังฆาธิการต้นแบบกับการปกครองในยุคปัจจุบัน”

3. ควรทำการศึกษาวิจัย “บทบาทต่อสังคมของพระสังฆาธิการในปัจจุบัน”

บรรณานุกรม

1. หนังสือทั่วไป

กนก แสนประเสริฐ. (2549). *ประมวลพระราชบัญญัติคณะสงฆ์.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2540). *คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

_____. (2542). *ข้อมูลพื้นฐานด้านการศาสนา.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

_____. (2538). *คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

_____. (2540). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

_____. (2534). *วิชาการพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

คุณ โทขันธ์. (2537). *พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน.* กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ชำเรือง วุฒิจันทร์. (2524). *หลักการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

เดือน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา.* กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. (2538). *ปรัชญา 201 พุทธศาสน์.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์.

บุญศรี พานะจิตต์. (2545). *ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด.* กรุงเทพมหานคร: จุฬาราชวิทยาลัย.

ประวัติ พื้นผาสุก. (2549). *คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

ปัญญานันทภิกขุ. (2525). *หน้าที่ของคน*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

ปิ่น มุทุกันต์. (2556). *พุทธวิธีครองใจคน.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

พชร ช่วยเกื้อ. (2561). *ทิศ 6.* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: พี เอ็น เค แอนด์ สกายพริ้นติ้งส์.

พรนพ พุกกะพันธ์. (2554). *ภาวะการเป็นผู้นำและการจูงใจ.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จามจุรีโปรดักท์.

พันตรี ป. หลงสมบูรณ์. (2540). *พจนานุกรม มคธ – ไทย*. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์.

พิชาภพ พันธุ์แพ. (2554). *ผู้นำกับการจัดการเปลี่ยนแปลง.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิทูน มลิวัลย์. (2547). *หลักธรรมสำหรับการพัฒนาชีวิต.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2541). *พระในบ้าน.* กรุงเทพมหานคร: คาธาวรรณการพิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *ภาวะผู้นำ.* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

_____. (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2540). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม.* กรุงเทพมหานคร: กองการพิมพ์ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิต.

_____. (2542). *ธรรมนูญชีวิต.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2549). *พุทธวิธีบริหาร.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: การศาสนา.

_____. (2546). *ภาวะผู้นำ.* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

_____. (2559). *ภาวะผู้นำเชิงพุทธ.* กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์.

_____. (2550). *ธรรมนูญชีวิต ฉบับชาวบ้าน.* กรุงเทพมหานคร: สถาบันบรรลือธรรม.

_____. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพมหานคร: ธนธัชการพิมพ์.

พระมหาสมปอง มุทิโต. (2547). *คัมภีร์อภิธานวรรณา.* กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ พริ้นติ้ง จำกัด.

_____. (2552). *คัมภีร์อภิธานวรรณา.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ). (2550). *เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2546). *ทิศทางการศึกษาไทย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปริยัตเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม). (2548). *สารภาค 15.* กาญจนบุรี: สำนักพิมพ์ธรรมเมธี.

พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุตฺติเมธี). (2546). *ธรรมปริทัศน์.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระหรรษา ธมฺมหาโส. (2556). *ทศพิธราชธรรม: 10 ตัวชี้วัดสำหรับผู้นำองค์กร.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีเสน่ห์การพิมพ์.

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนฺทโร). (2547). *คมชัดลึก เล่ม 2.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุตฺติเมธี). (2539). *พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ. (2543). *มงคลชีวิตธรรมทายาท.* กรุงเทพมหานคร: ฐานการพิมพ์.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). (2547). *สงฆ์ผู้นำสังคม.* กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระบุญนพ สุทธสีโล. (2545). *คู่มือพระนักเทศน์.* พังงา: สำนักสงฆ์สวนกวาง.

ไพบูลย์ เสียงก้อง. (2544). *หลักการบริหารวัด วัดพัฒนา 44*. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.

ภารดี อนันต์นาวี. (2552). *หลักการแนวคิด ทฤษฎีทางการบริหารการศึกษา.* ชลบุรี: มนตรี.

มาณพ พลไพรินทร์. (2541). *คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์*. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.

วิเชียร วิทยอุดม. (2547). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธีระฟิล์ม และไซเท็กซ์.

ศรุดา ชัยสุวรรณ. (2552). *รูปแบบการบริหารงานวิจัยในมหาวิทยาลัยเอกชน.* นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล.

สมคิด บางโม. (2552). *แรงงานสัมพันธ์และรวมกฎหมายแรงงาน.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: เอสเคบุ๊คส์.

สันติ บุญภิรมย์. (2552). *หลักการบริหารการศึกษา.* กรุงเทพมหานคร: บุ๊คพ๊อยท์.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2532). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุเมธ ตันติเวชกุล. (2556*). หลักธรรม หลักทำ ตามรอยพระยุคลบาท.* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สิริวัฒน์ ศรีเครือดง. (2551). *พระสงฆ์กับภาวะผู้นำ.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แสวง อุดมศรี. (2549). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2545). *กฎมหาเถรสมาคม.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

ไสว มาลาทอง. (2552). *คู่มือการดำเนินงานเสริมสร้างศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

2. ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย

ทิมมิกา เครือเนตร. (2558). *ภาวะผู้นำกับแรงจูงใจในการทำงานของพนักงานบริษัท ไทยฟู้ดส์ กรุ๊ป จำกัด. (วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต)*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

ธัญญามาส โลจนานนท์. (2557). *ภาวะผู้นำและแรงจูงใจในการทำงานที่ส่งผลต่อความคิดสร้างสรรค์ของพนักงาน กรณีศึกษาบริษัทซิลลิค ฟาร์มา จำกัด. (วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประกอบการ, มหาวิทยาลัยศิลปากร)*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธนินทร์ รัตนโอฬาร. (2553). การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างพหุระดับของภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของนักศึกษาปริญญาบัณฑิตสาขาวิชาบริหารธุรกิจ: การประยุกต์ใช้โมเดลการวัดเชิงก่อตัวและเชิงสะท้อน. (*วิทยานิพนธ์ ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิธีวิทยาวิจัย คณะครุศาสตร์*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ปัญญา สวัสดิ์เสรี. (2539). ความคิดเห็นของประชาชนในเขตจอมทองที่มีต่อบทบาทผู้นำชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน. (*วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพ มหานคร: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระคำรณ รติโก (สำราญ). (2565). ศึกษาภาวะผู้นำเชิงพุทธของพระครูปิยธรรมาภรณ์ (เปี่ยม ปุณฺณโก). (*วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระปลัดกิตติศักดิ์ ฐานจาโร (อุ้ยทรัพย์). 2565. ภาวะผู้นำเชิงพุทธในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระเทพปริยัติโสภณ (ปัญญา วิสุทฺธิปญฺโญ) วัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสุระพงษ สุรวโส (สีหมอก). (2555). *ภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการบริหารการพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาพระครูโพธิวีรคุณ วัดโพธิการาม ตำบลโพนสูง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์)*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์.

พระธนดล นาคสุวณฺโณ (นาคพิพัฒน์). (2551). การบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดบุรีรัมย์. (*วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระถนัด วฑฺฒโน (บุตรสวัสดิ์). (2551).การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม 7. (*วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระใบฎีกาสมชาย ธมฺมธโร (สีหบุตร). (2555). บทบาทของการบริหารพระสงฆ์คณะสงฆ์ อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี. (*วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระปลัดเกียรติศักดิ์ สินทวีวรกุล. (2548). บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ จังหวัดกระบี่. (*วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระมหาพงศกร ฐิตญาโณ. (2564). ประสิทธิผลการขับเคลื่อนโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ตามแนวทาง 5 ส ของวัดในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์. (*บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสามารถ อานนฺโท. (2548). ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม. (*วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเอกชัย นนตรี. (2562). การให้ความหมายของรูปแบบและแนวทางการพัฒนาจัดให้เป็นรมณียสถานด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา: วัดนาคปรก เขตภาษีเจริญ จังหวัดนครสวรรค์. (*บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร*). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มนัส เพ็งหมู. (2559). ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงสภาพในการพัฒนางานบริหารงานบุคคลเชิงพุทธในสถานศึกษาอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์. (*วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วีรวัฒน์ รอดสุโข. (2550). เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา เรื่องสังคหวัตถุ 4 ไตรลักษณ์ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิยม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและการสอนตามปกติ. (*วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุรศักดิ์ ม่วงทอง. (2543). พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์. (*วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล*). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.

3. วารสาร บทความ และเว็บไซต์

เจษ อนุกูลโภคารัตน. (2558). *ภาวะผู้นำตามหลักพละ 4*. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2566. http://bps.mcu.ac.th.

ชัยวงศ์ ชวนะรักษ์. (23 มิถุนายน 2555). *21 คุณสมบัติหลักแห่งการเป็นผู้นำ โดย John C.Maxwell*. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2567. จาก https://www.gotoknow.org/posts/61985# google_vignette.

ปกรณ์ วงศ์รัตนพิบูลย์. (2553). *การพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำในตัวคุณให้แข็งแกร่ง.* สืบค้นเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2566. http://www.entraining.net.

ประเวช วะทาแก้ว. (2563). รูปแบบภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา. วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์. 3(3), 94-105.

ประเวศน์ วะสี. (2550). ความเป็นมนุษย์กับการเข้าถึงสิ่งสูงสุด : ความจริง ความดี ความงาม. (*ปาฐกถา, การประชุมวิชาการประจำปีครั้งที่ 8, สถาบันพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาลที่แอมแพคเมืองทองธานี เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2550*). สืบค้นเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2566. http://www.google.com.

ปราณี ศรีสมุทร. (2563). *ทฤษฎีความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป*. สืบค้นเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2567 จาก http://www.gotoknow.org.

พระครูปริยัติคุณาวุธ. (6 พฤศจิกายน 2565). ภาวะผู้นำแนวพุทธ : ในยุคการเปลี่ยนแปลง. *วารสารมหาจุฬาวิชาการ.* 9(3) : 346-361.

พระครูสังฆรักษ์วีระศักดิ์ จนฺทวโส (รถจันทร์วงษ์) และคณะ. (2565). *ภาวะผู้นำเชิงพุทธไทยแลนด์ 4.0.* วารสารครุศาสตร์ปริทัศน์ มกราคม - เมษายน 2560. 4(1): 11 -23.

พระตาล ธมฺมธโร. (15 พฤศจิกายน 2566). *พรหมวิหาร 4 ธรรมะสำหรับผู้นำ และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นมีอะไรบ้าง.* สืบค้นเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2567. จาก https://www.gotoknow.org/posts/716128.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11. (2539). *หลักทิศ 6*. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2567. จาก https://tripitaka-online.blogspot.com/2016/06/gn025.html.

พระณรงค์ สังขวิจิตร. (2560). การปกครองคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. วารสาร มจร. สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. 6(1), 27-40.

พระใบฎีกาศราวุฒิ มหาลาโภ (หงศ์คำ) และคณะ. (2558). บทบาทและภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21. (*Journal of Nakhonratchasima college*) มกราคม - เมษายน 2558. 9(1) : 78–83.

พระมหามานพ กนฺตสีโล. (2557). การพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการ. *วารสารปริทัศน์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มกราคม - มิถุนายน 2557)*. 2(1) : 49 -58.

พระมหาเสงี่ยม สุวโจ (มณีวงษ์), พระครูพิพิธปริยัติกิจ, และ กมลาศ ภูวชนาธิพงศ์. (2562). รูปแบบการพัฒนาวัดสร้างสุขด้วยสัปปายะตามแนวพุทธจิตวิทยา. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(6) : 2821-2841.

พระราชรัตนาลงกรณ์. (2566). การประยุกต์แนวทางยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 สู่รูปธรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของประชาชนหมู่บ้านโนนยาง ตำบลนาดี อำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย. *วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม*. 1(2) : 18-29.

พระเสริมพงศ์ พุทฺธิวโส. (2559). ภาวะผู้นำของพระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ (วัช วิโรจโน) ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร. วารสารบัณฑิตปริทัศน์ (มกราคม - มีนาคม 2559). 4(1) : 81-95.

พระอธิการบุญช่วย โชติวโส และคณะ. (2560). ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษา. *วารสารปริทัศน์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560)*. 4(1) : 1 – 15.

สิน งามประโคน, พระครูโอภาสนนทกิตติ์ และพระมหาสมบัติ ธนปณฺโณ. (15 พฤษภาคม 2563). คุณลักษณะภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี (มกราคม - มิถุนายน 2563). 1(1) :* 28-40.

สุธาเนศ เพชรโปรี และคณะ. (2559). ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษา. *วารสารปริทัศน์ (มกราคม - มีนาคม 2559).* 3(2).

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (1 มกราคม 2563). กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ แก้ไขเพิ่มเติม ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2563). สืบค้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2567. จาก https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/ 450/iid/2202.

บุคลานุกรม (สัมภาษณ์)

ลำดับ	ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์		วันเดือนปีที่สัมภาษณ์
1.	ชื่อ – สกุล	: พระครูสุวัฒนาภรณ์	15 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: รองเจ้าคณะจังหวัดสงขลา	
2.	ชื่อ – สกุล	: พระครูโฆสิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร.	15 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: ผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช	
3.	ชื่อ – สกุล	: พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์	15 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา	
4.	ชื่อ – สกุล	: พระโสภณวราภรณ์	16 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: รองเจ้าคณะจังหวัดสงขลา	
5.	ชื่อ – สกุล	: พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร	16 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดหงษ์ประดิษฐาราม	
6.	ชื่อ – สกุล	: พระครูโสภณนิโครธารักษ์	17 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าคณะตำบลเขารูปช้าง เจ้าอาวาสวัดไทรงาม	
7.	ชื่อ – สกุล	: นายนิพนธ์ บุญญามณี	19 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: รองหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์	
8.	ชื่อ – สกุล	: นางสาวสุภาพร เกตุสุริยงค์	20 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา	
9.	ชื่อ – สกุล	: ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา	1 กุมภาพันธ์ 2567
	ตำแหน่ง	: นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา	
10.	ชื่อ – สกุล	: นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา	22 มกราคม 2567
	ตำแหน่ง	: อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา	

บุคลานุกรม (เสวนากลุ่ม)

ลำดับ	ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์		วันเดือนปีที่สัมภาษณ์
1.	ชื่อ – สกุล	: พระครูวิจิตรศีลาจาร, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าคณะจังหวัดสงขลา - สตูล (ธ)	
2.	ชื่อ – สกุล	: พระครูวาทีธรรมวิภัช, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: รองเจ้าคณะตำบลพะวง	
3.	ชื่อ – สกุล	: พระครูวิจิตรสาธุรสด, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าอาวาสวัดเกาะใหญ่	
4.	ชื่อ – สกุล	: พระครูภาวนากัลยาณคุณ วิ.ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าคณะตำบลหาดใหญ่ เขต 1	
5.	ชื่อ – สกุล	: พระครูวิจารณ์ธรรมโสภณ, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าคณะตำบลพะวง	
6.	ชื่อ – สกุล	: พระครูปลัดภูวนัย สุเมธโส	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เลขานุการ รองเจ้าคณะจังหวัดสงขลา	
7.	ชื่อ – สกุล	: พระครูสังฆรักษ์ทะนงศักดิ์ จิรวฑฺโน, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดสงขลา	
8.	ชื่อ – สกุล	: พระปลัดเมธี ปิยธมฺโม, ดร.	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: เจ้าอาวาสวัดโคกพะยอมสุการาม	
9.	ชื่อ – สกุล	: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดิเรก นุ่นกล่ำ	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช	
10.	ชื่อ – สกุล	: ดร.ประภาส ปานเจี้ยง	11 มิถุนายน 2567
	ตำแหน่ง	: อดีตคณบดีและผู้ช่วยอธิการบดี มหาวิทยาลัยหาดใหญ่	

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

ชื่อ – สกุล พระครูอรุณสุตาลังการ, รศ.ดร.
ตำแหน่ง รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

ชื่อ – สกุล ดร.สุปรีชา ชำนาญพุฒิพร
ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ชื่อ – สกุล รองศาสตราจารย์ ดร. เดชชาติ ตรีทรัพย์
ตำแหน่ง ผู้ช่วยอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ชื่อ – สกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพมาศ เศวตวรโชติ
ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ชื่อ – สกุล พระครูสิริธรรมาภิรัต, ผศ.ดร.
ตำแหน่ง รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ที่ อว ๗๙๑๖(๒) /ว ๐๐๐๗ **วันที่** ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เจริญพร รศ.ดร.เดชชาติ ตรีทรัพย์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โครงสร้างของเครื่องมือที่นักศึกษาสร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องและสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป รายละเอียดดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาต่อไป

(พระครูบวรชัยวัฒน์. ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

(รศ.ดร.เดชชาติ ตรีทรัพย์)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ที่ อว ๗๙๑๖(๒) /ว ๐๐๐๗ **วันที่** ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เจริญพร ดร.สุปรีชา ชำนาญพุฒิพร

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โครงสร้างของเครื่องมือที่นักศึกษาสร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องและสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป รายละเอียดดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาต่อไป

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

25 ก.ค. 66

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ที่ อว ๗๙๑๖(๒) /ว ๐๐๐๗ **วันที่** ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ทิพมาศ เศวตวรโชติ

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โครงสร้างของเครื่องมือที่นักศึกษาสร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องและสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป รายละเอียดดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาต่อไป

(พระครูบวรชัยวัฒน์. ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

- รับเป็นผู้เชี่ยวชาญ ตรวจเครื่องมือวิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพมาศ เศวตวรโชติ
หัวหน้าฝ่ายจัดการศึกษา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ที่ อว ๗๙๑๖(๒) /ว ๐๐๐๗ **วันที่** ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เรียน พระครูสิริธรรมาภิรัต, ผศ.ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้จึงเรียนเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โครงสร้างของเครื่องมือที่นักศึกษาสร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องและสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป รายละเอียดดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาต่อไป

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

- ตกลง
- ตรวจให้แล้ว
- ขอเสนอแนะ ปรับไปใช้ในการเรียนการสอนได้

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๐๗

๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เรียน พระครูอรุณสุตาลังการ, รศ.ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้จึงเรียนเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โครงสร้างของเครื่องมือที่นักศึกษาสร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องและสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป รายละเอียดดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ภาคผนวก ค
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิ สัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระโสภณวราภรณ์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสุวัฒนาภรณ์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสุวัฒน์เขตตาภรณ์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูโฆษิตวัฒนานุกูล, ผศ.ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระครูวิบูลย์ปริยัติสุนทร

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูโสภณนิโครธารักษ์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้ความอนุเคราะห์สัมภาษณ์

(พระครูโสภณนิโครธารักษ์)
เจ้าคณะตำบลเขารูปช้าง

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร นายนิพนธ์ บุญญามณี

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์. ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้สัมภาษณ์
นิพนธ์ บุญญามณี
อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เจริญพร ร้อยโทภูริภัค ดำบุญมา

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขออนุโมทนาขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ร้อยโท ภูริภัค ดำบุญมา
(ภูริภัค ดำบุญมา)
นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร น.ส.สุภาพร เกตุสุริยงค์

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขออนุโมทนาขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้สัมภาษณ์
สภาพ
(น.ส.สุภาพร เกตุสุริยงค์)
ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๐๑๐

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เจริญพร นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล (สัมภาษณ์) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขออนุโมทนาขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

(นางสุรียพรรณ์ ณ สงขลา)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูวิจิตรศีลาจารย์ ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วันเวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์. ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวิจิตรศีลาจารย์)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูวาทีธรรมวิภัช, ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้ความอนุเคราะห์

พระครูวาทีธรรมวิภัช, ดร.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูภาวนากัลยาณคุณ วิ. ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูวิจารธรรมโสภณ, ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูวิจิตรสาธุรส ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์. ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูปลัดภูวนัย สุเมธโส

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

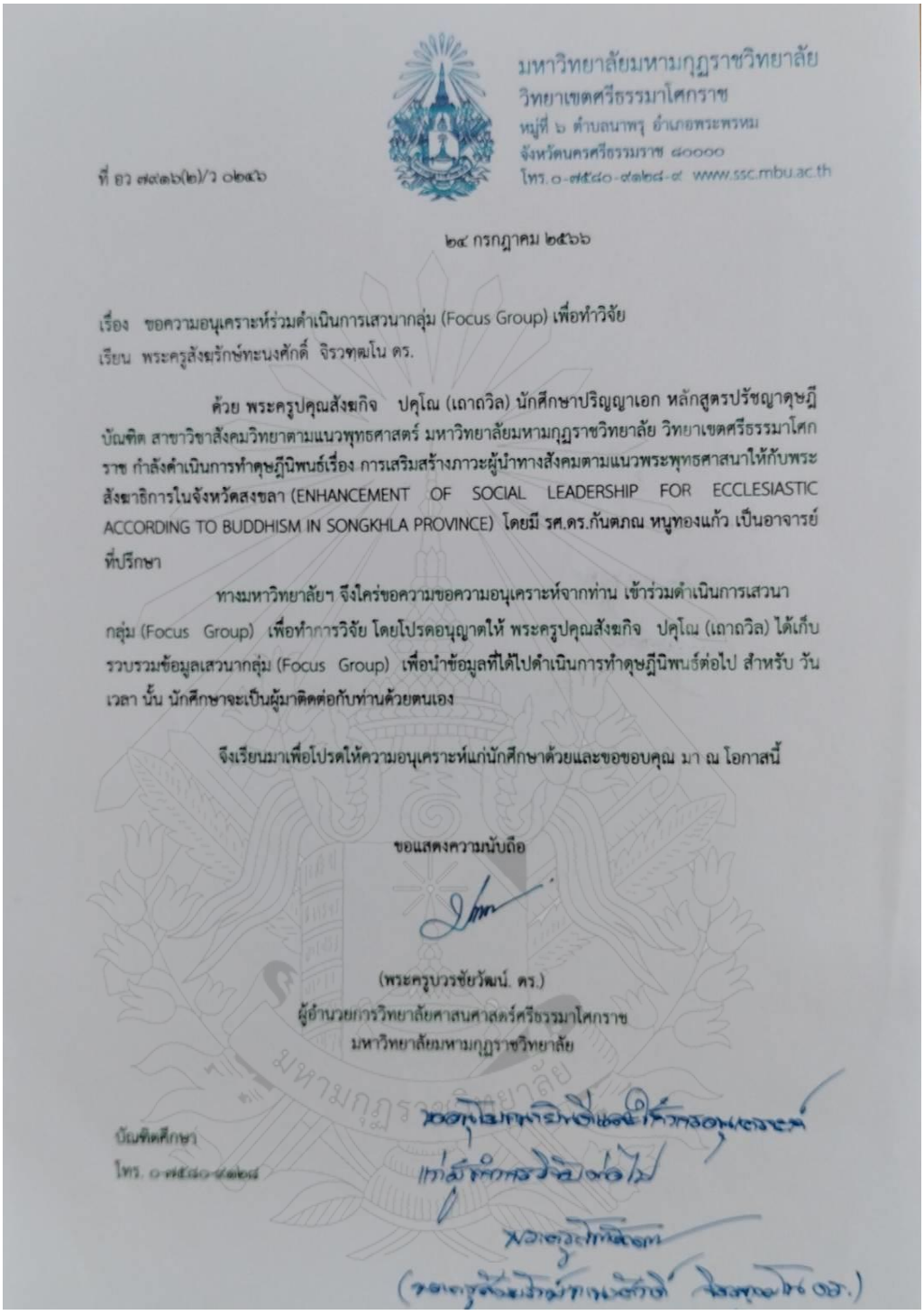
จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ด้วยความเคารพ

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร. ๐-๗๕๔๐-๗๒๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๒๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระครูสังฆรักษ์ทะนงศักดิ์ จิรวฑฺโน ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๔๐-๗๒๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เรียน พระปลัดเมธี ปิยธมฺโม ดร.

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขอขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๕๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ดิเรก นุ่นกล่ำ

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขออนุโมทนาขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูบวรชัยวัฒน์ ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐ ๗๕๘๐ ๙๑๒๘

ลายเซ็นอนุเคราะห์ร่วมเสวนากลุ่ม
(ผศ.ดร.ดิเรก นุ่นกล่ำ)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช
หมู่ที่ ๖ ตำบลนาพรุ อำเภอพระพรหม
จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐
โทร.๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘-๙ www.ssc.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๖(๒)/ว ๐๒๔๖

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำวิจัย

เจริญพร ดร.ประภาส ปานเจี้ยง

ด้วย พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช กำลังดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา (ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE) โดยมี รศ.ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ทางมหาวิทยาลัยฯ จึงใคร่ขอความขอความอนุเคราะห์จากท่าน เข้าร่วมดำเนินการเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทำการวิจัย โดยโปรดอนุญาตให้ พระครูปคุณสังฆกิจ ปคุโณ (เถาถวิล) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเสวนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำดุษฎีนิพนธ์ต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์แก่นักศึกษาด้วยและขออนุโมทนาขอบคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูบวรชัยวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ศรีธรรมาโศกราช
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา
โทร. ๐-๗๕๘๐-๙๑๒๘

ยินดีให้ความอนุเคราะห์กลุ่ม

ภาคผนวก จ
หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

ที่ จว. ๔๔๓/๒๕๖๖

เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑. ชื่อโครงการวิจัย

ชื่อเรื่อง : การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

TITLE : ENHANCEMENT OF SOCIAL LEADERSHIP FOR ECCLESIASTIC ACCORDING TO BUDDHISM IN SONGKHLA PROVINCE

๒. ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

พระครูปคุณสังฆกิจ (สุริภัตร์ เถาถวิล)

๓. ผลการพิจารณาของคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน

คณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่ ๑๐/๒๕๖๖ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ มติที่ ๖๐๙/๒๕๖๖ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่าโครงการวิจัยดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของจริยธรรมการทำวิจัยในคน โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิ และไม่ก่อให้เกิดภยันตรายแก่ตัวอย่างการวิจัย กลุ่มตัวอย่างและผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัย

จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยในขอบข่ายของโครงการวิจัยที่เสนอได้ ตั้งแต่วันที่ออกเอกสารรับรองผลการพิจารณาการทำวิจัยในคนฉบับนี้ จนถึงวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๗

ออกให้ ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

ลงนาม

(พระมหามงวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ฉ

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

ดุษฎีนิพนธ์เรื่องการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำชี้แจง

1. แบบสัมภาษณ์ สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ เป็นการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลสำหรับงานวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา” แบ่งออกเป็น 5 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา

2. โปรดตอบคำถามตามสภาพที่เป็นจริง คำตอบของท่านมีคุณร่ายิ่งต่อการวิจัย เพราะจะทำให้ทราบข้อเท็จจริงอันจะนำไปสู่การศึกษาการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ข้อมูลที่ท่านตอบจะไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่อย่างใด หากท่านรู้สึกไม่สบายใจสามารถไม่ตอบคำถามได้ ผู้วิจัยขอรับรองว่าข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ครั้งนี้จะเป็นข้อมูลในภาพรวมเท่านั้น และจะดำเนินการให้สอดคล้องภายใต้เงื่อนไขจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ทุกประการ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำหรับความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ของท่านไว้ ณ โอกาสนี้

พระครูปคุณสังฆกิจ
นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ผู้ให้สัมภาษณ์ ชื่อ.....นามสกุล.....
ฉายา.....
ที่อยู่ปัจจุบัน วัด/บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
วันและเวลาที่ให้สัมภาษณ์ วัน.....ที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

2.1 ตามทัศนะของท่านสภาพปัญหาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา สถานการณ์ปัจจุบันเป็นอย่างไร

.....
.....
.....

2.2 ตามทัศนะของท่านแนวคิด ทฤษฎี และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมควรเป็นอย่างไร

.....
.....
.....

2.3 การบูรณาการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการในจังหวัดสงขลา

1) ด้านคุณลักษณะภายนอก

.....
.....
.....

2) ด้านคุณลักษณะภายใน

.....
.....
.....

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาให้กับพระสังฆาธิการ ในจังหวัดสงขลา

1) ด้านคุณลักษณะภายนอก

.....

.....

.....

2) ด้านคุณลักษณะภายใน

.....

.....

.....

ผู้วิจัยขอขอบคุณสำหรับความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ของท่านไว้ ณ โอกาสนี้

พระครูปคุณสังฆกิจ
นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมาโศกราช

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	:	พระครูปคุณสังฆกิจ (สุริภัตร์ เถาถวิล)
วัน เดือน ปีเกิด	:	23 พฤษภาคม 2511
ภูมิลำเนา	:	28/5 หมู่ที่ 4 ตำบลบางกล่ำ อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	:	วัดดินลาน 5 หมู่ที่ 15 ตำบลท่าช้าง อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา
การศึกษา	:	ปริญญาตรี พธ.บ. (ศาสนา)
		ปริญญาโท ศศ.ม. (สังคมวิทยา)

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.2562- ปัจจุบัน	:	รักษาการเจ้าอาวาสวัดดินลาน
	:	เจ้าอาวาสวัดดินลาน
	:	รองเจ้าคณะตำบลบางกล่ำ
	:	ผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดสงขลา ฝ่ายสาธารณสงเคราะห์
พ.ศ.2536 - ปัจจุบัน	:	ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
พ.ศ.2539 - 2561	:	รองเจ้าอาวาส วัดบางหยี ตำบลบางกล่ำ อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา
พ.ศ.2550 - 2559	:	เลขานุการเจ้าคณะตำบลแม่ทอม ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา
พ.ศ.2550 - ปัจจุบัน	:	พระธรรมทูต 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้